

БІБЛІОТЕКА
ПОЕТА

ПЕТРО
ЗУЛАК-
АРТЕМОВСЬКИЙ

Бібліотека поета

ПЕТРО
ЗУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

*Байки, балади,
лірика*

*Радянський письменник
Київ-1958*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А. Крижанівський,
А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, Л. М. Новиченко,
Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, П. Г. Тичина.*

*Упорядкування, вступна стаття та примітки
І. І. Пільгука.*

ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО

Від І. Котляревського до Т. Шевченка визначилась ціла епоха розвитку української літератури, утвердження її на основі народності та реалізму. Видання в 1798 році «Енеїди» та вихід у світ у 1840 році «Кобзаря» є історичними подіями, пов'язаними з цілим процесом становлення української літератури, що ознаменувався виступом багатьох талановитих письменників, діяльністю окремих гуртків, творчими шуканнями літературної молоді.

Появі Шевченкового «Кобзаря» передувала складна боротьба за утвердження народної мови в літературі, за художнє змалювання простої людини та її повсякденного життя. По-різному підносили проблему людини письменники різних напрямків і течій. Різні і часто суперечливі тенденції сходилися навіть в творчості одного і того ж письменника.

Великі зрушення в політичному житті, загострення суперечностей феодально-кріпосницької системи обумовлювали діяльність письменників і визначали характер творчих шукань. У цих шуканнях перепліталися реалістичні тенденції з романтизмом і сентименталізмом.

Котляревський вніс у національну літературу елементи народності, реалізму, розкрив можливості широкого використання народного гумору для художніх творів. Він звернувся до тих зразків народного гумору, в яких звучали мотиви запорозької вольниці і героїзму. Сполучаючи гумор з героїкою, Котляревський зумів передати деякі характерні особливості народного життя. Але це були тільки перші кроки по шляху утвердження української літератури на основі народності і реалізму. Засобами бурлеску письменник ще не зміг всебічно відтворювати типові характери в типових обставинах тогочасної дійсності.

Котляревський відкрив шляхи дальшого розвитку національної літератури. Слідом за ним виступають з гумористичними творами інші письменники. Одні з них доповняли і розвивали далі традиції свого попередника, інші ж своїм епігонством лише гальмували утвердження літератури на національній, народній основі.

До письменників, які, наслідуючи Котляревського, не стали на шлях епігонства, а розвинули далі його традиції народності, належав насамперед Петро Петрович Гулак-Артемівський.

Народився він 16 січня (ст. ст.) 1790 року в Городищі на Київщині, в сім'ї священика. Про дитячі роки письменника немає достатніх матеріалів. Розповідають, що Гулак-Артемівський зберігав пучок різок, якими польські шляхтичі відшмагали батька під час придушення гайдамацького руху на Правобережній Україні. Цей пучок письменник іноді показував своїм гостям і розповідав про його історію.

Десь 1800—1801 року Гулак-Артемівський вступив до Київської духовної академії, що на той час давала і нижчу, і вищу освіту. Один із сучасників поета розповідає про його навчання: «Одиннадцяти лет Петр

Петрович поступил в Киевскую духовную академию, при тогдашнем устройстве своем обнимавшую, вместе с высшим образованием, и низшее, оставался в ней до 1813 года, но не окончил полного курса учения, вследствие удара, нанесенного сердцу пылкой юности кончиною одной любимой и влюбленной в него девушки, жертвы своекорыстных расчетов своих родителей, которые не хотели и слышать о выходе дочери своей замуж за бедного студента и тем довели ее до чахотки и могилы... После теплого слова, произнесенного у дорогого ему гроба и произведшего, по словам товарища его по академии... глубокое впечатление на присутствующих, Петр Петрович поспешно оставил и академию и Киев»¹.

Залишивши навчання в Київській духовній академії, Гулак-Артемівський кілька років вів педагогічну роботу. Спочатку викладав у приватному пансіоні в Бердичеві, а потім у польських поміщиків. Біографія письменника цих років маловідома. Але не можна припустити, щоб енергійний, спостережливий юнак не познайомився з життям народу, зокрема з життям кріпаків у маєтках свавільних польських поміщиків. Становище кріпаків в маєтках магнатів Потоцьких було настільки тяжке, що виникла спеціальна справа під назвою «Жалоба крест'ян 12 сел Уманського повіта, Київської губернії на поміщиків гр. Потоцьких, їх посесоров и економов за увеличение барщини, денежных поборов и за побой»². Ця справа велась в 20-х роках. Але факти, описані в ній, стосуються і того часу, коли Гулак-Артемівський перебував у маєтках Потоцьких.

¹ Рославский-Петровский. Отчет о состоянии Харьковского университета за 1865 год.

² Центральний державний історичний архів УРСР. Фонд «Канцелярії Київського, Подільського и Волинського генерал-губернатора», № 442, од. збер. 18.

В справі зафіксовані численні факти самодурства управителів, катування кріпаків за те, що вони залишали роботу під час похорону померлої дитини, за в'язання малих снопів або без всякої причини.

Юнака Гулака-Артемовського як гуманну і чулу людину не могли не хвилювати подібні явища. Тому історію створення письменником байки «Пан та Собака» треба вести, очевидно, від часів перебування Гулака-Артемовського в маєтках польських поміщиків на Київщині. Лише при умові обізнаності з живими фактами кріпосницької дійсності зміг письменник показати різючу правду про катування самодуром-поміщиком безправного селянина — Рябка.

В 1817 році повний сили і енергії Гулак-Артемівський прибув у Харків. Тільки пройшовши складну життєву школу, зміг юнак, не маючи за собою знатності роду, створити кар'єру в Харківському університеті.

З відкриттям в 1805 році університету в Харкові тут почала гуртуватися здібна, талановита молодь. Харківський університет став колискою української журналістики. Тут починають виходити перші на Україні літературні журнали — «Харьковский Демокрит» (1816) та «Украинский вестник» (1816—1819). В колі студентської молоді визрівали і розвивалися передові естетичні погляди. З діяльністю гуртків студентської молоді в Харкові пов'язані початки романтизму в українській літературі.

В жовтневій книзі «Украинского вестника» за 1817 рік сповідалося про зарахування вільним слухачем університету Гулака-Артемовського, дійсним студентом Миколау Левицького та про надання магістерського звання О. Льовшину. Отже, з перших місяців перебування Гулака-Артемовського в Харкові, його прізвище з'являється в журналі поряд із прізвищами інших молодих літе-

раторів. М. Левицький і О. Льовшин були авторами нарисів про подорожі по Україні. Ці літератори, разом з фейлетоністом Г. Квіткою, що виступав у журналі під псевдонімом Повинухіна, з професором університету Іваном Срезневським (батько Ізмаїла) та з Гулаком-Артемовським становили той авторський актив, що подавав журнал оригінальними матеріалами, в яких подавалися відомості з життя українського народу.

Про тенденції, які визначилися в журналі з першого року його існування, свідчать стаття редактора Р. Гонорського «Нечто о нашей живописной прозе и о нынешнем состоянии русской словесности» (1816, грудень). «Один по многим отношениям уважаемый человек, — писал Р. Гонорский, — изъясил мне свое удивление: почему в нашем журнале так мало оригинальных сочинений, а все большею частию переводы? Я мог бы на это ответить ему очень коротко: во всякое время, особенно при нынешнем состоянии нашей словесности, лучший иностранный отрывок, удачно переведенный, полезнее полдюжины толстых и безвкусных подьянников... Вольтер говорит: когда какая-нибудь нация начинает выходить из первобытной своей грубости, то с удивлением (чуть было забавный старик не сказал: разинув рот) смотрит, как Аврора своими алыми перстами отверзает врата востока и рассыпает топазы и рубины по пути солнца, как Зефир вьется около Флоры и Амур играет оружием Марса. Благоразумный порицатель нашей живописной прозы (розділ журналу.— І. П.) мог бы сказать то же самое о нашей словесности». При цьому додається зноска до слів «нашей словесности»: «т. е. о нашей провинциальной, украинской».

Безперечно, що цей «уважаемый человек», «благоразумный порицатель» належав до групи літераторів, що намагались відвернути журнал від одноманітних

перекладів, наслідувань та переспівів. В коло цих літераторів потрапив і Гулак-Артемівський.

Треба розмежовувати літературну і педагогічну діяльність Гулака-Артемівського, хоч його робота літератора і педагога перепліталася. В 1818 році він одержав посаду викладача польської мови в університеті. З нагоди відкриття кафедри польської мови Гулак-Артемівський виголосив промову, в якій поставив завдання вивчати мови і діалекти багатьох слов'янських народів. При цьому він відзначив, що об'єктом вивчення будуть «некоторые даже из иноплеменных древних и новейших языков, а наконец по необходимости и сам малороссийский». («Украинский вестник», 1819, лютий).

Від викладача польської мови до екстраординарного (1825) та ординарного професора історії (1828), а згодом до ректора університету (1841) — такі щаблі педагогічної кар'єри Гулака-Артемівського.

Ця кар'єра перешкоджала дальшому розвитку творчості письменника. Найцінніші твори написані ним за перше десятиліття перебування в Харкові — 1817—1827 рр.

На початку літературної діяльності Гулака-Артемівського виявлялися дві тенденції — наслідування класицизму та розвиток народних мотивів у літературі. Тенденції народності перемогли в ранній творчості письменника.

Вперше надруковано його твір у жовтневому числі «Украинского вестника» за 1817 рік, тобто в скорому часі по прибутті юнака в Харків. Це російський вірш, написаний в дусі класицизму, — «Ослепление смертных. (Вольный перевод из Ж. Б. Руссо)». Жан Батіст Руссо (1670—1741) був об'єктом перекладів і інших поетів «Украинского вестника».

Переклад з Жана Батіста Руссо свідчать про те, на-

скільки молодий поет сприймав естетику класицизму. Урочистий тон вірша, вживання слов'янізмів, пишномовність — такі ознаки цієї поезії. От якими рядками починається вірш:

Да звуки труб моих всю тварь возбудят брэнну,

И глас мой да пройдет от края в край!

Як у вільному перекладі Жана Батіста Руссо, так і в інших перекладах та переспівах Гулак-Артемівський ішов за вимогами редактора Р. Гонорського, який у статті «О возможности всеобщей теория подражательной теории слова» та в інших працях висловлювався за наслідування класичних зразків мистецтва.

Другий вільний переклад Гулака-Артемівського, вміщений в «Украинском вестнике» (1817, листопад) — це поезія «Мучение сатаны при воззрени на вдем. (Вольный перевод из Мильтонова «Потерянного рая»)». Передумовою написання цього твору було вивчення поетом зразків польської літератури. Він відзначив велику заслугу польського письменника Дмоховського і популяризував його переклади.

«Потерянный рай» Мильтона, — писав Гулак-Артемівський, — сохранил в польском языке всю силу, красоту и живопись британского поэта» («Украинский вестник», 1818, липень).

Твір великого англійського поета Джона Мильтона (1608—1674) набув світового значення. «Поезія Мильтона, — писав Белінський, — явно витвір його епохи: сам того не підозрюючи, він в особі свого гордого і похмурого сатани написав апофеоз повстання проти авторитету, хоч і думав зробити зовсім інше»¹.

Питання перекладів і переспівів Гулак-Артемівський

¹ В. Белінський. Собрание сочинений в трех томах, 1948, т. III, стор. 792.

ставив у зв'язках з розвитком естетичної думки. В дописі до перекладу з польської мови промови Ф. Дмоховського про Ігнатія Красицького підкреслювалось: «Никогда слава Красицького не была столь незыблемо утверждена, как с тех пор, когда он прославлен Дмоховским, и ничье перо не было достойнее написать приговор тому, кто сам почел бы славою для себя — услышать его из уст одного Дмоховского. Таких только судей и панегиристов достойны — наш бессмертный Ломоносов и Державин. Ежели Красицкий оказал незабвенные услуги польской литературе своими сочинениями, то не менее обогатил ее своими переводами Дмоховский». («Украинский вестник», 1818, липень).

Перекладав Гулак-Артемівський також зразки нової європейської літератури. В «Украинском вестнике» (1818, січень) вміщено його твір «Недоверчивость. (Подражательный перевод из Деліля)». Твори французького поета Ж. Деліля (1738—1813), що їх назвав Белінський «водяними поемами», перекладали такі сучасники Гулака-Артемівського, як Воєйков та інші.

Твір «Недоверчивость» не є перекладом, а «подражанієм». В цьому жанрі Гулак-Артемівський більше виявляв творчої оригінальності, ніж у вільних перекладах. Поезія «День мщениа (Подражаніе пророку Иоилу)», надрукована в «Украинском вестнике» (1818, березень), супроводжувалася схвальною приміткою редакції: «Нельзя не благодарить сочинителя, который такими прекрасными подражаниями восточной, или лучше священной поэзии знакомит нас с обилием и благозвучием славянского языка. Но нельзя не пожелать, чтобы он, обратив на другие предметы священных песнопений, менее страшные, воображение свое, — показал

нам и прелесть выражений нежных. Славянский язык все же не чужд оных, как многие думают...»

Ця приписка редакції свідчить про певні вимоги, які ставлялися перед поетом у створенні вільних перекладів та наслідувань російською мовою. За перший рік співробітництва в «Украинском вестнике» Гулак-Артемовський не зміг виступити з оригінальними творами. Ще на початку свого перебування в Харкові, 1817 року 17 вересня, він написав українською мовою поезію «Справжня Добрість. (Писулька до Грицька Прокази)». Це був програмний вірш, в якому поет висловлює гуманні погляди, закликає до активної діяльності. Звертаючись до Грицька Прокази (Грицька Квітки), молодий поет розкриває свої задуми щодо розвитку в літературі традицій народності і реалізму. Отже, справжнє творче обличчя поета на початку його літературної діяльності характеризують не стільки вільні переклади і наслідування, як оригінальна поезія «Справжня Добрість».

Поет висловлює бажання заговорити по-новому, знайти «справжню добрість», не ховатися з нею, розкрити життєву правду перед читачами. Він незадоволений з «плаксивої» доброті:

Хто Добрість, Грицьку, нам намалював плаксиву,
Понуру, мов чернець турецький, і сопливу,
Той бісів син, коли не москаля підвіз,
Той Добрості не зна, не бачив і не чує,
Не пензлем той її, але квачем малює,
Той Добрість обікрив. Не любить добрість сліз...

Гулак-Артемовський закликає до більшої активності у діяльності інтелігенції, до тісніших зв'язків з народом.

Нехай гострить свою, мов бритву, доля косу —
А Добрість вигляда, як камінь з-під покосу;

Наскочять на його коса, зазеленчить...
Хрусь надвое!.. мов скло, а камінь все лежить!

Мова йде про те, що час уже в українській літературі створити критичні образи. У цих своїх міркуваннях Гулак-Артемівський міг посылатися на досвід російської літератури. Такі твори, як «Путешествие из Петербурга в Москву» Радіщева, «Ябеда» Капніста та твори інших просвітителів кінця XVIII та початку XIX ст. внесли великі зрушення в розвитку літератури. Все це не могло не вплинути і на процес формування нової української літератури. Виступ Гулака-Артемівського був підготовлений не тільки діяльністю Сковороди та Котляревського, а й діяльністю російських просвітителів, що активно захищали громадські права людини, підносили її моральну гідність, утверджували віру в могутність людського розуму.

У нас немає підстав говорити про діяльність Гулака-Артемівського як про пряме продовження традицій Радіщева. Такими продовжувачами справи Радіщева були декабристи. Однак рух просвітителів викликав поживлення діяльності багатьох представників інтелігенції, запліднив її думки гуманними ідеями. Українські письменники, підносячи питання розвитку національної самосвідомості народу, його кращих традицій, щільно стикалися з ідеями просвітителів. Це ми бачимо і в Котляревського, і в ранній творчості Гулака-Артемівського.

Постановка ним питання про «справжню добрість» співзвучна заклинам просвітителів до добра, істини, розуму. Так поет-просвітитель І. П. Пнін (1773—1805) закликав до запровадження таких порядків у суспільстві, де «человек всегда почтен», де «истина без страха ходит», «добро превыше там всего».

Відповідним чином і Гулак-Артемівський, користуючись іронічною формою висловлювання, відзначає:

І єсть земля така правдива і заможна,
Де правду і панам сказать, як богу, можна.

Тут поет посилається на історичний приклад, згадуючи, «як вірний Довгоруку писульку царську рве із едноральських рук» і сміливо проголошує: «Нехай лиш прийде сам Петро вюди Великий!». Згадуючи одного із сановників при царюванні Петра I (можливо, що Григорія або Василя Долгорукого), поет перекликається з просвітителами, які вбачали позитивні історичні приклади в тому, що перед правдою схилялися і «просвещенные монархи».

По-народному розповідаючи про «справжню добрість», Гулак-Артемівський закликає до стійкості, незламності у діяльності людини:

Так Добрість на світі: чим більш в нудзі помнеться,
Чим більш, мов реп'яхів, лихоти набереться,
Чим сала більшенько за шкуру їй заллють,—
Тим більше за неї, де повернись, дають.
Адже ж за битого, наші батьки мовляли,
Небитих двох колись не раз притьмом давали,
Та ба! та й чотирьох не квапились, не брали!

Вірш «Справжня Добрість» відображає ті складні умови, в яких починав поет літературну діяльність, проголошуючи гуманні ідеї. Він підкреслює, що часто «добрість» прикрашують.

Клеймо їй — канчуки, імення їй — терпіння,
Хто їх не скоштував, не буде мать спасіння,
Того нехай поміж святими не кладуть!

Гулак-Артемівський висловлює сміливі думки в поезії «Справжня Добрість», указує на жорстоке ставлення поміщиків до кріпаків.

До часу над слабим, хто дужчий, вередує,
До часу мужиків ледачий пан мордує...

Це була своєрідна прелюдія до написання байки «Пан та Собака», що з'явилася друком 1818 року в грудневому числі «Українського вестника».

Перш ніж виступити з цією байкою, довелося Гулаку-Артемівському підготувати належний ґрунт, витримати боротьбу, яка точилася в колі співробітників та редакторів журналу. Коли в перший рік його видання у склад редакції входив Г. Квітка, то в 1817—1818 роки «Український вестник» видавався за редакцією Євграфа Філомафітського та Р. Гонорського. Нелегко було Гулаку-Артемівському досягти надрукування в журналі українських творів. До того ж в 1818 році посилюється цензурний режим. Царський міністр князь Голіцин надіслав у цьому році циркуляр на ім'я ректора Харківського університету, в якому вимагав, щоб цензурний комітет, який існував на той час при університеті, суворіше ставився до випуску видань, щоб «места в книгах, содержащие в себе мысли и дух, противные религии христианской, обнаруживающие или вольнодумство безбожества, неверие и неблагочестие, или своеволие революционной необузданности, мечтательного философствования или же опорачивания догматов православной нашей церкви и тому подобные, были непременно запрещены к печатанию...»¹.

¹ Д. И. Багалей. Опыт истории Харьковского университета, т. II, стор. 372.

Цензором «Українського вестника» на той час був професор історії Г. Успенський, якого сучасники характеризували словами «русский крючок», що умів тлумачити укази, як йому хотілося. «Эти господа,— писав П. Данилевський про Г. Успенського, — отличались большим притворством и хитростью... Всегдашнюю их тактикою было: представить неосторожного вольнодумцем, врагом порядка и правительства. И это они называли служить верою и правдою».

Треба було виявити Гулаку-Артемівському рішучість і сміливість, щоб вперше виступити на сторінках «Українського вестника» з українськими творами. В журналі за листопад місяць 1818 року редактор Є. Філомафітський сповіщав, що окремі розділи «Українського вестника» набудуть більшого інтересу «посредством сообщения публике анекдотов малороссийских, собрание коих и образование оных в приличный слог и вымысел принимают на себя по просьбе издателя особы, знающие сей предмет и обладающие умом к тому совершенно способным». Через місяць після цього появилася в журналі «казка» — «Пан та Собака».

Нема сумніву, що Гулак-Артемівський використав для свого твору сюжету байок Красицького. Але основне в байці «Пан та Собака» — це введення життєвого матеріалу, використання живих джерел народної мови, антикріпосницького гумору. Байку було набрано дрібненькими літерами і підписано останніми літерами імені та прізвища автора — «ъ... й... ъ...»

Сміливий критичний виступ поета міг принести йому неприємності, накликати гнів університетського начальства. Тому він хоче знайти захист від нападів і одночасно пише «Супліку до Грицька К... и», яку було надруковано в тому ж числі «Українського вестника». Тут в прихованій формі алегорії поет «проситься до хати» в

своїм Рябком. Кожна строфа вірша закінчується звертанням до Квітки, щоб той пустив поета з його Рябком «до хати», щобто, щоб взяв під свій захист байку і відвернув небезпеку.

Хто, кажуть, до кого,— ми до тебе, Гридько!
З суплікою прийшли: я, бач, та мій Рябко.
Не дай загинуть нам, не дай в нас кепкувати;
А доки ж буде нас вля панство зневажати?
Пусти нас, батечку, до хати!

Байка «Пан та Собака» має ідейні зв'язки з традиціями передової тогочасної російської літератури, яка викривала жорстокість і самодурство поміщиків. В такому зв'язку постає ідейний зміст образів байки «Пан та Собака».

В образі Рябка розкрито долю кріпака. З гуманних, ліберальних позицій поет говорить про риси селянина-кріпака. Він трудолюбивий, чесний, надійний.

Один Рябко, один, як палець, не дримає,
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив:
Ів за п'ятьох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.

Затурканість Рябка, віра в панську «добрість» — це реалістичні риси, що характеризували принижених, безправних кріпаків. Рябко — «все дума, якби то піддобриться до пана». Він довірливий і наївний. Коли б'ють Рябка — він лише репетує, благає помилування: «Чим, люди добрі, так оце я провинився? За що ж глузуєте?» Такими деталями поет характеризує розпач, затурканість, відсутність свідомості у кріпака. Нарешті Рябко

хоче догодити панові мовчанкою, але і за це його б'ють. Після другого побиття у Рябка прокидається стихійний гнів:

«Чорт би убив твого, Явтух, з панами батька
І дядину, і дядька
За ласку їх!..— сказав Рябко тут наодріз.—
Нехай їм служить більш рябий в болоті бісі
Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума угодити!»

Так поет відображає процес наростання суперечностей між кріпаками і поміщиками та пробудження гніву кріпаків.

В образі Явтуха можна пізнати прислужника, який, на догоду панові, знущається з Рябка. Обов'язки ката він виконує з цинізмом і самовтіхою.

Поет розкриває типові явища кріпосницької системи, засуджує жорстоке ставлення до кріпаків, закликає до людської гідності.

Виразно негативними рисами кріпосника-самодура наділено образ пана. Він зазнав невдач при грі в карти і свою розлютованість виявляє у ставленні до Рябка. Обмеженість, тупість і самодурство пана виявляються у його вигуках: «чухрайте! ось батіг!», «лушть, дерть Рябка!..»

Хоч Гулак-Артемівський неспроможний був заперечити всю кріпосницьку систему, однак він виразно викриває поміщицьке самодурство і жорстокість у ставленні до кріпаків.

Байка «Пан та Собака» швидко набула популярності. Друкуючи другу байку—«Солопій та Хівря» в «Українском вестнике», 1819, жовтень, Гулак-Артемівський вмістив тут і «Писульку» до видавця, в якій зауважує: «Вже, я ж кажу, мені гірше не буде я вже й так п'ю

добру повну: от лежу та стогну, та вожусь з знахурами, неначе кіт з оселедцем. Ще раз тобі кажу, що лежачи не яка робота. Ось Пана та Собаку і сидячи написав, та ще й то декотрим панам, може, так догодив, як Рябко своєму. Що ж чинить, Йовграпе. Дурням, як то кажуть, сам бог не вгодить. Та вже то воно гріх казати, бо мого Рябка у самому Петенбурсі, у Москві і скрізь таки гладили не против шерсті і приймали, неначе кого й доброго; так от же, бач, все-таки у деяких підпанків шапки на голові загорілись!»

Байка «Пан та Собака» була по кріпосництву, розкривала систему гноблення. Тому вона розповсюджувалася в списках і, очевидно, була відома декабристу К. Рилєєву, який, в часи свого перебування в Острожську, писав «Исторический словарь русских писателей», куди вніс прізвища чотирнадцяти співробітників «Українського вестника», назвавши зокрема Гулака-Артемовського, Івана Срезневського, Райдоровського (автора романса «Вот солнце к западу склонилось», відомого в українському перекладі як народна пісня «На захід сонце вже схилилось»).

Названо К. Рилєєвим також прізвище О. Склабовського — близького знайомого Гулака-Артемовського, з яким він пізніше проектував видання нового журналу. О. Склабовський в 1819 році був обраний членом-кореспондентом «Вольного общества любителей российской словесности» і зустрічався на зборах цього товариства з декабристами, зокрема з К. Рилєєвим.

Великий інтерес у читачів викликала і друга українська байка Гулака-Артемовського «Солопій та Хівря, або горох при дорозі». Сюжет її запозичено з народного анекдота, який використав у свій час Красицький у байці «Горох при дорозі». У Гулака-Артемовського ширше розгорнуто сюжет, введено персонажі — Солопія та Хів-

рю, загострено гумор, створено побутові реалістичні картини.

В образі Солопія поет засуджує інертність, консерватизм, зарозумілість, недовірливість, замкненість. Йому протиставлено Хіврю, як особу більше людяну і здатну критично поставитись до Солопія. Поет закликає в байці не бути такими, як Солопій, не ховатись із своїми досягненнями.

В критичній літературі розглядали байку як вияв консерватизму автора. Початок такої оцінки поклав П. Куліш. Він писав: «В этой растянутой пьесе г. Артемовський-Гулак не похож на самого себя. Ничтожество идеи, вялость изложения, разглагольствования на место живых образов — это показывает, что юношеский благородный огонь, не получив поддержки со стороны общества, начал пылать в поэтической душе слабее прежнего»¹. Куліш вважав, що в байці виявилось недовір'я «провінціального общества к новейшим способам» господарства. Щоб ствердити цю думку, Куліш посилався на останні рядки байки: «Та вже в нас не один орав під небесами...».

Таку ж оцінку байки дав М. Петров в своїх «Очерках истории украинской литературы»: «Басня «Солопій та Хівря», по нашему мнению, имеет ближайшее и непосредственное отношение к «Филотехническому обществу домоводства», учрежденному в Харькове в 1817 году по мысли и старанию В. Н. Каразина и существовавшему до 1818 года... Сам В. Н. Каразин, душа этого общества, занимался улучшением селитрования, винокурения, кожевенного производства, сушения плодов по новому, им придуманному способу — теплотою водяных паров, сушения червца, т. е. кошенили, пригото-

¹ «Основа», 1861, кн. III, стор. 93.

лением плодовых наливок и водянок, вишневого спирта, опытами над красильными травами и минералами, выращиванием у себя иностранных жит, опытами унавождения своих полей, проектами новых хлебных хранилищ... Он делал также опыты над превращениями древесных веществ в питательные и в 1813 году предлагал русской армии поставку питательной вытяжки, род сухого бульона, на что почти прямо указывает Гулак-Артемовский словами — як локшину варить для вийська із паперу»¹.

Коментарі Куліша та Петрова сприйняті були пізнішими критиками. Але тут треба дещо спростувати. Гулак-Артемовський, очевидно, мав на увазі В. Каразіна та подібних до нього, коли писав свої байки, в яких розкривав явища кріпосницької дійсності.

Діяльність В. Каразіна як одного із фундаторів Харківського університету та учасника різних товариств добре відома Гулаку-Артемовському. В цій діяльності було багато суперечливого. Молодий В. Каразін був автором листа з нагоди початку царювання Олександра І. В листі висловлювались надії на те, що новий цар, прийшовши до влади після вбивства Павла І, стане на шлях реформи, «раскроет напоследок великую книгу судьбы нашей и наших потомков», «обеспечит существование помещичьих крестьян, поставив пределы их независимости». Але ліберально-дворянська програма діяльності Каразіна з часом знайшла деградацію в бік консерватизму. 1818 року (травень) він оголосив в «Украинском вестнике» «Временный устав сельца Анашкина», в якому виправдовував катування селян. Один із параграфів «устава» говорив: «Телесные наказания имеют производиться лозою, а не палкою; для несовершеннолетних же

¹ Н. Петров. Очерки украинской литературы XIX ст., стор. 65—66.

розгами. Они даются только за непокорство и лживый поступок перед начальством и должны иметь степени, начиная от одного и до семидесяти ударов».

Написана Гулаком-Артемовським байка «Пан та Собака» в скорому часі після оголошення цього «устава», звичайно, зачіпала В. Каразіна не менше, ніж байка «Солопій та Хівря». В часи написання байки В. Каразін збанкрутував в частині своїх заходів, мав багато сварок, судових процесів. Він також займався доносами на передову дворянську інтелігенцію, а згодом — 1820 року — на зборах «Вольного общества любителей российской словесности» в Петербурзі виступив з доповіддю «Об ученых обществах и периодических сочинениях в России», в якій закликав посилити боротьбу проти прогресивних тенденцій: «Достойнейшее духовенство, военные и гражданские чиновники, служащие правительству, помещики, лучшее купечество, благовоспитанные художники — не чернь, собравшаяся из питейных домов на площади, как в Англии и Франции, будут у нас иметь голос. Посему любимыми основаниями наших писателей (независимо даже от личных начал их) не могут быть ни мнимые права человечества, ни свобода совести, столько препрославленные и столько во зло употребляемые в XVIII веке»¹.

Ця доповідь викликала загальне обурення передової інтелігенції. Поет Воейков мав підстави в своєму «Доме сумасшедших» назвати В. Каразіна «хамелеоном».

Гулак-Артемовський як у байці «Пан та Собака», так і в байці «Солопій та Хівря» відобразив загострення суперечностей в тогочасному суспільстві. В «Писульці» до видавця журналу, якою супроводжувалася байка «Со-

¹ Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, Харьков, 1910, стор. 569.

лопій та Хівря», поет відзначав: «Такий у нас, бра, і під Харковом недалечко: ось хоч би й... не хочу, не хочу, їй-богу, не скажу, гріх. Я у його хліб-сіль їв, а ти хочеш, щоб я виявив; що він ні в карти грать не тямить, ні мужиків лупить не вміє...».

Це іронічне звертання підтверджує з усією очевидністю той факт, що байки «Пан та Собака» і «Солопій та Хівря» ідейно споріднені і спрямовані проти поміщицького самодурства, консерватизму, зазнайства. Пізнавальне значення обох байок виходить далеко за межі якихось особистих взаємин письменника із своїми знайомими. Коли в заключних рядках байки «Солопій та Хівря» є певний натяк на В. Каразіна, то в цілому вона набуває ширшого звучання, як відгук на істотні явища тогочасного життя.

Байка сповнена народного гумору. Образ недовірливого, егоїстичного Солопія, образ розсудливої жінки Хіврі, змалювання сварок між ними — це все реалістичні елементи твору. Навіть у тих рядках, що їх зміст розглядали критики у зв'язку з діяльністю В. Каразіна, багато в дотепного народного гумору:

Послухайте мене ви всі, Солопії,
Що, знай, мудруєте, і голови свої
Чорт батька зна над чим морочите до ката:
Як в борщ, замість курчат, нам класти кошенята,
Як груші на вербі і дулі вам ростуть,
Як їсти дасть біга, та ще й гладкими будь,
Як локшину варить для війська із паперу,
Як квашу нам робить з чорнила і тетерю,
Як борошно молоть без жорнів,— язиком,
Як бджоли годувать без меду,— часником,
Як кохву п'ять панам з квасолі,— з буряками,
Як ниви засівать без сім'я,— кізяками,

Як з кожного зерна сім кварт горілки гнать,
Як сіно нам пером косить, як кіньми жать,
Щоб людям і сніпка не дати на заробіток,
І пташці ні зерна погодувати діток,—
Заплюйте лиш оцю, скажені ви, брехню!
Де треба руки грить, там треба і огню.
Та вже з вас не один орав під небесами,
А як на землю зліз, пішов в старці з торбами!

Якщо у цьому звертанні Гулак-Артемовський натякав на діяльність В. Каразіна, то це були гумористичні натяки, викликані його невдачами та непослідовністю. Письменник звертає увагу на те, що нові технічні за-
провадження в поміщицькому господарстві тільки погір-
шують становище трудящих.

Ідейна суть байки прогресивна. Поет, засуджуючи консерватизм, непослідовність у вчинках людини, за-
кликає до розумної діяльності. Тут теж є деякий зв'язок з ідеями просвітителів кінця XVIII та початку XIX ст., що висловлювали глибоку віру в дійовість розуму людини, закликали підносити в науці, літературі світ істини.

Характерно в цьому плані співставити «Рассуждение об испорченности природы человеческой и о помощи, каковую доставляет нам истинная философия к поправлению оной», що її виголосив у Харківському університеті О. Склабовський. Цей виступ викликав гострі зауваження міністра, князя Голіцина. А попечитель Харківського округу Корнеєв з цього приводу говорив: «Прежде всего нужно оживляться любовью к богу, а ум должен подчиняться свету веры».

Питання корисної, розумної праці підніс Гулак-Артемовський і в байці «Тюхтій та Чванько» («Украинский вестник», 1819, листопад). Байка починається епігра-

фом, про зміст якого редакція журналу розповідає в примітці: «Эпиграф сей на французском языке сочинен самым автором Тюхтія та Чванька,— и составляет верное изображение сердца и жизни его в миниа-юре. Находясь почти непрерывно и давно уже в болезненном состоянии, он борется с желанием заниматься любимым своим предметом — литературою и с трудностью — удовлетворить желанию своему совершенно. Большую часть сочинений своих, напечатанных и находящихся еще в рукописях, написал он не вставая с болезненного ложа. При всем том всякий, подобно мне его знающий, сказать об нем может:

Он плачет для себя, он для других смеется,
И в шутках, и в слезах — все тот же остается!»

В гумористичному плані поет розповідає в байці про двох літераторів. Один із них «віршомаз Тюхтій старих людей шанує: Гарасько як звелів, він так і компанує». Гараськом автор називав Горація. Цебто мова іде про Тюхтія, який пише, наслідуючи Горація. Ця поезія нікому не потрібна, і поет її сам палить в пічці: «В грубу так-таки і впре шпаргалля все!»

Другий поет — Чванько — все, що написав, друкує.

Але громада їх однако поважає:
Того ні сном не зна, другого не читає!

До байки Гулак-Артемівський додав публіцистичну замітку під назвою «Дещо про Гараська». Тут поет в властивим йому гумором говорить про «віршомазів»: «Віршомазів стільки наплодилось, що якби кождий ховав те на десять рік, що за годину набазгра, то б нігде було чоловікові й хати нанять за паперами...» Закінчує замітку Гулак-Артемівський віршованими рядками:

Пишіть і крамарів-паперників годуйте,
У нас холодний край, а ліс став дорогий;
Дурні ніпочому: що ступиш, то й дурний.
Пишіть, будь ласкаві,— подякують вам люди:
За дурнями та й всім розумним тепло буде...

Висміюючи «віршомазів», Гулак-Артемівський мав на меті багатьох співробітників «Українського вестника», які своїми переспівами не приносили ніякої користі для народу. У байці поставлено важливе питання про корисну працю письменника, про зв'язки його з живою дійсністю.

Останні числа «Українського вестника», в яких активно виступав Гулак-Артемівський та його товариші, зазнали гострої критики з боку міністра освіти князя Голіцина. У вересневій книзі журналу (1819) до перекладної статті Гулака-Артемівського було вміщено примітку, в якій згадувалося ім'я професора Шада. В листі Голіцина на ім'я попечителя Корнеєва указувалось на неприпустимість «отличной похвалы бывшему при Харьковском университете профессору Шаду, потому что он удален правительством из сословия университетских наставников, как признанный по образу мыслей своих вредным для юношества»¹.

Жовтнева книга журналу зазнала теж суворих зауважень князя Голіцина за вміщений переклад М. Левицького «О политическом фанатизме (соч. Шталь)». Журнал за листопад місяць, де крім «Тюхтія та Чванька» і «Дещо про Гараська» була вміщена ще й російська поезія Гулака-Артемівського «Мудрость», викликав обурення князя Голіцина. «В 11-й книжке «Українського вестника»,— писав він,— замечены опять целые статьи,

¹ Д. Багалей. Опыт истории Харьковского университета, т. II, стор. 757.

предсудительные по духу их, исполненные мыслей и выражений противных благонравию и даже благопристойности, не содержащие в себе ни ума, ни приятности, ни остроты, ни какой бы то ни было пользы». Міністр освіти робить висновки, що журнал «не следует вовсе допускать к печатанию и лучше прекратить немедленно».

В таких умовах «Украинский вестник» не міг виходити в 1820 році. Але і після цього Гулак-Артемівський продовжує писати українські байки. В кінці 1820 року він написав кілька невеличких байок, в яких подекуди відбито особисті настрої поета, його роздумування, міркування, викликані подіями в літературному житті Харкова. В таких міркуваннях поета мала значення і невдала спроба організації видання нового журналу. Гулак-Артемівський разом з О. Склабовським подали проект видання журналу «Харьковская муза», який мав «способствовать распространению всеобщего вкуса к отечественной словесности, возбуждать большую к ней охоту в молодых питомцах открытием свободного поприща для их деятельности».

Задум цей не здійснено з причин недоброзичливого ставлення міністра освіти. Не було дозволено видавати журнал без попереднього цензурного перегляду в столиці.

Вміщені в «Украинском вестнике» твори Гулака-Артемівського відіграли велику роль в процесі становлення нової української літератури, вони підтверджували життєвість традицій Котляревського, розкривали невичерпні багатства народного гумору. Письменник зумів майстерно використати для своїх байок характерні зразки зворотів народної мови. Порівняння, прислів'я, внесені в байки, відзначаються особливим народним колоритом, пов'язані із повсякденним життям і працею трудової людини. От

кілька характерних порівнянь в байці «Пан та Собака»: «Маленька зірка з-за хмари вигляє, неначе миш в засі-ка», «Вертить хвостом, неначе помелом», «Язик був в роті спутаний, неначе путом з лик». Для змалювання художніх картин, для підкреслення типових рис зображуваної дійсності Гулак-Артемівський використовує мовні засоби, характерні для описів побутових, етнографічних явищ. Наприклад: «Ніч під чорною запаскою хова», «Захріп, аж ожеред трясеться», «Мокрим він рядом напавсь».

Поет досягає динамічності розповіді засобом перифразування народних прислів'їв:

Чи баба з воза,— що ж? велика дуже вада!..
Кобилі легший віз, сьому кобила й рада.

Прекрасно відтворено побутовий колорит розмови в байці «Солопій та Хівря». Флегматичність, недовірливість Солопія найяскравіше відбито в його ж мові: «Нехай йому лихе!», «Хоч сядь та й плач!», «Не сварся, бо; далєбі!..», «Чого ти там гарчиш?», «Стонадцять би копиць з рогами вам чортів!». Інший характер відтворено в розмові Хіврі — жвавої, дотепної молодиці: «Не перебендюй-бо», «Не мимри там під ніс», «Чи чуєш ти, мурмило!», «Ой, мудрий дуже з сина!», «Цур тобі та пск!», «До чого нас довів ти, бісів скупердяго!». Жвавість розмови Хіврі досягається внесенням дотепних прислів'їв: «Коли вовків бояться, то нічого ходить в сокирою і в лісі!», «Не раз вже за двома зайцями ти ганяв, зате ж ні одного, гонившись, не піймав», «Де п'ють, то там і ллють».

Такими засобами Гулак-Артемівський створював комічні ситуації і досягав розкриття індивідуальних характерів.

В 1823 році Гулак-Артемовський разом з О. Склабовським виступає ініціатором видання «Українського журналу». Рада університету поставилась прихильно до цього заходу. Позитивно відгукнулись на це і окремі літератори. Смотровитель Прилудького училища Білецький-Носенко писав до ради університету: «Мне кажется, «Украинский журнал» достигнет их сугубо (користі і задоволення.— І. П.), если несколько страниц его посвятится для удовольствия миллионов обывателей плодотворной Украины (на малороссийском языке) от гор Карпатских до Тихого Дона. Я смело могу уверить, что сказочки г. Артемовского-Гулака читались с таким же неописанным удовольствием, как Энеида г. Котляревського, что многие вытвердили на память целые тирады из них».

«Украинский журнал» виходив в 1824—1825 роках за редакцією О. Склабовського. В ньому активно співробітничав Гулак-Артемовський. Але його виступи тепер мали деякі відмінні риси порівняно до ранніх творів, друкованих в «Украинском вестнике». Показовим є його переклад з польської мови статті «О повзми и красноречии» («Украинский журнал», 1824). Користуючись перекладом, Гулак-Артемовський висловлював власні естетичні погляди. В статті називаються «бесполезными усилия самих философов, хотевших подчинить понятия о прекрасном строгим законам разума, понятия, говорю, единственно рождающиеся из самих образов, коих ощущение есть последний пробный камень совершенства». Ця стаття стала стрижневою в естетичних питаннях, що підносились в «Украинском журнале», і викликала відзиви інших літераторів.

Відзначаючи, що основою прекрасного є не розумова, а почуттєва сфера інтелектуального життя людини, Гулак-Артемовський робив кроки в обґрунтуванні нових

творчих шляхів у літературі, що ведуть до романтизму.

Тенденції романтизму позначились на його творі «Царский стол. (Древнее чешское предание)», що було вміщено в «Украинском журнале» (1825 р., № 21—22). По-романтичному тут розповідаються легендарні епізоди про чеську Любушу:

Что это за дева средь мрачной дубравы
У дуба безмолвно сидит?
И жезл в ее длани монаршей державы,
Как молния, златом горит...
То мудра Любусса, дщерь мудрого Крока,
Потомка славянских князей;
И прелестьми дивна, и саном высока,
Владычица чешских мужей...

На цій поезії позначився вплив чеської романтичної літератури, зокрема вплив таких творів, як «Кроледвірський рукопис», «Зеленогірський рукопис», що в той час розглядалися як оригінальні старочеські зразки поезії і набули популярності в слов'янських літературах.

Ще за часів співробітництва в «Украинском вестнике» Гулак-Артемівський виявляв інтерес до романтичної літератури. Даниною романтизмові є надрукування ним в «Украинском вестнике» (1819 р., травень) перекладу шотландської повісті «Бен Грианан» з віршовим вступом-посвятою, де поет вславлює «бессмертную Светлану» та «песни Оссиана», що захоплювали українських молодих романтиків.

Тенденції романтизму виразніше виявилися в «Украинском журнале». Сам редактор журналу О. Склабовський у своїх нарисах підносить романтику народних свят, змальовує картини народних розваг, наводить пісні

про русалок та інші зразки української народної творчості («Троицын день, или русальная неделя», «Иван Купало»). В інших нарисах, віршах автори відзначають красу «преданий украинской старины», «преданья лет давно минувших», «дела поэзии и славы», «простые дедовские нравы».

В окремих статтях «Украинского журнала» висвітлюються особливості поетики Шеллінга та інші питання, пов'язані з естетикою романтизму. Про розвиток романтичних тенденцій свідчить надрукування в журналі відзиву про поему Рилеєва — «Взгляд на поэму под названием «Войнаровский». Журнал також сповіщав про видання «Полярной звезды». Тут було вміщено твори поета-декабриста В. Раєвського «Подражание Горацию», «Песнь невольника» та ін.

Діяльність Гулака-Артемовського в «Украинском журнале» теж позначилася романтичними тенденціями. Все це визначало передумови до створення ним перших в українській літературі романтичних балад «Рибалка» і «Твардовський».

Надсилаючи до «Вестника Европы» (1827) баладу «Рибалка», Гулак-Артемовський писав, що він задумав «попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные, не ставляя читателя или слушателя смеяться, как от «Энеиды» Котляревского»¹. Щобто письменник говорить, що назріла необхідність поширити творчі горизонти української літературної мови, прийшов час створення нових жанрів і повнішого використання багатств народної поезії.

На цей час в процесі становлення нової української літератури визріли передумови романтизму.

¹ «Вестник Европы», 1827, № 20, октябрь.

На певних етапах розвитку національних культур багатьох народів мали місце особливі явища, коли в літературі і мистецтві підносились прагнення до нових ідеалів, які поети і художники знаходили в сфері мрій, коли жива дійсність в її буденному, повсякденному вигляді не задовольняла митців і вони вдавалися до змалювання чогось особливого, виключного, ідеалізованого, вбачали кращі риси героїв у запереченні умовностей повсякденного життя, оспівували щось надзвичайне в поведінці людини, опоетизовували свободу і простір почуттів. Такі митці вважали, що мистецтво вище за дійсність, що в сфері мрій творець знаходить справжню, високу красу. Для них прекрасна фантазія, красива вигадка набували першорядного значення. Подібні явища мали місце і в процесі становлення нової української літератури. Це все визначало початки романтизму.

Жанр балади був улюблений для українських поетів-романтиків. Спочатку вони зверталися до відомих уже в літературі баладних сюжетів, переробляли їх, вносили нові мотиви, змальовували національно колоритні картини, а потім переходили до створення оригінальних балад на основі народних пісень, переказів, легенд. В народній творчості ще раніше відомі були численні пісні в побутових, історичних сюжетах, в яких розповідається про надзвичайні, зворушливі пригоди — загибель людини, розлуку, причарування, помсту, отруєння, розбійництво. Часто в такі сюжети вносилися елементи народної міфологічної фантастики. Це все давало багатий матеріал для створення літературних романтичних балад.

Українські письменники використовували поетику балад світової літератури. Але основою створення національної балади були народні повір'я, перекази, пісні.

В часи становлення і розвитку національних літератур балада виходить за межі усної народної поезії. Ве-

лучи боротьбу в літературі за народність, поети зверталися до жанру балади. Так були створені балади Бюргера, Уланда, Бернса, Гете, Вальтер Скотта, Міцкевича та інших письменників.

В російській літературі вперше В. Жуковський підніс баладу на височінь поетичної майстерності. Його «Людмила» (1808), «Кассандра» (1809), «Светлана» (1811) стали зразками для наслідування. Белінський відзначав, що балади Жуковського знала вся Росія.

Слідом за Жуковським виступив з баладами поет-декабрист П. Катенін. Він вніс багато нового, утверджуючи національну самобутність жанру балади. Жуковський у своїх баладах вніс елементи народності, але його «Светлана» була занадто «костюмована», як висловлювався Франко. Поглиблюючи народність балад, П. Катенін, за визначенням Белінського, дав бій Жуковському на його власній території — на території балади.

Українські поети-романтики не могли не урахувати досвіду російської літератури. Це позначилося на перших українських баладах, що їх створили Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський.

Балади Гулака-Артемівського написані за відомими в літературі сюжетами: «Рибалка» — за сюжетом Гете, а «Твардовський» — за сюжетом балади Міцкевича.

Змальовуючи в баладі «Рибалка» романтичну картину, в якій постає образ юнака, закоханого в русалку, Гулак-Артемівський вносить у твір ліричні народно-пісенні мотиви. Поетичною простотою, ліричною задушевністю і грацією надихані строфи балади, сповнені такими пестливими зворотами мови: «рибалка молоденький», «коханячко», «дівчинонька», «брівками моргає», «місяць червоненький», «ніженьки».

Балада «Твардовський» своїм колоритом не подібна до балади «Рибалка». Зображаючи пана-гульвісу, який

запродав душу чортові і, потрапивши у безвихідне становище, запропонував позикодавцеві за борги свою жінку, Гулак-Артемівський вносить елементи гумору в баладу, змальовує шинок, де —

Ріжуть скрипки і бандури,
Дівчата гопцюють;
Хлопці, піт аж ллється з шкури,
Коло їх гарцюють.
Бряжчать чарки, люльки шкварчать,
Шумує горілка;
Стук, гармидер, свистять, кричать,
Голосить сопілка.

Редактор «Вестника Европы» Каченовський, друкуючи балади Гулака-Артемівського, відзначав відмінні риси «Твардовського» і «Рибалки»: «Как в «Твардовском» выдержан сочинителем тон мужеско-гайдамацкий, так здесь (у «Рибалці». — *І. П.*) принят им женский мало-российский способ объяснения».

Замість тієї ніжності, мелодійної лагідності, прстливості, що ними відзначається стиль розповіді в баладі «Рибалка», тут автор вносить оклики, комічні звороти, допускає лайливі, грубі вислови, наприклад: «Тю-тю!.. га-га!.. го-го!..» «Вилупіть лишь баньки!», «Бач, чортяка... бач, падлюка!..», «Бач, псяюха, задихавсь. мов скажений», «Гайда в пекло!..». Тут помітний вплив бурлеску Котляревського. Але не тільки таким впливом можна з'ясувати стиль балади. В ньому відбиті певні тенденції виразніше внести різноманітну народну мовну стихію в твір. Це ті риси, що мали місце і в баладах П. Катеніна, який, вільно переспівуючи «Ленору» Бюргера, вносив, приміром, такий рядок: «Адской сволочи скаканье» («Ольга»). Цей рядок у переспіві Жуковського

з балади Бюргера звучав по-іншому: «Шорох тихих теней» («Людмила»). О. Пушкін звернув увагу на нові особливості стилю балади П. Катеніна, порівнюючи її з баладою Жуковського, і відзначив своєрідність народних засобів зображення в баладі «Ольга»: «...сія простота и даже грубость выражений, сия сволочь, заменившая воздушную цепь теней». (Пушкин, XI, 220).

Отже, стильові тенденції балади «Твардовський» відповідали тим новим рисам, які визначилися боротьбою за поширення в баладі народної мовної стихії у найрізноманітніших проявах. Коли в баладі Міцкевича змальовано появу чорта в усій поважності і чемності, то Гулак-Артемівський перелицьовує цю картину в гумористичному плані:

Ніс — карлючка, рот свинячий,
Гиря вся в щетині;
Ніжки курячі, собачий
Хвіст, різки цапині.
Дриг ногою!.. Круть різками!..
В пояс поклонився...

Надсилаючи баладу «Твардовський» М. Максимовичу, Гулак-Артемівський пише йому лист французькою мовою, в якому відзначає: «Повинен вам признатися, що ця маленька річ, якою ви тепер розпоряджаєтесь, в деяких місцях не така, якою вона вийшла з-під мого пера. Дуже обережний щодо цензури, я насмівився зробити деякі зміни, навіть почасти до втрати вартості своєї балади...». М. Максимович надрукував баладу без прізвища автора в збірці «Малороссийские песни» (1827). Цього ж року балада була надрукована у «Вестнике Европы».

Своїми баладами Гулак-Артемівський відкрив нові

можливості творчого розвитку української романтичної літератури, показав, що традиції Котляревського можна розвивати далі в нових жанрах, відмовившись від епігонства, до якого вдавалися деякі поети. Ці тенденції в українській літературі розвинув далі своїми баладами учень Гулака-Артемівського — Л. Боровиковський.

Перше десятиліття літературної діяльності Гулака-Артемівського відповідало загальному піднесенню в культурному і політичному житті країни. Це був час діяльності декабристів, що мали колосальний вплив на верстви ліберальної інтелігенції. У нас немає підстав безпосередньо пов'язувати діяльність Гулака-Артемівського з декабристським рухом. Але не можна заперечувати, що відгомін цього руху в якійсь мірі впливав на розвиток прогресивних тенденцій у ранній творчості поета.

У першому десятилітті діяльності Гулака-Артемівського виявлялися суперечності. Але провідними у цих суперечностях були прогресивні, гуманні тенденції. Особливо позначалися суперечності між діяльністю поета і діяльністю педагога, що створював собі кар'єру.

Після придушення царизмом декабристського руху все більше і більше у поета виявляються консервативні тенденції. Він захоплюється своєю кар'єрою, а літературна творчість стає справою «для домашнього вжитку».

Щодо педагогічної роботи Гулака-Артемівського, то тут висловлювали різні, часом суперечливі погляди його сучасники. Наводимо деякі з них. Про ранню педагогічну діяльність Гулака-Артемівського розповідає Л. Ничпаєвський: «Дар слова..., інтерес преподаваемого им предмета постоянно привлекали в его аудиторию множество слушателей»¹. Про пізніші часи згадує Де-Пуле:

¹ А. Ничпаевский. Воспоминания о Харьковском университете. 1823—1829, «Русская старина», 1907, № 8, стор. 374.

«В 40-х годах, во все время пребывания нашего в Харьковском университете, ректором был Петр Петрович Артемовский-Гулак, автор «Пана Твардовского» и некоторых других стихотворений, писанных на малороссийском наречии. Знатоки и любители последнего всегда их очень ценили; эти же любители позднейшего времени перевозносили и препрославляли автора до небес,— до высоты, на которой никто бы из наших современников не подумал поставить Гулака (этим именем всегда его называли). Артемовский-Гулак, воспитанник Харьковского университета, был человек несомненно даровитый, может быть, поэт, часто оратор, т. е. хороший говорун; он отлично владел языками, латинским, французским и польским, по крайней мере, любил говорить на них, даже с некоторым кокетством; в нем, как в малороссе, была сильно заметна юмористическая жилка, сообщавшая живость его речи и делавшая его приятным собеседником. Но профессор был он плохой во всех отношениях, а ректор — и того хуже»¹.

Із спогадів сучасників поета ми довідуємося, що він популяризував на лекціях працю О. Галіча «Опыт науки изящного» (1825) та інші історичні, філософські твори своїх сучасників. Про Гулака-Артемовського, як ректора університету, розповсюджувалися непохвальні розмови, що дало привід Добролюбову згадати про нього у своєму щоденнику.

Т. Г. Шевченко в передмові до другого видання «Кобзаря» (1847 р.) дав стислу, але правдиву характеристику діяльності Гулака-Артемовського, який на той час захопився кар'єрою і відійшов від активної літературної діяльності: «Покойний Основ'яненко дуже добре пригля-

¹ Де-Пу.іє. Харьковский университет. «Вестник Европы», 1874, т. I, стор. 83.

дався на народ, та не прислухався до язика, бо може його не чув у колісці од матері, а Г.-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся». (I, 375).

В творах Гулака-Артемівського 30—50 років переважають консервативні тенденції. Писав він тепер принагідно, відгукуючись на якісь події або побутові явища. Так, про свою подорож до Петербурга він описує гумористично у вірші «Петро мужик непокорний». Про перебування Гулака-Артемівського в столиці в 1833 році згадував О. Никитенко («Записки и дневник», 1893, стор. 308).

Вірш «Петро мужик непокорний» — це своєрідна розповідь в анекдотичному жанрі. Поет спрощує образ царя і цариці, розповідає по-простоцькому про урочисті зустрічі. За висловом поета — цар постає, як якийсь хутирський пан. Про одержання царської нагороди поет розповідає в бурлескному стилі: «Петрові стрічку й хрест Микола втеревив». В такому ж стилі передається і царське запрошення у столицю:

«Надінь ти, Петре, свій жупан,
А на жупан з відлогою свитину
І решетилівський ксжух,
І хліба деяку шматину;
Та й чимчикуй щомога в П'ятембурх».

Гулак-Артемівський, як гуморист, виявляв деякі здібності в епістолярному жанрі. Він у віршовій формі звертається до своїх знайомих з нагоди якихось родинно-побутових справ, робить гумористичні зауваження, розповідає про свої мандрування. От, наприклад, якого вірша склав поет у відповідь на запросини погостити в І. Срезневського:

Хоч до їди в мене й попівська натура,
Та, на лихо, один живіт, одна і шкура,
Я з'їм за чотирьох, то більше й не утну.
От голову хоч господь дав одну,
Та коморок настроїв в ній з десятком:
Наллеш у п'ять, а п'ять стоїть в завдаток!

В епістолярному жанрі Гулак-Артемівський вітворює колорит українського народного гумору, користуючись відповідними мовними засобами: «б'ить байдики», «порозтринькав все», «надудливсь», «пасока юшить із бороди», «морду пиндючить» і т. п.

Сповнені гумористичного колориту перелицьовані Гулаком-Артемівським в 1832 році окремі оди Горация. В них відображено побутові явища, в комічних звертаннях показано байдужість, відсталість, самовтіху і обивательський спокій людини.

Хоч творчість Гулака-Артемівського 30—50 років відображає окремі явища життя, але письменник виявляв реакційні тенденції, відстав від літературного процесу. Він відступив назад, порівнюючи з тим, що створив у 10—20 роки, розвиваючи традиції народності свого попередника І. Котляревського.

Жив весь час Гулак-Артемівський у Харкові. В його будинку, що знаходився в кінці міста і де мешкали студенти А. Метлинський, М. Костомаров, часто збиралася студентська молодь. Помер Гулак-Артемівський в Харкові 1 жовтня (ст. ст.) 1865 року.

Увійшов письменник в історію української літератури своїми байками та романтичними баладами, що були створені в перше десятиліття літературної діяльності.

Ів. Пільчук

ТВОРИ

1817-27

РОКІВ

СПРАВЖНЯ ДОБРИСТЬ

(ПИСУЛЬКА ДО ГРИЦЬКА ПРОКАЗИ)

Хто Добрість, Грицьку, нам намалював
плаксиву,
Понуру, мов чернець турецький, і сопливу,
Той бісів син, коли не москаля підвіз,
Той Добрості не зна, не бачив і не чує,
Не пензлем той її, але квачем малює,
Той Добрість обікрав. Не любить Добрість
сліз;
Вона на всіх глядить так гарно й веселенько,
Як дівка, од свого ідучи панотця
До церкви — до вінця,
Глядить на парубка, мов ясочка, пильненько.
Не квасить Добрість губ, бо із її очей
Палає ласка до людей.

Вона регоче там, де і другі регочуть,
Сокоче без брехні, де і другі сокочуть,
І не цурається гульні і вечорниць,
Чорнявеньких дівчат і круглих молодниць.
Всна й до милого пригорнеться поволі,

Та ба! та не дає рукам, як кажуть, волі.
Вона й горілочки ряди-в-годи хлисне,
Та носом, мов свиня, по вулиці не рие,
По-соромитському не кобенить, не виє,
Під лавкою в шинку, мов цуцик, не засне.
Вона, де треба, пожартує,
Та з глуздом жарти всі і з розумом міркує,
Вона не виверта із-під лоба білків,
Мов цап, задушений в кошарі од вовків,
Не стогне, не сопе і нігтів не кусає,
То з тим, то з сим таки слів скільки погадає,
Як патока, так річ у неї на губах,
І сміх її цвіте, мов мак, що на грядках.
Для неї все одно, що в згоді, що в пригоді:
Бог лучче, каже, зна; він сам зна — поки годі.
Хоч кіл на голові, як кажуть, їй теши,
Хоч ти візьми її — печи або души,
Не зна вона, що то людські переполохи,
І не лякається ні од чого нітрохи.

Як паля в лотоках, простісінько стримить,
Хоч хвилі як в неї бушують і бурхають,
Хоч на неї шматки із криги напірають,—
І Добрість так в біді і в лісі так стоїть.
Нехай гострить свою, мов бритву, доля косу—
А Добрість вигляда, як камінь з-під покосу;
Наскочить на його коса, задзеленчить...
Хресь надвое!.. мов скло, а камінь все лежить!

Нехай, як хоче, море грає,
Нехай роз'юшений так, як бугай, Нептун
Тризубцем байдаки і човни вивертає,—
А човник Добрості, шамкенький, мов цвіркун,
Як селезень, на дно за качкою пірнає

Та вп'ять звідтіль наверх без шкоди виринає—
До берега ставка ціленький допливає.
Не любить Добрість сліз. Буває черваку
Всього, як кажуть, на віку!
Бува, що і її зле панство зневажає,
Мов товарякою, так нею повертає,—
Чи вже ж і голосить? І в лихоті своїй
Розприндившись, скакати у яму їй живій?
Здихне там нищечком під ніс собі до бога,
Із лиха заспіва, та й за своє небога:
Бо серце їй, що тьох, знай шепче, що той є,
Хто за терпіннячко спасіннячко дає.

Зна Добрість, що який бог змочить їй свитинку,
Той висушить з неї останню капелинку,
Що бог не мачуха: хоч трошки й поскубе,
Та вп'ять пожалує, пригорне до себе.
Трапляється і те, що паплюга, брехня
Із висолопленим жалом, неначе списом,
Як циндря гаспидська, до ворогів ганя.
Сектує на неї і позирає бісом;
Що заздрість з жовтими очима, мов жовтки,
З кошачими, мов чорт, на пальцях пазурами,
Де ступить Добрість, скрізь копа під нею ями:
Пекельнії її губки, мов пауки,
Чи на василечки, чи на чебрець наскочуть,—
Замість, щоб мед з їх брать, одну отруту
смокчуть.

А Добрість не вважа на злії язики,
Не пристають людські до неї побрехеньки,
І як в калюжах в дощ, хлюпошуться гуски,
То ж, стрепенувшись, вп'ять виходять з їх
сухенькі,—

Так Добрість чепурна виходить із брехні,
У неї ворогам одкази все одні:
Хто часнику не їв, той смердіти не буде,
А добрий ворогів завсігди перебуде,
Псу вільно й на попа брехать, як кажуть, все
Собака гавкає, а вітер те несе.
Од злиднів не втечеш ні вдень, ні серед ночі:
У заздрості, мовляв Пархім, попівські очі.
Бог з нею!.. їй — в завість,
А Добрості — в користь!
«Сіль в вічі, в зуби їй печина», Добрість каже,
Та й хоч якій брехні сим словом рот замаже.

Як шкурка з бузівка у шевчика в руках
Або у лимаря в зубах,
Чого не витерпить, що їй не виробляють!
Смердячим дьогтем їй і жиром доїдають!
Крий боже! що їй мук, голубці, завдають!
І крутять, і вертять, і пруть, і мнуть, і труть.
І в дудку здуплюють, і рвуть, і натягають,
І в сто погібелей муцуують і згинають...
Що збоку чоловік, зирнувши, задрижить!
Подума: тільки вже на світі їй і жить!
Аж ось! Глянь: лимар наш сю шкуру підіймає
І юхтою її або габельком величає,
І щоб за шкурку мав п'ять золотих узять,
То за габелька він не хоче й десять брать!
Так Добрість на світі: чим більш в нудзі по-
мнеться,
Чим більш, мов реп'яхів, лихоти набереться,
Чим сала більшенько за шкуру їй заллють,—
Тим більше за неї, де повернись, дають.
Адже ж за битого, наші батьки мовляли,
Небитих двох колись не раз притьмом давали,

Та ба! та й чотирьох не квапились, не брали!
Нехай в олійниці олійник тараном
Макухам завдає якмога гіршу муку,
Так не завгорить їм, а здавить в каменюку,
Що потім чорта й сам вдовбе їх долотом.
Нехай вовтузають і Добрість кулаками,
Мов воскобійними нехай з неї клинками
Останню слізеньку видавляють і п'ють,—
Овва! дурні! того не знають, що дають
Таку принаду їй до стусанів частеньких,
До штовхання під бік, до кулаків тугеньких,
Що хоч в потилицю тоді їй і обух,
Хоч довбню в лоб, то все не випре з неї дух.
І довбня, я ж кажу, тоді їй так дошкулить,
Як вош за коміром або постіл замулить.
По сім-то, братіку, і Добрість пізнають:
Клеймо їй — канчуки, імення їй — терпіння.
Хто їх не скоштував, не буде мать спасіння,
Того нехай поміж святими не кладуть!
Бо той, до кого, знай, доля зуби скалить,
Трохи лиш на того не скинувся синка,
Що матінка пестить і по голівці гладить,
Поки не візьметься пестунчик до замка!

Але всьому свій час і черга, Грицьку, буде!
Ми під богом, як бач, всі ходим, грішні люди:
До часу глек,— мовляв один розумний лях,—
До часу, голубе, нам глечик носить воду;
І на його пошле зла доля ту невзгоду,
Що глек побачимо в череп'яних шматках!
До часу над слабим, хто дужчий, вередує,
До часу мужиків ледачий пан мордує,—
Колись до їх усіх смерть в гості примандрує,
Та, мов ехлейтар, їм в вікно заторохтить

І по-московськи їм гукне: «в паход ітить!»
Не гляне, чи то їх кульками хата вшита,
Чи, може, дереном земляночка накрита,—
Всіх нас сира земля до себе прибере,
Але ледачий так, як добрий, не умре!
Як з Городищ чумаки, пішовши в Крим за
сіллю,

В дорозі нидіє двадцятку вже неділю,
Обшарпавсь до рубця, в коломазь обліпивсь,
Та ба! та як другі — доценту не пропивсь,
Щодень, то неборак, знай, молитесь все богу,
Щоб швидше дівчину побачити небогу,
І чулих воликів, знай, хльоста батогом,
Поки опиниться перед своїм двором,—
Так Добрість квапиться із світу в домовину.
Терпить нудьгу й біду, пропасницю й гостець,
І так попа він жде в останню годину,
Як на великдень всі червоних ждуть яець.

Але ти, Грицьку, більш, ніж я, учився в школі,
Далеко більш, ніж я, помазавсь ти письмом;
Ти й греків, ти й латин, ти знаєш всіх доволі,
Ти в церков хоч яку годився б бути дяком;
Ти краще Добрості обличчя наригуєш,
Бо й добрий сам еси і добре всіх малюєш!
Послухай, Грицьку, лиш! чи це тобі втямки,
Як зійдуться було до тебе парубки,
А ти було й звелиш граматку їм читати,
А сам почнеш було *псавтир* перевертати,
Скрізь нишпорить — під тмою, мною, здом,
Під азом-ангелом або і в ярмолої
Од палітурочки в часловці до другої,
І спинишся було аж на октоїхом,
Та й об якимсь було почнеш читать Сократі —

Так гарно, що було аж сумно всидіть в хаті!
Нехай над ним сира земля пером лежить!
Дивіться, хлопці, лиш,—казав ти нам,— гля-
діть,

Як Добрість на світі живе і умирає,
Як, не злякавшись, кайдани надіває!
З якою радошою держить в руці мишак
І кухличок коли б, скривившись, випиває,
До бога рученьки невинні простягає!
Отак-то, братіки, умер Сократ, отак!
Чого ви, дурники? — сказав він веселенько
Своїм заплаканим в хурдидзі школярам,—
Чого голосите? чкурніть лиш ви швиденько
Та дайте півня ви скулаповим попам!
Отак-то, братця, й ви,—казав ти: хліб ви їжте
А правду, хоч яким панам вельможним, ріжте!
Не скрізь ледачі так, як грецькії пани,
Хоч скрізь на світі єсть ахвинські брехуни,
І єсть земля така правдива і заможна,
Де правду і панам сказати, як богу, можна.
Дивіться,— ти казав,— як вірний Довгорук
Писульку царську рве із едноральських рук
І на шматки її із серця роздирає!
Чи бач, як старшина із ляку умирає!
А Довгорук сидить і усом не моргне!
«Ай, що ж ти наробив! — усі заверещали: —
Тепер же поминай, як Довгорука звали!»
А Довгорук сказав: «Не бійтесь за мене!
Нехай лиш прийде сам Петро сюди Великий!
Я покажу, що й він, як всі ми, чоловіки,
Помилиться, згрішить, спіткнеться і впаде,
І ворог той йому, його хто не зведе».
Аж бач! Так воно й на правду вийшло, хлопці.—
Прибіг Петро, гукнув, затунав, загурав,

Уже й був кинувсь бить, але як розпитав —
Аж Довгорукого погладив по головці
І цмокнув в лисину та ще й перепрохав —
Та ще й на змирщини кіп з п'ять він грошей
дав.

17. IX. 1817

ПАН ТА СОБАКА

(К Л З К Л)

На землю злізла ніч... Нігде ані шиширхне;
Хіба то декуди крізь сон що-небудь пирхне,
Хоч в око стрель тобі, так темно надворі.
Уклався місяць спать, нема ані зорі,
І ледве, крадькома, яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо і земля — усе одпочива,
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один, як палець, не дрімає,
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив:
Їв за п'ятох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли б тобі на сміх було де видно свічку.
Або в селі де на опічку
Маячив каганець.
Всі сплять, хропуть,
А деякі сопуть;
Уже і панотець,
Прилізши із хрестин, до утрени попхався.
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.

Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток:
То зазирне в курник, то дейко до свинок;
Спита, чи всі такі живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусятка;

То звідтіль навпростець

Махає до овець,

До клуні, до стіжків, до стайні, до обори;
То знов назад чимдуж, щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко, та все так гавка, скаучить,
Що сучий син, коли аж в ухах не лящить,
Все дума, як би то піддобриться під пана,
Не зна ж, що не мине Рябка обрадована...
Як гав, так гав, поки свінуло надворі;
Тоді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому ж Рябку не спать? чи знав він, що з ним
буде?

Заснув він смачно так, як сплять всі добрі
люди,

Що щиро стережуть добро своїх панів...
Як ось — трус, галас, крик!.. весь двір загомо-
нів:

«Цу-цу, Рябко!.. на-на!.. сюди Рябка клик-
нітел!..»

«Ось-ось я, батечки!.. Чого ви там, скажіте?»

Стриба Рябко, вертить хвостом,

Неначе помелом,

І знай, дурненький, скалить зуби

Та лиже губи.

Уже ж, бач, думав він, не дурно це в дворі

Од самої тобі зорі

Всі панькаються коло мене.

Мабуть, сам пан звелів віддати Рябку печене

І що осталося варене,
За те, що, бач, Рябко всю божу ніч не спав
Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв.
«Цу-цу, Рябко!» ще раз сказав один псяюха,
Та й хап Рябка за уха!
«Кладіть Рябка», гукнув... Аж ось і Пан при-
біг:

«Лупіть Рябка,— сказав,— чухрайте! ось
батіг!»

«За що?..» спитав Рябко, а Пан кричить:
«Чухрайте!»

«Ой! йой! йой! йой!» — А Пан їм каже:
«Не вважайте!..»

«Не буду, батечку!.. за що ж це честь така?..»
Не слухай,— Пан кричить,— лупіть, деріть
Рябка!..»

Деруть Рябка, мов пір'я,
На галас збіглась двірня;
«Що?.. як?.. за що?.. про що?..» — Не знає ні
один.

«Пустіть!..— кричить Рябко:— не будь я
песький син,

Коли вже вдержу більш!..» Рябко наш хоч не
бреше,

Так що ж? Явтух Рябка знай все по жижках
чеше.

«Пустіть, швидчій пустіть!..» Пан на весь рот
гукнув

Та й з хати сам умкнув.

«Пустіть!..— гукнули всі.— Рябко вже
вдовольнився!..»

«Чим, люди добрі, так оце я провинився?..

За що ж глузуєте?..— сказав наш неборак.—

За що знущаетесь ви надо мною так?

За що?.. за що?..» сказав, та й попустив
пательки...

Пательки гірких сліз, узявшись за боки.
«За те,— сказав один Рябкові з наймитів,—
Щоб не колошкав ти вночі своїх панів;
За те... але... щось тут... ходім, Рябко, лиш
з хати.

Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти.
Ходім, братко, на двір». Пішли. «Се не пусте,—
Сказав Явтух Рябку:— оце тебе за те
По жижках, бра Рябко, так гарно пошмагали,
Що Пан із Панею сю цілу ніч не спали».
«Чи винен я сьому?.. Чи ти, Явтух, здурів?»
«Гай, гай!..— сказав Явтух:— Рябко! ти
знавіснів;

Ти винен, бра Рябко, що нічю розбрехався;
Ти ж знав, що вчора наш у карти Пан
програвся;

Ти ж знав:

Що хто програв,

Той чорта (не тепер на споминки!) здрімає,
Той батька рідного, розсердившись, програє;
Ти знав, кажу, Рябко, що Пан не буде спати:
До чого ж гавкав ти?.. на що ж було гарчати?
Нехай би гавкав сам, а ти б уклавсь тихенько,
Забравшись в ожеред, та й спав би там
гарненько.

Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядом
Напався на тебе — і, знай, верзе притьмом:
Що грошей вчора він проциндрив щось
не трохи,

Що Паню через те всю ніч кусали блохи,
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;

Що буцім ти, Рябко, так гавкав,— як собака,
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бач-ся, ти йому остив, надосолив.
І, бач-ся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач!.. не гавкай, не ганяйсь;
Ляж, хирний, та й мовчи, із Паном не рівняйсь!
Чого брехать? нехай наш Пан здоровий буде:
Він сам і без собак сю панщину одбуде».

Послухав наш Рябко поради Явтуха.

«Нехай тяжка йому година та лиха,—

Сказав,— щоб за моє, як кажуть люди, жито

Та ще й мене і бито!

Коли моє не влад.

То я з своїм назад.

Чи баба з воза,— що ж? велика дуже вада!..

Кобилі легший віз, сьому кобила й рада».

Отак сердега наш Рябко поміркувавсь,

Та й спать на цілий день і цілу ніч попхавсь;

Заснув Рябко, захріп, аж ожеред трясеться.

Рябку й не сниться, не верзеться,

Що вже москалики в коморі й на дворі —

Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,

Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає.

Аж тут і надворі туж-туж уже світає.

«Цу-цу, Рябко!..—тут всі, повибігавши з хат:—

Цу-цу, Рябко... на-на!..» гукнули, як на гвалт.

А наш Рябко тобі і усом не моргає;

Хоч чує, та мов спить і мов недочуває;

«Тепер-то,—дума він,—мій Пан всю нічку спав,

Бо не будив його Рябко і не брехав;

Тепер-то він мені свою покаже дяку,

Тепер не втре мені, як вчора, маку...

Нехай цуцукають... Мене сим не зведуть,

Поки самі сюди обід не принесуть;

Та ще й тоді, не бійсь, поскачуть коло мене,
Поки візьму я в рот хоч страву, хоть печене!»
«Цу-цу...— сказав іще Рябкові тут Явтух,—
Цу-цу... задихавшись, мов з його перло

Ходім, Рябко!..» — «Еге? Ходім!.. Не дуже
дух,—
квапся,
Сам принеси сюди...» — «Іди ж хутчій, не
бався!..»

«Ба, не піду, Явтух!» — «Іди, бо кличе Пан!..»
Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан.
«Чешіть Рябка!» гукнув. Аж тут їх щось з
десяток.

Вліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.

«Лупіть Рябка!» кричить тут Пан,

як навісний;

Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.

Разів із шість Рябка водою одливали

І стільки ж раз його, одливши, знов шмагали,

А потім перестали.

Рябко спитать хотів, але Рябків язик

Був в роті спутаний, неначе путом з лик,

І герготав щось, як на сідалі індик.

«Постій,—сказав Явтух Рябкові,—не турбуйся,

Я правду всю скажу. Ото, Рябку, шануйся,

Добра своїх панів, як ока, стережи,

Зарання спать не квапсь, в солому не біжи,

Злодійв одганяй та гавкай на звірюку.

Не гавкав ти, Рябко! За те ж ми, бач, в науку.

Із ласки, з милості панів,

Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ».

«Чорт би убив твого, Явтух, з панами

батька

І дядину, і дядька

За ласку їх!..— сказав Рябко тут наодріз.—
Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
Той дурень, хто дурним іде панам служити,
А більший дурень, хто їм дума угодити!
Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку,

А що за те Рябку?

Сяку мать та таку!

А до того іще спорили батогами,

А за вислугу палюгами,

Чи гавкає Рябко, чи мовчки нічю спить,

Все випада-таки Рябка притьмом побить.

Уже мені, бачу, чи то туди — високо,

Чи то сюди — глибоко;

Повернешся сюди — і тута гаряче,

Повернешся туди — і там-то боляче!

Хоч би я тісто вніс псяюсі із діжею,

То б він розтовк і ту над спиною моєю.

З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч

круть-верть,

Він найде все тобі хоч в черепочку смерть».

2.XII.1818

СУПЛІКА ДО ГРИЦЬКА КВІТКИ

Хто, кажуть, до кого,— ми до тебе, Грицько!
З суплікою прийшли: я, бач, та мій Рябко.
Не дай загинуть нам, не дай з нас кепкувати;
А доки ж буде нас зле панство зневажати?
Пусти нас, батечку, до хати!

Хоч буцім, Грицьку, ти на папа закрививсь,
Та з пантелику ти так, як другі, не збивсь:
Не звик ти голобель замість коня шмагати;
Не все ж під ніс Рябкам, мовляв ти, заглядати.
Пусти нас, батечку, до хати!

Хоч ти, Грицько, пошивсь з ріднею в москалі,
Та ба,— ніхто на вас не плаче на селі!
Ти знаєш, що на те собака, щоб брехати,
Що й сто не збудять їх тебе, як ляжеш спати.
Пусти нас, батечку, до хати!

Хоч ти не раз, Грицько, кислиці в пельку пхав,
Та твій Рябко од їх оскоми не чував:
Бо очі бачили, що треба купувати:
Нехай хоч вилізуть, а треба доїдати!
Пусти нас, батечку, до хати!

Пусти!.. Чи бач, як пан Рябка почастивав?
Коли б йому язик родимець одібрав,
Щоб він замість Рябка довіку мав гарчати,
А наш Рябко щоб сів за нього в карти грати!
Пусти нас, батечку, до хати!

Чи бач, що ледве вже він кульші волоче,
Що так з його юшить і пасьока течє!
Та тож-то так звелів всю шкуру скрізь списати,
Що то тобі нема і курці де клювати!
Пусти нас, батечку, до хати!

Пусти! та й склич до нас тих навісних панів,
Що воду із своїх виварюють Рябків;
Звели їм струп Рябка довгенько полізати:
Адже-то і над псом повинно ласку мати.
Пусти нас, батечку, до хати!

Супліку ж сю мою ти, Грицьку, сам читай,
Ледачому її паскудить не давай;
Бо як почне москаль по-своєму складати,
Та вот!.. та штьо?.. та как?.. читавши
примовляти,—
Тоді хоч уникай із хати!..

СОЛОПІЙ ТА ХІВРЯ, АБО ГОРОХ ПРИ ДОРОЗІ

(К А З К А)

Vous voyez le grand gain, sans qu'il faille le dire
Que de ses ports de mer le roi tous les ans tire;
Or, l'avis, dont encore nul ne s'est avisé,
Est qu'il faut de la France,— et c'est un coup aisé
En fameux ports de mer mettre toutes les côtes:
Ce serait pour monter à des sommes tres hautes!

Moliér. Les fâcheux. Acte III, scène III.

Спромігся Солопій весною на горох,
Та й, сівши з Хіврею, собі міркують вдвох,
Чи то продать його, чи то просіять?
«А що ж тут міркувать? Не полінуйсь
провіять,—

Сказала Хівря тут,— в мішечки позсипай.
Та й сіять на поле, під дощ, мершій чухрай!»
«Воно то, Хівре, бач, тут не за тим ідеться,

¹ Ви бачите, які великі прибутки має щороку з своїх морських гаваней король; отже, моя думка, якої ще ніхто не висловлював, полягає в тому, щоб усі береги Франції (річ не трудна) перетворити на чудові гавані: це могло б дати великі гроші.

Мольєр. «Докучлив!». Акт III, сцена III.

Але посіять так, як у людей ведеться...
Нехай йому лихе!.. горох ласенька річ.
І дівтора за ним полізе хоч у піч!
Ти ж раеш сіяти горох на перелозі!..
Ей, Хівре!.. переліг лжить наш при дорозі:
Ей, обскубуть горох наш зеленцем,— побачі!..
В лопатках обнесуть!.. тогді — хоч сядь та
й плачі!..»

«Якої вражої ти матері сумуеш?
Цур-дурня, навісний! Чи ти ж того не чуеш,
Що як уродить бог, то дасть на долю всіх.
Чи се ж не глум тобі, не сором і не сміх? —
Враг матір зна — чого безглуздому жахаться!
Т'адже ж, як кажуть то, коли вовків бояться,
То нічого ходить з сокирою і в лісі!..
Іди ж, кажу, та сій! Не мимри там під нісі!
Аби лиш, господи, на ниві нам вродило,
То буде нам і всім... Чи чуеш ти, мурмило!
Не будь уїдливий і впертий, мов оса,
Мов норовистий кінь, бо вилаю, як пса!»
«Ей, Хівре,— Солопій сказав їй,— не сварися,
Бо, далєбі, горох наш згине!.. схаменися!..
Ну, сількось!.. я піду, посію, та не там,
А де-небудь в кутку, що й враг не найде сам».

«Не перебендюй-бо так довго, Солопію!
Бо я горох сама, де схочу, там посію;
Сама я й викошу, як треба, на покіс,
І ось тобі тогді я дулю дам під нісі!..
Але, мій голубе, прошу тебе по ласці:
Послухай часом тих, що ходять і в запасці;
Плюнь, серце, на того, хто так тобі сказав,
Що буцім бог жінкам волосся довге дав

За те, що розум їм укоротив чимало:
То погань так верзла, школярство так брехало!
А я ж то й мужиків,— крути та не верти,—
Не раз вже бачила таких дурних, як ти!
От так!.. питай людей, бо той, хто їх питає,
Мов старець без цїпка по стежках не блукає.
Не раз вже за двома зайцями ти ганяв,
Зате ж ні одного, гонившись, не піймав;
Не раз ти жаловав ухналиків стареньких,
Зате ж ти скільки вже згубив підків новеньких.
Отак ти і тепер горох запропастиш,
Коли б ти сам пропав!» «Чого ти там

гарчиш?»—
Сказав наш Солопій, та й, з серця, дейко
з хати!

Запрігши гулих, він ну переліг орати!
Зорав, посіяв він горох, заволочив,
Аж тут і дрібний дощ ріллю його змочив.
Зійшов горох, підріс, зацвів увесь рясенько:
Хто йшов, той приглядавсь горохові
пильненько,
Тим часом вже почав вбиватись і в лопатки:
Аж тут прийшла черга і на самі стручки.
Хто йде,— горох скубне: гребець скубне у
жменю;

Іде косар і жнець — нагарбають в кишеню;
Прискочить діввора,— і в пелену смикне...
Зібрав наш Солопій горох, та знай — клене
І, на чім світ стоїть, по-соромицьки лає,
Усіх батьків з того він світу вивертає:
«Стонадцять би копиць з рогами вам чортів!
А, бісів народе!.. коли б ти околів!
Коли б ти кождим був стручечком подавився!
Щоб в горлі він тобі кілком був зупинився!

Коли б щоб тріснув був од його твій живіт,
Ніж мав оце мене та посадить на лід!
Щоб горошиночка в твоїх кишках бісовських
Так набубнявіла, як барабан московський!»
Багацько дечого співав тут Солопій,
Молився за весь рід хрещений і за свій,
То, вгамувавшись, знов до свого вертався.
До Хіврі сікався, за макогін хватався,
І не на жарт-таки, сердега, розгулявся;
То знов по доброму ладу він їй казав:
«Бач, Хівре навісна, що наш горох пропав!
Бач, шкапо бісова, чого ти наробила!
Та ти ж мене навек оце запропастила!..»
І ще смачненьке щось хотів сказати він їй...
«Послухай лиш сюди,— сказала Хівря,— стій!
Уже як бачу я, тебе не переперти:
Хто дурнем уродивсь, тому дурним і вмерти!
Але б, мовляв, іще сюди й туди з дурним:
Ось лихо та біда — з дурним та ще й з лихим!
Казала я тобі, що бог як нам уродить,
То буде нам і всім, і злодій не зашкодить;
Аж так і єсть; хоч ти посіяв два мішки,
Хоч тільки хто хотів, той наші рвав стручки...
(Нехай йому в користь!), а все ж хвалити бога,
Зібрав ти сім мішків гороху з перелогу!
Де п'ють, то там і ллють, без шкоди не бува,
Аби здоровенька лиш наша голова!
Але ти хочеш, щоб не їли кози сіна
І ситі щоб були? Ой, мудриш дуже з сина!..
Ну, цур тобі та пекл роби ти, що хоти:
Ори, мели і їж.. Хоч голову скрути,
Про мене!.. Я тепер і не роззявлю рота;
Та вже ж побачимо, яка твоя робота!
Та й люди ж, сіючи, хоч тратять, а орють:

То дурні, от як ти, несіяні ростуть!..

Ех, схаменешся ти, та пізно, Солопію!»

«Та вже ж, хоть схаменусь,— сказав він,— хоч
посію»

Та не по-твоєму: зроблю, як сам умію;
Зроблю,— щоб і стручка ніякий біс не вкрав».

Зробив наш Солопій, як сам здоровий знав:

Він на другу весну, плуг і рала забравши

І між пшеницею і житом пооравши,

Всередині горох увесь засіяв свій.

«Тепер-то,— дума наш дурненький Солопій,—

Тепер-то мій горох вже, мабуть, розцвітає!

Нехай цвіте, нехай тимчасом доспіває;

Ось, як піду в жнива пшениці й жита жать,

То часу марно щоб, мовляв, не зваковать,

Скошу і свій горох, в копиці поскладаю,

То й з ним упораюсь і разом жнив не згаю».

Пішов в жнива, та ба!.. Ні зерна не застав!

Проциндрив Солопій горох і просвистав,

А за горохом в гурт — і жито, і пшеницю!

Бо тільки зо всього соломи взяв з копицю!

А як же це? — От так: пронюхали в селі,

Що Солопій горох посіяв на ріллі,

Між житом та поміж пшеницею своєю,—

Давай ходить в горох!.. Ходили і хіднею

Пшеницю й жито все так зм'яли та стовкли,

Що, сучий син, коли і місце їх найшли!..

Що ж Хівря? — Рюмсає!.. А що ж чинить

небозі?

Як тільки ж заздріла роззяву на порозі,

Зняла торбинки дві новісінькі з кілка:

«А, бач, гадюко, бач?.. Ти жаловав стручка,

Тепер із дітками без хліба ми шматка,

Бач, сину гаспидський, чортовський Солоп'яго!

До чого нас довів ти, бісів скупердяго!
Йди ж тепер звідсіль!.. щоб твій і дух не пах!
Не вмів свого,— носи ж ти хліб чужий
в торбах!»

Сказала, та й торби на його почіпляла
І між старців, мов пса, Солопія прогнала!
Послухайте мене ви всі, Солопії,
Що, знай, мудруете, і голови свої
Чорт батька зна над чим морочите до ката:
Як в борщ, замість курчат, нам класти
кошенята,

Як груші на вербі і дулі вам ростуть,
Як їсти дасть біга, та ще й гладкими будуть,
Як локшину варить для війська із паперу,
Як квашу нам робить з чорнила і тетерю,
Як борошно молоть без жорнів,— язиком,
Як бджоли годувать без меду.— часником,
Як кохву пить панам з квасолі,— з буряками,
Як ниви засівать без сім'я,— кізяками,
Як з кожного зерна сім кварт горілки гнать,
Як сіно нам пером косить, як кіньми жать,
Щоб людям і сніпка не дасть на заробіток,
І пташці ні зерна погодувати діток,—
Заплюйте лиш оцю, скажені ви, брехню!
Де треба руки зріть, там треба і огню.
Та вже з вас не один орав під небесами,
А як на землю зліз, пішов в старці з торбами!

ТЮХТІЙ ТА ЧВАНЬКО

(П О Б Р Е Х Е Н Ь К А)

Mes jours sont le tissu d'un contraste étonnant.
Je ne vis qu'en pleurant, et je mourrai riant.
L'amour, pour tant de coeurs l'objet de plus doux

charmes
Fut pour le mien la source et des maux, et des larmes!
Pour adoucir mon sort et mes regrets cisants!
En poussant des soupirs, j'écris des vers plaisants.
Qu'il sont drôles, ma foi, ces destins que les nôtres!
Quoil.. je pleure, et morbleu j'en fais rire les autres!¹

Автор Тюхтія та Чванька.

Наш віршомаз Тюхтій старих людей шанує:
Гарасько як звелів, він так і компонує.
Чи справжки, чи й на жарт, що тільки написав,
То так на дев'ять рік те в скриню і запхав;

¹ Мої дні — це тканина з чудних контрастів: я живу, плачучи, і я плачу, сміючись. Кохання—ці солодкі чари для багатьох сердець — було для мого серця джерелом болю та сліз. Щоби полегшити свою долю і свої пекучі жалкування, зітхаючи, я пишу забавні вірші. Яка ж бо, справді, смішна наша доля! Бажаючи плакати, я смішу інших!

А на десятий рік, як вийме й прочитає,
Побачить сам здоров, що там ладу біс має,
То в грубу так-таки і впре шпаргалля все!..
От брат його, Чванько, слабкий уже на сел
Що начеркав, то так в друкарню і несе!
Але громада їх однако поважає:
Того ні сном не зна, другого не читає!
Скажіть, будь ласкаві: хто з їх дурніший двох?
Та глузду, гріх казати, скупенько у обох..
Так перший же хоч тим за працю надолужить,
Що в дев'ять рік хоч раз теплом собі услужить;
Другий — такий дурний, що мерзне він,
дрижить,
А книжок же його — з п'ять сажнів так лежить.

1. XII. 1819

ДУРЕНЬ І РОЗУМНИЙ

(П Р И К А З К А)

«На що, до халепи, той розум людям здався?»
Раз Дурень здуру — бовты!.. Розумного питався.
«На те, — озвався сей, — коли кортить вже знать,
Щоб дурням на сей спрос цур-дурнів відвічать»

1.XII.1820

ЦІКАВИЙ І МОВЧУН

(П Р И К А З К А)

Цікавий, Мовчуна зустрівши раз, спитав:
«Від чого голосний так дзвін той на дзвіниці?»
«Від того, що (коли не втнеш сеї дурниці)
Всередині, як ти, порожній він», сказав.

1.XII.1820

ЛІКАР І ЗДОРОВ'Я

(П Р И К А З К А)

Ішов Лікар у село — селу на безголов'я,
А із села біжить, злякавшись, Здоров'я:
«Куди, Здоров'ячко? — пита він.— Як ся
можеш?»
«Та цур тобі!.. я йду, куди ти не заходиш!»

1. XII. 1820

ТВАРДОВСЬКИЙ

(МАЛОРОСІЙСЬКА БАЛАДА)

«Нуте, хлопці! швидко, шпарко!
Музики заграйте!
Гей, шинкарю, гей, шинкарко,
Горілки давайте!»

Ріжуть скрипки і бандури,
Дівчата гопцюють;
Хлопці, піт аж лється з шкури,
Коло їх гарцюють.

Бряжчать чарки, люльки шкварчать,
Шумує горілка;
Стук, гармидер, свистять, кричать,
Голосить сопілка.

Пан Твардовський в кінці стола
З поставця черкає:
«Гуляй, душа! тра-ла-ла-ла!»
На весь шинк гукає.

В батька й матір отамана
І громаду лає;

Скрутив жида, як гамана,
Ще й усом моргає!

Сікнувсь улан — він вздовж його
Шаблюкою тріснув.
Улан — тю-тю!.. га-га!.. го-го!..
Зайцем в кутку приснув.

Взяв набакир писар шапку,
Пан грішми забрязкав:
Аж гульк! писар — верть в собаку
І на всіх загавкав.

А шевцеві пан Твардовський
В такі знаки дався,
Що, мабуть, із час московський
Барилом качався.

В ніс втеревив дві бурульки;
З бурульок, мов з кухви,
Б'ють під стелю через рульки
Джерела сивухи.

Б'ють джерела... пан-гульвіса
Кухоль підставляє;
Аж зирк в кухню! — що у біса!
В'юн на дні іграє!

«Гвалт, миряни, що це з нами!
Вилупіть лиш баньки!»
В'юн утік, а цап з рогами
Вилазить із склянки».

Мекнув, мов його родимець
Почав мордувати.

Та й стриб в комин; аж гульк—німець
Стоїть серед хати!

Ніс — карлючка, рот свинячий,
Гиря вся в щетині;
Ніжки курячі, собачий
Хвіст, ріжки цапині.

Дриг ногою!.. Круть ріжками!..
В пояс поклонився:
«Ну, Твардовський, час із нами
Щоб ти розплатився!

Гуляв еси, верховодив,
Усім взнаки дався;
Дівчат любив, жінок зводив,
Над всіма знущався.

Чого душа забажала,
Мав всього ти стільки!..
Курей, ковбас, м'яса й сала,
Бочками горілки.

Нагрів і нам ти чуприну,
Як сам здоров знаєш:
Окульбачиш, мов скотину,
Та всюди й гасаєш.

Годі глузувать з чортами,
Слова — не полова:
Чи забув, яка між нами
З тобою умова?

Лиса гора... бритва... палець...
Паперу під карти...

Гайда в пекло!.. Кров на смалець,—
З чортами не жарти.

В письмі стоїть, читай сміло:
На кагал бісовський
З начинкою душу й тіло
Одписав Твардовський.

Служить йому чорти мають
(Так пришло в умову),
Поки в Римі не піймають,
Амінь сьому слову!

Що тепер, Твардовський, буде,
Про те в пеклі знають:
Сю корчму хрещені люди
Римом називають».

«Бач, чортяка!.. бач, падлюка!..
Як умудрувався!
Се вже, бач, німецька штука»,
Твардовський озвався.

«Та вже ж чи йти в пекло справді,
То й підем, байдуже!
Але й ти роби по правді
І не чванься дуже.

Заглянь в контракт свій зі мною,—
Яка там умова?
Ще три штуки за тобою;
Витнеш — ні півслова!

От, бач, висить над дверима,
Завбільшки із цапа,

Перед твоїми очима
Мальована шкапа.

Нехай шкапа підо мною
Огиром гарцює;
Нехай крутить головою,
Стриба і басує.

Ти, тимчасом, піску в жменю:
Гарапник тройчатий
Сплети з піску, як з ременю,
Коня поганяти;

Ще ж попасать коня треба,
Стать на одпочинок:
То вже, гляди, щоб, як з неба,
Вродився будинок.

Будинок з лушпин горіха,
От там за байраком;
Із борід жидівських стріха,
Цвяхована маком.

От і гвіздок на починок
Чверть ліктя завдовжки.
По три в каждую вбий з мачинок,
А менше — ні трошки».

Біс перистий свиснув, кляснув,—
Аж кінь вже басує;
Батіг з піску в руці ляснув...
Твардовський сумує.

Скік в стремена, давай драла...
Аж що за одмінок?

Стріха в хмарах заблищала,
І стоїть будинок.

«Виграв справу! Бач, псяюха,
Задихавсь, мов скажений.
Ну, тепер скупайсь по уха
В водиці свяченій».

«Змилуйтесь, свате, я в сій зроду
Лазні не купався». в
Скорчивсь, зморщивсь — шубовсть воду
Та й назад порвався.

Захлинувся, чхнув і приснув,
Тричі закрутився,
Тричі тупнув, тричі свиснув,
Аж шинк затрусився.

Хмара, як ніч, налетіла,
І сонце сховалось;
Галок, крюків, ворон сила
На стрісі зібралось!

Крюкають, кавчать, мекечуть
Всіма голосами:
То завивають, то шепчуть,
Бряжчать ланцюгами!

«Ну, Твардовський, другу справу
Виграли чортяки!»
«Не кваптесь лиш: ще на славу
Втру я вам кабаки.

Куц програв, куц виграв справу.
Ще як доведеться.
Виграй третю,— глянь на лаву:
Що тобі здається?

Цмокнись з жінкою моєю,
Вона твоя буде;
Як я жив на світі з нею —
Про те знають люди.

Будь ти їй за чоловіка
(Остання умова),
Присягайся любити довіка,
Та тогді й ні слова!

Нехай піп вам руки зв'яже,
Тепер, по сій мові,
Люди добрі, що чорт скаже —
Бувайте здорові!»

А чортові не до солі:
Хвостиком киває,
Ніс скопив, мов гринджоли,
І дверей шукає.

Стриб по хаті, хап за клямку,
Твардовський — по пиці,
Трись по гирі — розбив склянку
І горшок з полиці.

«Ей, не бийсь, кажу, Твардовський!
Гвалт, рятуйте, люди!
Бо вилаю по-бісовській —
Тяжко слухать буде».

А тимчасом скік к одвірку —
Ну цапом стрибати!
З прогонича зуздрів дірку —
Та й шморгнув із хати.

«Ой, держіть, ловіть, псяюху!»
Усі загукали.

А псяюхи нема й духу:
Поминай, як звали!

«Жінко люба, годі плакати, —
Твардовський озвався, —
Хотів з чортом вас посватати,
Та й чорт ізлякався.

Мабуть, всі чорти — бурлаки,
Та ще й розум мають,
Знають, де зимують раки —
Од жінок втікають.

Може, в пеклі інше діло,
В нас сього немає:
Жінка гризе душу й тіло,
Мужик попиває!

Нуте ж, хлопці, швидко, шпарко!
Музики, заграйте!
Гей, шинкарю! Гей, шинкарко!
Горілки давайте!»

РИБАЛКА

(МАЛОРОСІЙСЬКА БАЛАДА)

Das Wasser rauscht, das Wasser fließt.
Ein Fischer sass daran,
Sah nach dem Anqel ruhevoll.
Kühl bis ans Herz hinan.

Goethe ¹.

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі Рибалка молоденький
На поплавець глядить і примовля:
«Ловіться, рибочки, великі і маленькі!»

Що рибка смик — то серце твоє!
Серденько щось Рибалочці віщує:
Чи то тугу, чи то переполох,
Чи то коханнячко?.. не зна він — а сумує!

Сумує він,— аж ось реве,
Аж ось гуде,— і хвиля утікає!..
Аж — гульк!.. з води Дівчинонька пливе
І косу зчісує, і брівками моргає!..

¹ Вода шумить, вода тече, коло неї сидить Рибалка і дивиться на вудку з спокійним серцем. Гете.

Вона морга, вона й співа:
«Гей, гей! не надь, Рибалко молоденький,
На зрадний гак ні щуки, ні лина!..
На що ти нівечиш мій рід і плід
любенький?»

Коли б ти знав, як Рибалкам
У морі жить із рибками гарненько,
Ти б сам пірнув на дно к линам
І парубоцькеє оддав би нам серденько.

Ти ж бачиш сам, — не скажеш: ні, —
Як сонечко і місяць червоненький
Хлюпощуться у нас в воді на дні
І із води на світ виходять веселенькі!

Ти ж бачив сам, як в темну ніч
Блищать у нас зіроньки під водою;
Ходи ж до нас, покинь ти удку пріч, —
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!

Зирни сюди!.. чи се ж вода?..
Се дзеркало, — глянь на свою уроду!..
Ой, я не з тим прийшла сюда,
Щоб намовлять з води на парубка
невзгоду!»

Вода шумить!.. вода гуде...
І ніженьки по кісточки займає!..
Рибалка встав, Рибалка йде,
То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!.

Вона ж морга, вона й співа...
Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..
Рибалка хлюп!.. За ним шубовсть вона!..
І більше вже нігде не бачили Рибалки!

ДВІ ПТАШКИ В КЛІТЦІ

«Чого цвірінькаєш, дурний, чого голосиш?
Хіба ж ти трясці захотів?
Що заманулося, чого ти не попросиш,
Чи сім'ячка, прісця, пшінця, чи то крупів,—
Всього ти в кліточці по саме нельзя маєш,
Ще й витребенькуєш, на долю нарікаєш»,
Так в клітці підлітка корив снігир старий.
«Ой, дядьку, не глузуй! — озвався молодий: —
Не дарма я журюсь і слізками вмиваюсь,
Не дарма я прісця і сім'ячка цураюсь.
Ти рад пожорні сій, бо зріс в ній і вродився;
Я ж вільний був, тепер в неволі опинився».

1.XI.1827

РИБКА

(Б А С Н Я)

В ставочку Пліточка дрібненька
Знічев'я зуздріла на удці черв'яка,

І так була раденька!
І думка то була така,

Щоб підвечіркувать смачненько:

Ну, дейко! до його швиденько!

То збоку ускубне,
То спереду поцупить,
То хвостика лизне,
То знизу вп'ять підступить,
То вирне, то пірне,
То сіпне, то смикне,

Вовтузиться, ялозиться і пріє, —

Та ба!.. та ротеня таке узеньке, бач,

Що нічого не вдіє,

Хоч сядь — та й плач!

«Ой, горенько мені на світоньку, —

мовляє, —

За що мене так доля зневажає?

Тим пельку і живіт дала з ковальській міх,

Тим зуби, мов шпички, а нам на глум, на
сміх,

Рот шпилькою неначе простромила!..
Ой, правду дядина небога говорила,
Що тільки на світі великим рибам жить!
А нам, малим, в кулак трубит!»
Так Пліточка в воді на долю нарікає, —
А на гачку—черв'як все хвостиком киває!..
Черв'як кива — аж ось! Зі дна
Гульк Шука!.. бовты!.. вона
За удку хіп!
А удка — сіп!..
З води шубовсть в окріп!..
«Ой, лишенько! Оце ж як дядина
збрехала!..»
Із ляку Пліточка сказала.
І більш не скаржилась на долю пліточок,
За ласенький на удочці шматок:
Що бог послав, — чи то багато, чи то
трошки, —
В кушір залізла, їла мовчки.

2.XI.1827

ДО ПАРХОМА

I

Aequam memento rebus in ardui
Servare mentem: non secus in bonis etc.

Horat. Lib. II. Od. 3¹.

Пархоме, в щасті не брикай!
В нудзі притьмом не лізь до неба!
Людей питай, свій розум май!
Як не мудруй, — а вмерти треба!..

Чи коротаєш вік в журбі,
Чи то за поставцем горілки
В шинку нарізують тобі
Цимбали, кобзи і сопілки;

Чи п'яний під тином хропеш,
Чи до господи лізеш рачки
І жінку макогоном б'єш,
Чи сам товчешся навкулачки,—

¹ Пам'ятай, що треба зберігати розум не тільки в злі, при лихих обставинах, але й в добрі.

Горацій, кн. II, ода 3.

Ори і засівай лани,
Коси широкі перелогі,
І грошики за баштани
Лупи — та все одкинеш ноги!

Покинеш все: стіжки й скирти.
Всі ласощі, паслін, цибулю...
Загарба інший все, а ти
З'їси за гірку працю дулю!..

Чи соцьким батько твій в селі,
Чи сам на панщині працює, —
А смерть зрівняє всіх в землі:
Ні з ким, скажена, не жартує!..

«Чи чіт, чи лишка?..» загука;
Ти крикнеш: «чіт!..» — «Ба, брешеш,
сину!»

Озветься паплюга з кутка —
Та й зцупить з печі в домовину!

4.XI.1827

На що, про що тобі над цим чуприну гріть?..
Дурний! дурний!.. а в школі вчився!..

Терпи!.. За долею, куди попхне, хились,
Як хилиться від вітру гілка;
Чи будеш жив, чи вмреш, Пархоме, не
журись!..
Журись об тім, чи є горілка!..

А, є? так при на стіл!.. Частуй та й сам
кругляй!..
Чи нам, Пархоме, треба стільки!..
Та вже ж—чи вкорочать свій вік, то вкорочай
В шинку над бочкою горілки!

От ми базікаєм,— а час, мов віл з гори,
Чухра: його не налигаєш.
От, скільки б випили до сеї ми пори,
Так ти ж буцім недочуваєш!

Ну ж, цуп останню ти гривняку з капшука
Поки стара пере ганчірки,
Бо вже як вернеться, то думка, бач, така,
Що помремо обидва без горілки.

5.XI.1827

ОСЛЕПЛЕНИЕ СМЕРТНЫХ

(ВОЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД ИЗ Ж. Б. РУССО)

Да звуки струн моих всю тварь возбудят
бренну¹,
И глас мой да пройдет от края в край
вселенну!
Владыки царств земных! забудьте ваш
престол,

Внемлите мой глагол.

И вы, их скипетрам покорные языки!
Отверзите ваш слух на истины велики:
Я с гуслями соединю священну песнь мою,—
И бренность воспою.

Да умолчит земля — и брань стихий
ревущих!..

Я правду возведу судеб времен грядущих;
Небесный огонь мой дух и весь состав
потряс,—

Внемлите грозный глас.

Гордясь величием и негой упоенный,
Очаровательной мечтою ослепленный,

¹ Бренный — глennyй, преходящий.

Несчастный человек меж пропастей и скал
Храм счастья основал.
Стремя свой шумный бег средь роскоши
пучины,
Он свой корабль ведет на нитке паутины,—
И, слабый персти червь на крепость червьих
сил

Надежду возложил!
Но се — гремит уж гром!.. о страшное
мгновенье!
О грозный час суда и совести явленье!
Когда средь замыслов — вселенну всю
попрать —

Предстанет смерть как тать!
Предстанет, — и сего виновного счастливец
Наперсника утех и роскоши любимца,
За чашей, в коей скрыт его злодейства яд,
Повергнет в мрачный ад!
Ответствуйте мне днесь, вельможи и
владыки!

Вы, сильные земли, народны коим клики
Сопровождали в честь кровавой фирмиам,
Несомый лести в храм.
Ответствуйте: к чему послужат в ту
годину

Стяжанья, пышный блеск, хвалы, которым вину,
Как в жертву идолу, вы все спешили несть:
Стыд, веру, бога, честь?
Друзья, льстецы, рабы, наперсники и
кровны
Все, все тогда вотще¹!.. Кто в день сей, страха
полный,

¹ Вотще — напрасно.

Дерзнет искупа мзду¹ представить судии
За злы дела свои?

Как?.. окрест вас лежат там тысячи героев,
На ратном поприще увядших среди боев,
На лоне отческом, в чертогах у царей,
В руках у палачей...

Лежат... вы зрите их,— и в слепоте
безумной,

Несясь на вихре зол среди пучины шумной,
Не зрите, что уж смерть, простря к вам алчну
длань,

Ждет жизни вашей в дань.

Так, так!.. все, всякая плоть, дышуща в
вселенной,
Должна прейти сей праг: смиренный и
надменный,

Царь, раб, богат, убог, невежда и мудрец
Увидят свой конец.

Уж окрест вашего болезненного ложа
Толпы льстецов, в душе стяжанья ваши
множа,
И алчный преклонив свой к персти вашей слух,
Ваш числят жизни дух.

Вам чуждые сердца чертог ваш населяют
И труд ваш с жадностью, как враны²,
пожирают;

И изглаждают с стен там ваши имена
И горды письмена.

И что ж осталось вам от пышных сих
трофеев?—
Гроб мрачный — храмина и добрых и
злодеев,—

¹ Мзда — награда.

² Враны — вороны.

Где вас и ваших титл досель гремевший звон

Покроет вечный сон!

Как кедры в облаках главы свои скрывают,
И рев громов, и шум вокруг бури презирают,
Так горды смертные с презором внемлют

глас.

Трубящ им — смерти час.

Но се уже лежит при корени секира!
И древо, бывшее всего виденьем мира,
Со треском заскрипев и весь потрясши свет,
Гиены в пещь¹ впадет.

Отвергнув правды суд и мудрости

заветы,

И внемля пагубны льстецов своих советы,
Они изгладили навек с сердец своих

Мысль страшных истин сих.

Ревнуня лишь скотам в неистовом

хотенье—

Закон их есть алчба, корысть и вожделенье,
И, сосредоточив рай лишь в настоящем свой,
Чтут будущность мечтой.

Уже стоят они на страшной той стремине,
С которой, пав стремглав, погрязнут бед
в пучине,

И шумом своего паденья в вечный ад

Злодеев устрашат...

Там, там погрязнут те деянья громки,
Которы поздние грядущих лет потомки
Вспомнят так, как мор и мщение небес

С проклятьем, с током слез.

Там, там померкнет блеск их титл и
крепкой мочи,

¹ Пещь — печь.

Власть похищенная и имя в вечной ночи,
Изгибы те ума, коварных коих ков¹

Точил невинных кровь.

Протекша счастья их плачевны

вспоминанья

Орудьем будут мук и страшного терзанья,—
И чаша полная утехи, нег, забав

Лишь морем их отрав.

Уже исполнилось творца долготерпенье.

Уж правосудья зрю весов я преклоненье,

И сих злодеев зрю гиены во устах,

У фурий злых в когтях.

Не бойтесь, правые, не бойтесь сильных

силы!

Их беспредельну власть стеснят врата могилы;

И руку алчную, простерту слабых гнеть,

Сожмет холодна персть.

Хотя бы к небесам и вознесла судьбина,

Различья нет меж вас; лишь разность в том
едина,

Что в вечности, как их, не ждет вас приговор

И адских мук позор.

Пусть изощряют здесь они великость в злобе

И вас в пыли гнетут; но в мрачном смерти гробе

Они, равно как все, прах злых своих костей

Положат в снедь червей.

Не бойтесь руки гнетущей слаба, сира²;

Хотя б рука была Аттилы иль Надира:

Тиран ваш на земле, ваш мститель в небесах,—

Тиран падет во прах!

1817

¹ Ков — коварный умысел, козни.

² Сира — ставшего сиротой, одинокого, беспомощного.

МУЧЕНИЕ САТАНЫ ПРИ ВОЗЗРЕНИИ НА ЭДЕМ

(ВОЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД ИЗ МИЛЬТОНОВА
«ПОТЕРЯННОГО РАЯ»)

— Земля, земля,— вопил он в ярости терза-
ний,—

Орудье мук моих и всех моих желаний!
Чертог достойнейший одних богов навек,
Но в коем поселен тварь низка — человек;
О ты, из рук творца исшедшая второю,
Второю временем,— но перва красотой!
Жилище райское, вместилище чудес,
Земля — вина моих и бед и вечных слез!
Какая бездна звезд вокруг тебя пылает,
И рабски гордую главу твою венчает!
Увы! Сей чудный блеск сверкающих огней
Несносен, нестерпим есть для моих очей:
Он для тебя лиет жизнь, радость и отраду,
Меня ж терзает он и жжет, подобно аду.
Сей свод — украшенный лазурной синевой,
И в беспредельности простертый над тобой —
Простерт лишь для тебя враждебной мне
рукою;
Тебя, как пленой, повиет он собою.

Вокруг тебя тьмы тем грядущих там лампад
Возженны движутся, вратятся без преград.
И каждая звезда меж звезд сих миллионов,
Служа тебе рабой, гордится сим законом.
Возру ль я на тебя, на верх твоих полей?
Какой я встречу вид во всей красе своей!
Там зрю смеющихся юдоли¹ и равнины,
Повешенные там над безднами стремнины,
Венчанны молнией хребты высоких гор,
А там, пленяючи бесплотных самих взор,
Пригорки злачные, покрыты муравою
И вечною лобзаемы весною;
Пещеры, дышущи прохладою и сном,
Клонящиесь кусты над кротким ручейком,
Развесисты леса и рощицы кудрявы,
Меж коих по местам лужайки величавы;
Цветущей ризою одеяны луга;
Ключей кристальный ток, лучисты берега;
Озера зеркальны, спокойны коих воды;
Рек чистые струи, громады волн морских;
Или, на раменах носящие своих,
Дым облачный и мглу обильную дождями,
И силой спорящи с ветрами и громами —
Там скалы гордые; — и весь природы чин!
О сколько б счастья мне принес ваш вид один,
Очаровательный, блестящий красотою,
Коль счастье было бы досель моей судьбою!
Но для меня его в вселенной боле нет:
Все, все в ней сатану к отчаянью влечет.
И, чтоб уврачевать болезнь моих терзаний,
Потребен новый ряд мне злодеяний.
О ад! О пламенный, бездонный океан!

¹ Юдоль — долиня.

Вотще, снедаемый моих свирепством ран,
Из бездны вырвался я пламенем палящей:
Я море огненно ношу в груди горящей...
Где скроюсь от него? И в безднах, и в водах
Я буду жечься им и в самых небесах!
Спокойства не найдет нигде сей дух надменный,
Когда не вооружусь я на царя вселенной.
Сей зримый мною мир — моих орудье мук —
Есть превосходнейшее его творенье рук...
Сей человек — мой враг, над всем
превознесенный —
Есть образ творческий — в твореньи
отличенный...

Коль так: накажем же сугубо бога их,
Который мог создать столь мудро обоих!..
Мой жребий слишком лют, и слишком я
страдаю,
Коль бремени сего ни с кем не разделяю.
Накажем же — и пусть все на меня падет —
Судьба всех жертв моих и с ними целый свет;
Пускай тогда число ужаснейших мучений
Превысит надо мной всю меру преступлений:
Испив, но не один, сих чашу мук до дна,
Отраду в муках сих обрящет сатана.
Да гибнет человек — творенье ненавистно,
Предмет моей алчбы, вина моих всех бед.
О бог! О человек! О мир! О солнца свет!
Исчезните навек для моего покоя:
Я всех поставил вас стрелам моим метою;
Я всем вам в ярости и мести вздвигнул брань,
И всех вас требую моей я злобе в дань.
Да всю поглотит тварь ничтожность
довременна,
Из коей воззвана на зло мне вся вселенна!

НЕДОВЕРЧИВОСТЬ

(ПОДРАЖАТЕЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД ИЗ ДЕЛИЯ)

Ты видишь ли сего несчастнейшего в мире,
Которому тиран Сицилии на пире
Пред чашею златой с пенящимся вином
С улыбкой руку жмет за дружеским столом?
Трепещет грудь его... чело его, ланиты
То смертной бледностью, то краскою покрыты,
Притворству изменив, как будто говорят,
Что внутрь души его гнездится целый ад,
Что дружество сие и сладкие беседы
Лишь ставят сеть ему — готовят смерть иль
беды.

Борясь с сомнением сим, несчастна жертва
мук —

Подъемлет чашу он с дрожаньем страшным
рук,

К синееющим губам с насилием подносит;
То после, отклонив, опять со страхом просит
От чаши роковой его освободить:
Он хочет тысячью благих причин прикрыть
Извет свой и боязнь, и робкие сомненья,
Подозревая всех, страшится подозренья...

Возри: блуждающий он всюду мечет
взгляд —

И в каждом блюде зрит себе сокрытый яд;
Меж тысячью сих яств избранных,
утонченных,

Богиней роскоши и вкусом подслащенных —

Он тщетно силится хотя одну из них

Поднести к устам своим: один уж запах их

Всю внутренность его волнует, подымает —

Отравой дышит и смертью угрожает.

Толпы наперсников, ласкателей, друзей
Спешат наперерыв из ревности своей

Изречь у ног его любви обеты вечны —

И клятвой чувства запечатлеть сердечны.

Но он к обетам сим, ко гласу дружбы глух:

Его смущенный ум и развлеченный слух

С предмета на предмет с боязнью прелетает

И в каждом из друзей врага он встретить чает;

Он слышит в похвалах злодейский заговор,

И в слове дружество — свой смертный

приговор.

В чертогах гордых, где все блеском

ослепляет

И к сладким чувствам желанья призывает,

Где изобилие с искусством съединясь,

Оскабля взор, к нему манит его всяк час, —

Сидит величием отвсюду окруженный,

Но в думы мрачные, в догадки погруженный:

То испуганный вдруг бросается назад,

То вдруг, остановясь, кидает дикий взгляд

На стены вокруг, огнем и золотом освещенны,

На своды, в хрусталях волшебным отраженны...

Он мечет взор — и мнит с трепещущей душой,

Что каждое из сих сверканье огней

Есть острый над его висящий меч главою
Иль в грудь направленный невидимой рукою...

Вот недоверчивость! Вот слабые черты
Ея терзания и адской черноты!
Таков есть вид ее при торжествах и пире! —
Он гнусен в рубище, он жалок и в порфире.

Но это ли одно!.. Дыханье уст ея
И в самый нектар желчь сомнения лия,
И сладость райского блаженства отравляет:
Она против себя ж кинжал свой изощряет,
Ничтожным призракам дарует существо
И облекает тень пустую в вещество.
Творя из ничего всечасно бедства новы,
Во всем зрит замыслы и вредоносны ковы,
Случайность слабая, минутные мечты
Для ней суть точные погибели черты,—
И непорочные душевны помышленья
Вменяются от ней в злодейски преступленья.
Все, все ее страшит — и тысячи химер,
Рожденных ею же, надутых выше мер,
То шествию ее преграды поставляют,
То бездну гибели под нею изрывают...

Так некогда в глуши обширнейших лесов
Безумны смертные страшились злых богов
И с трепетом в груди перун тот обожали,
Который собственны их руки создали.

Какой божественный, какой священный

глас

Сильнее трогает и поражает нас,—
Когда не дружбы глас, сладчайший и при-
родный,
Взывающий ко всем: что каждый нам
подобный
На чувства наша любви, на помощь сил

Священные права с дыханьем получил?
Какую всех живей мы чувствуем потребу,
Котору в нас влиять угодно было небу,—
Когда не нужно жить в сообществе людей,
И жребий наш делить со жребием друзей,
С восторгом их сливать восторг души

усердной,

На вздох их отвечать слезой нелицемерной,—
И в каждой сей слезе, в грудь друга пролитой,
Источник счастья зреть, живящий нас собой?
Один лишь ты, один внутри твоей утробы,
Жегомый пламенем тебе присущей злобы,
Один лишь ты лишен отрады той навек.
Котору в дружестве находит человек.
Тебе лишь одному неведома бесценна
Цена доверия толико вождедена.

Напрасна тайна та, котору ты сокрыл
Внутрь сердца твоего и долго так хранил,

Напрасно тайна та тебя обременяет —

И за предел души исторгнуться желает:

В какую нежну грудь ее ты излиешь,

Каких друзей и где друзей себе найдешь?

Друзей?.. Тебе ль любить!.. В твоей душе

тиранской

В яд претворяется любви источник райской.

Из трав, носящих яд, пчела готовит мед —

И сладость горечи сим медом придает.

Ты — черный яд и желчь из меда составляешь

И чашу сладостей отравой растворяешь.

Твой мрачный злобы дух и в дружестве

святном

Предвидит ненависть, тебе грозящу злом;

Твоя ревнивая любовь тебя снедает,

Из подозрения в терзанья повергает,

И демон мстительный, тебе гоняясь вслед,
Всю связь и узы все твои с природой рвет.
Нет боле для тебя родных, собратий кровных—
Ты чужд сих сладких чувств, чувств братних
и сыновних;

Нет боле для тебя усердных сограждан,—
Меж ними ты живешь, но злоба — твой
тиран,

Меж ними и тобой преграды поставляет:
И для тебя навек все в свете умирает...
Взгляни! ты в нем один! Беги ж в ущелья гор,
Куда бы не проник твоих собратьев взор,
Где дух твой, мучимый безумьем исступленья,
Лишь к богу одному питал бы подозренья...
Где в страшном зрится все безмолвьи
вещество

И с смертью борется бесплодно естество —
Там бытие свое ты разделяй с скалами
Или с подобными тебе же существами!
Сокройся — и не льстись зреть смертных
никогда,

Которых вид тебя приводит в страх всегда;
Ты мертв уж для всего: в груди твоей биенье
Не столько жизни знак, сколь страха
ощущенье;

Не столько хладный труп под гробовой доской
Ужасен для людей, как образ твой живой.
Любовь и дружество, и нежно воспоминанье
И в самом гробе с тем делят существованье;
Ты в жизни дружества сладчайших чувств
лишен,

И гроб не будет твой слезою орошен!..
Твой гроб?.. Но чья рука, водима
сожаленьем,

Твой хладный прах предаст гробнице в
сохраненье?

Несчастный!.. Может быть, средь дебрей иль
степей

Иль на распутии падешь ты без людей.

Быть может, стая псов, снедаемых алчною,

Нашед твой смрадный труп, завоюет над тобою,

И средь безмолвия, в глубокой тьме ночной,

Сей ужасающий, пронзительный сей вой

Надгробный будет гимн над ненавистным

прахом...

И путник трепетный, объятый смертным

страхом,

Один свидетелем лишь будет сцены сей —

Как праведно казнен враг бога и людей.

ДЕНЬ МЩЕНИЯ

(ПОДРАЖАНИЕ ПРОРОКУ ИОИЛЮ)

Вострубите трубою в Сионе; проповедите в горе моей святей,— и да смятутся вси живущие на земли, яко предстоит день господень, яко близъ.

Прор. Иоил., гл. 2, ст. 1 и 2.

Смутися, твары!.. Сион, источник слез пролей,
Взбуди строптиву дщерь плачевною трубою,
Вещай языкам брань и суд мой над тобою,—
И гнев мой возвести горе моей святей.

Да вострепещет всяк враждебный мне
язык!

И да всколеблются вселенные основы:
Господь грядет... Господь завет поставит новый...
День ярости настал,— день мщения велик!..

Пред ним глубока тьма, дым, жупел,
молний блеск,

И черны облака, чреватые громами,
И раскаленный град, падающий крупинами,
И вихри пламенные, и вслед перунов треск.

Стихии огненны готовят путь ему,
И мерзость всякая в утробе их истлеет;
За ним лишь зарево, бледнея, тускло рдеет
Сквозь дым, сквозь пепл, сквозь вихрь и
страшной ночи тьму.

Лицем ли встретится он с трепетной
землей,—

С росой канет ей обилье благодатно,
Ей ветры принесут дыханье ароматно—
И воцарится мир среди ее полей.

Хребет ли обратит,—трясутся гор сердца,
Горящи небеса прольют ей искр потоки,
Иссякнув, море даст расселины глубоки,
И серп заржавеет без класов и жнеца.

Как мрачна ночь, простря угрюмый свой
покров,

На холмы, на поля, на доли возлегает
И тысячи светил на небе погашает,—
Так утро господа и день его таков.

За утром сим вослед польются по горам
В несчетных сонмищах бесстрашны исполины,
От ног их восстанят и холмы и долины—
И стон свой предадут вселенные краям.

Подобных им земля не зрела никогда:
Свирепость гнева их есть ярость гнева львина.
Стремленье бегства их есть быстрота орлина,
Их след есть след кровей, и пагуб, и вреда.

И кто дерзнет взложить им руку на
хребет?

Кто челюсть их коней браздами обуздает?
Как уголь, пена их, огонь из ноздрей пылает,
Струится искр поток копытам их вослед.

От стука колесниц, влекущих грозну рать,
Вершины гор, встенав, вниз глыбами скатятся,

Скрипенья их осей под солнцем огласятся,—
И копыя, и мечи внезапно заблестят.

И кто дерзнет на них?.. Но се уже текут...

Как тучи черные пред страшною грозою,
Надувшись, зыблются и спорят меж собою,
Так толсты их ряды в пути друг друга жмут.

Как лавам огненным, сокрытым в недрах
гор,

Предвидут гул и шум в минуту изверженья,
И трепет жил земных, и солнечны затменья,
И бури с тишиной, и света с тьмою спор,—
Так грозным замыслам, сокрытым в их

сердцах,

Предтечей служит смерть и ропот нетерпенья,
И взор, искрящийся огнем алчбы и мщенья,
И кровью дышуще железо в их руках.

Рекут ли за горой? — и их свирепый глас,
Как пламенна река, отхлынув с гор в долины,
Трость в пепел обратит, и кедровы вершины,
И царства целые в един обымет час.

Возникнут ли челом? — от зрака их лица
Тьмочисленны толпы языков сокрушатся,
И дерзкие главы, вспылавши, одымятся,
Как обожженный вид скудельнича горнца...

И станут на горах: и стан твой утвердят,
И тень свою прострут от гор в страны
подзвездны,
И оком хитростным заглянут в дол и в
бездны,

И дальних стран пути стократно пробежат.
И срящутся лицом со тьмами тем врагов,
И ринутся на них, и с грудью грудь
сомкнутся...

Сразятся, поженут,— и реки полиются

Кипящие крови по знакам их следов.

И бранный звук громов лишь месть их
разъярит,
И вслед пройдут громам взыскать корыстей
мертвых,
И тьмы, сразивши жертв, взалкают новой
жертвы,
И ново жертв число алчбу их раздражит.

И придут к их градам, и грады обтекут,
Облягут стены их и окрест обвинются;
Сожмут твердыни их и змием в них вопьются,
И камни их твердынь громами потрясут...

И камни затрещат и рушатся в стенах...
И быстро кинутся, как львицы из засады,
На высоту забрал, на крепкие ограды...
За ними жизни нет! пред ними смерти страх!

И узрят, что числа их лествиц мало им,
И взгромоздят горой полусогнивши кости,
И ринутся во град с избытком новой злости,
И — «Мщенье!» — прорекут к соратаям своим.

И се в последний раз раздастся страшный
рев!..

Из пеплов пламенных подыметя главою
Отчаянье, как тигр, пронзенный в грудь
стрелою,

И, навзничь грянувшись, разинет черный зев;

И, вздрогнув жилами, подыметя опять,

И рушится горой на сонмы воев ярых,

И извлекут мечи и загремят удары, —

И лук, и тетива, напрягшись, зазвенят.

И вступят в новый бой: могучи рамена

Под бременем броней, как олово согнутся,

Колена крепкие склонятся, пошатнутся —

И сильные падут среди градов огня!

Падут, но кровь от них зальет пожар
градов!
И раскаленный вид вселенная горячей
Багровый скроет дым, над пеплами висящий...
Над дымом сим господь — в сугубствии
громов.

И, сокрушась с среды, ось мира затрещит...
Кровавы небеса, зияя, потрясутся,
И круги звездные от тверди оторвутся,
И солнце, и луну ночь смертна потемнит.
И в безднах хаоса ничтожность вздвигнет
трон...

Но се — над царством тьмы Егвы глас
раздастся:

И сонмы новых звезд, и солнцев тьмы
родятся,
И мертво естество прервет свой мертвый сон.
И новый день, родясь, мир юный озарит,
И запада его никто не узрит боле;
И се воссядет царь на вечном том престоле,
И правоты его глас судный загремит...

Не бойсь, Израиль мой!.. воспрянь и
ликовствуй,
Взбуди Сиона дочь торжественной трубою,
Вещай языком суд — и милость над тобою,
И мир горе моей святой благовествуй...

МУДРОСТЬ

(ОТРЫВОК ИЗ ПЕРВОЙ ПЕСНИ ПОЭМЫ
«СЧАСТИЕ НА ЗЕМЛЕ»)

Я счастье пою, живя в плачевной доле,—
Блажен, кто счастье обрел в невинной воле!

Сниди, о, дщерь небес, от горных стран эфира
И в скорбну грудь пролей отрады луч и мира!
О мудрость! Озари тьму ночи предо мной,
Да будет нам вождем светильник кроткий твой,
Мечты унынию мой дух поработили,
Надежда с верою от сердца отступили;
Кичливостью ума в безверье увлечен,
Скитаюсь я, как тень, в сомненья погружен.
Средь лабиринтовых извилин бесконечных
Ищу я выхода — и в изысканьях вечных
Блуждаю, оболещен соблазном злых путей;
Бегу скорбей, но яд ношу в душе моей!
Вещай, в чем состоит то счастье неложно,
Которого искать и должно и возможно?
Наставь, о, мудрость, где его воздвигнут храм:
В степях, в пустынях ли? Иль там, где фиммиам
Великим мира в честь на алтарях пылает?

Иль там, где страстная беспечность засыпает
В объятих Цирцей — на нежной их груди?
Открой, о, мудрость, мне ты счастья пути:
Одна лишь ты сильна решить мое сомненье.
Едва окончил я, как сладко упоенье
Внутри сердца разлилось, — и благодетельный сон,
Сомкнув глаза, тем прекратил мой стон.
Казалось, что со мной вздремала вся природа.
На легком облачке с лазуревом свода
Морфея спутники — прелестные мечты,
Спустилась, представили мне мудрости черты.
Проста в смирении и в простоте велика,
Кротка, как бог; ее уста и глас языка
Отверзнут к сердцу путь без помощи угроз;
Она витийственна, но под цветами роз
Не кроется у ней разврат и лжи скорпия,
Ее доводов дух — дух истины святые;
Пример есть жизнь ее, витийство — сердца глас,
Упрек ее — слеза, текущая из глаз,
Оружие — совет противу заблужденья,
И мечь против упорств — вздох сердца, сожаленья.

О! никогда ее ступеней алтарей
Не озарял позор тех роковых огней,
На коих суесвят с крестом — любви залогом
Пред агнцем кротости, пред миром и пред богом
Курил несчетных жертв кровавый фимиам, —
И с окровавленной рукой спешил во храм
Омыть ее в крови, пролитой в жертву миру,
Чтоб с большим варварством совлечь с царей
порфиру,

Попрать ее и меч той кровью обагрить,
Котору мир обык с благоговеньем чтить.
Нет, враг ее святынь не осквернен от века

Ни мздой постыдною, ни кровью человека!
И жертвенник ее — убежище людей,
Гонимых злобою иль совестью своей,
Не восстал от жертв, с насильем в храм вле-
комых,

Поклясться в истине законов незнакомых.
Я зрю: алтарь ее на холме утвержден,
Пред ним священный огонь невинных чувств
возжен;

На нем евангелъе — посланник правды вечной,
Заветная печать любви бесконечной —

Являет письма, пылающа в огне:
«Имеяй правды слух да внемлет ныне мне,
Сыны избранные, наследие Сиона!

Желаете ль соблюсть великость всю закона?

Любите ваших вы противных и врагов;

Да будет меч на них — едина к ним любовь;

Вас ненавидящим благотвореньем мстите,

О, кая польза вам, егда добро творите

Творящим благо вам, — и на цену сию

Даете в лихву им любовь свою?

Не такожде ль творит язычник и поемлет?

Имеяй правды слух да гласу правды внемлет?»

Колена преклонив, с восторгом дочь небес

Священны письма скропила током слез,

Лобзая с трепетом божественно веленье...

Восстала!.. Как луна, заемля озаренье

И лепоту свою от солнечных лучей,

Пылает, озарив пространство тверди всей,

Так взор ее пылал любовью к смертным роду —

И чувством торжества всю оживлял природу...

ЕЕ С-ВУ ГРАФИНЕ А. А. Г-ВОЙ ¹

Тебе, изящного правдивый судия!
Плачу усердья дань в сем слабом переводе.
Конечно, ты уже читала о Маклоде
И знаешь подлинник ты повести сея.
Тебе отверзты все богатства красоты
И музы Тассовой, и языка Расина:
Вкус верный, тонкий ум — вот та цена едина,
Какой достоинства творений ценишь ты!
Тебе и бардов глас священный так знаком,
Как внятна и мила бессмертная Светлана;
В устах твоих язык и песни Оссиана ²
Сарматов слух пленят Красицких языком.

1819

¹ Гулак-Артемовський присвячує свій переклад каледонської (шотландської) повісті «Бен Гріанан». Переклад з польської.

² Здець розуміються песнопення Оссиана, превосходно переведенные в стихах на польський язык знаменитим Красицким. (Примітка Гулака-Артемовського).

ЧАЯНИЕ ДУШИ ХРИСТИАНСКОЙ 25 ДЕК.

Отверзися, вертеп души моей!
 О, ясли чувств смиренья!
Впустите внутрь обители своей
 Младенца искупленья.
Отверзся храм, исполненный чудес,
 Недремленных желаний:
Сниди, сниди с таинственных небес,
 Младенец упований!
Звезда горит, вертеп горит звездой
 На яслях воплощенья;
Надежда ждет повить согретой пеленой
 Младенца избавленья.
 Приди, Эммануил!.. Вертеп благоухан
 Дыханьем смирны Веры,
С востока чаянья несет любовь Ливан
 И золото внутрь пещеры.
О, небеса! пролейте в тучах дожди!
 Восстани, вседержитель!
Взыграй, земля, родись, избранных вождь,
 Явися, искупитель!
Ты в мире был,— и мир тебя не знал,
 Языков вождельный!

Пришел к своим — им благодать вещал,
Своими отчужденный.
Хаоса мрак вселенную объял
Нечестья пеленою;
Хаоса в ночь свет правды воссиял,—
И необъят был тьмою.
Воспрянь в громах, владыко грозных сил,
Иссяк фиал терпенья!
Воззри: сосуд судилищных мерил
Исполнен преступленья.
Дымятся алтари, земля полна кровей:
И нечестивых злоба
Отрыгнет туком жертв,— и жертвенных костей
Полна богов утроба.
Препояши меч на бедре твоей
И наляци лук мщенья:
И раскали нечестием людей
Перуны потребленья.
Да придет, отче наш, царствие твое —
Тяжка грехов неволя;
Да притупит страстей в нас острие
Твоя святая воля.
Превечно сын! Твоя возвращает длань
Сфер и миров державой;
И херувим и верчь благоговенья в дань
Твоею дышат славой.
Лишь персти сын, умален малым сим
От ангелов тобою,
Возвысил рок, и пред лицом твоим
Идет грехов стезею.
Суди ж и рассуди с вселенной прю твою,
Отцов обетованье!
Зри: враг твой в облаках сокрыл главу свою,
И твой закон в попанье...

Воскресни, господи!.. Да расточатся в прах
Враги твои отныне.

И водвори покой в твоих сынах
И святость во святыне.

Да будет свет всех пред лицом людей —
Языков в откровенье!

Да узрит ад последних тайну дней —
Израиля спасенье!

Не вам, но имени даждь славу твоему,
Не нашей славы просим:

Кто славы с жизнью источник — в дань тому
Со славой жизнь приносим.

О, жизнь души моей! Душа моя, как тень
В юдоли искушенья,

К струям любви твоей стремится, как елень,
Для жажды утоленья.

Пролей же внутрь ее прохлады благодать;
Тебя взысканьем тлею;

С тобою жить, с тобою пострадать
Желаньем пламенею.

Не ты ли внемлещи плачевный в дебри глас
И горлицы стенанье?

То стон души моей, стнящей в тайный час
За днем обетованья!

Прильнула плоть моя к сухим костям,
И чувства в них истлели,

И пламенны мольбы в запекшихся устах
Слезами окипели.

Растаял дух во мне, и мозг костей моих,
Как уголь, от страданья;

И свет очей моих померк от взора злых
И правды поруганья.

Доколе ж, господи, несчастье щадя,
В терпеньи славу стяжешь?

И, чашу горестей невинных усладя,
Преступных не накажешь?
Умолкни, тварь!.. Уж близок тайны день!..
Глас вопиющего в пустыне —
Покайтесь, гремит!.. Пришла законна сень,
Спасенья царство ныне.
При корне грозная секира возлежит,
И древо преступленья
Геенны в цепь падет и злобных устрашит
Стремлением паденья.
И вот взвилася твердь, как паутинна ткань,
Зияет челюсть бездны.
И мир заклан, как жертва смерти в дань,
И гаснут круги звездны.
И лютый огонь от Егovy очей
В тьме нощи свирепеет,
И гнев его пожрет нечестие людей,
И мерзость в нем истлеет.
И грозну брань стихий смерть смертью
пресечет,
И на гробу вселенной
Испустит смерть свой дух, и время с ней падет
С косою сокрушенной!
И вот за рубежом, в тьме дремлющих веков
Завеса поднялася!..
Пучина вечности без глуби и берегов
С бессмертием слилася!..
И новый мир возник и новы небеса,
И в облацех зиждитель!..
Хор ангелов воспел спасенья чудеса...
Явился искупитель!

ЦАРСКИЙ СТОЛ

(ДРЕВНЕЕ ЧЕШСКОЕ ПРЕДАНИЕ)

Что это за дева средь мрачной дубравы
У дуба безмолвно сидит?
И жезл в ее длани монаршей державы,
Как молния, златом горит!
И в думе глубокой чело свое снежно
На перси склонила она.
И шелковы кудри, вися небрежно,
Устлали ее рамена.
Пред девой лик старцев маститых согбенных
В совете ей глас подает,
И внемлет невинным и в злобе надменных
Без лихвы свой суд воздает.
То мудра Любусса, дочь мудрого Крока,
Потомка славянских князей;
И прелестьми дивна, и саном высока
Владычица чешских мужей.
Вкруг юныя девы¹ народные сонмы,
Как класы² средь жатвенных нив,
Их волны, ветрами ко берегу несомы,
Мянутся, главы преклонив,
В ней мать младенцу перстом указывает
Царицу и мать славян.

¹ Юныя девы — юной девы.

² Класы — колосья.

И старец с улыбкой в ней внукам скажет
Блаженство подвластных ей стран.
И глас благородный народа несется
В дань кроткой княжне к небесам;
Но с гласом сим вопль из среды раздается
И просит отмщенья врагам!
Зломир, отягченный цепьми, пред советом
С челом дерзновенным предстал:
Он чехов к измене коварным наветом
И к цареубийству склонял.
Он скипетр Любуссы отважился явно
Присвоить, и хитрый сей тать
Слух сеял, что чехам постыдно и срамно
Пред девой колена склонять.
Он страшно цепьми загремел пред мужами
И с скрежетом звена их рвал,
И, казни в надежде, он сими словами
На деву хулы изрекал:
«О, горе вам, чехи, славянское племя!
Ваш рабственный близок ярем,
И слабая дева тиранское бремя
Возложит на выю вам всем!
Так краток ей разум и волосы долги
Для прелестей небо дало;
Но царским венцом правосудные боги
Лишь красят героев чело.
О, праотцев славных преемники славы,
О, чехи!.. О, мужи побед!
Иль смерть воспринять нам, иль девы уставы?
Но срама в могиле нам нет!»
Сим хульным наветом врага уязвилось
Невинное сердце княжны;
И светлое скорбью чело омрачилось,
Как мглою лик светлый луны.

И слезы по снежным ланитам катились:
Ах, горесть тот всю испытал,
Чьи блага на ближних рекою струились
И злом ему ближний воздал.
«О, праотцев славных преемники славы!
О, чехи!.. О, мужи побед!
Не благо ль сулят вам Любуссы уставы,
Не я ли храню вас от бед?
Постыдно ль вам, чехи, что правит днесь вами
Со кротостью юна жена?
Обидно ль вам, чехи, что вы ей сынами,
Вам матерью служит она?
Пускай же отныне на место царицы
Царь суд и расправу дает:
Вам коршун потребен — не власть голубицы,
И я совершу вам обет!»
Так с скорбию дева вещала пред сонмом,
И кротки царевны черты
Гнев тихий возвысил в величии новом
Сияньем ее красоты.
«Так, завтра с рассветом обет ваш свершится!»
Восставши, Любусса рекла,
И, лани подобно, сквозь сонмы стремится,
И в отческий дом притекла.
Но чешский народ, как перуном сраженный,
Недвижен остался и ждет,
Доколе муж тайный, княжной предреченный,
Заутра в порфире придет.
Но старцы с прискорбной душой воздыхали,
Стыдяся при мысли одной:
Что матерню девы любовь награждали
Столь неблагородной ценой.
Уж витязи славны стократно искали
Царевны руки, но всегда

Вотще ей и золото, и трон предлагали,
И земли, и тучны стада:
Отринула чуждых и трон, и богатства
Для счастья чехов она;
И счастье делить ей подвластного царства
Была ее слава одна.
Но вот уж и дубы зарей озлатились,
Румяный восток запылал,
Но девы ресницы ни сном не смежились.
Ни глас ее не умолкал.
На холме священном, где Климбе богине
Дымился кадил фимиам,
В слезах о своей вопрошала судьбине
Любусса с мольбой к небесам:
«О, Климба премудра! Богиня благая!
Да глас наречет твой того,
С кем жизнь разделю я, равно разделяя
Народа судьбу моего».
И стон сей молитвенный к слуху коснулся
Богини — и в самый тот час
Свод храма потрясся, кумир пошатнулся,
И свыше раздался сей глас:
«Воспрянь, о, Любусса!.. исполнилась мера
Обетов твоих и мольбы:
И вождь твой ко счастью смиренная вера...
Сверши ты веселье судьбы.
Там, там за горами, где Бела¹ с плесканьем
Струится меж злачных берегов,
Там конь золотогривый укажет твой ржаньем
Царя и любимца богов.
Ему предтекут два раба белоснежных.
И стол его невдалеке,

¹ Альба или Эльба (прим. автора).

Искован из досок блестящих, железных,
И ветвь его рода в руке.
Спешите же во сретенье, дщерь царей славных,
Супругу царю своему:
Он праотец будет монархов державных,
И мир удивится ему!»
И быстро Любусса с холма устремилась
И стала в совете мужей;
Им в воле священной богов объяснилась,
Вещающая с довольной душой:
«Воспряньте, о мужи! Исполнилась мера
Обетов моих и мольбы,
И вождь ваш ко счастью смиренная вера,—
Свершите веленье судьбы:
Там, там за горами, где Бела с плесканьем
Струится меж злачных берегов,
Там конь златогривый укажет мой ржаньем
Царя и любимца богов.
Ему предтекут два раба белоснежных,
И стол его невдалеке,
Слиянный из досток блестящих, железных,
И ветвь его рода в руке.
Спешите ж во сретенье, род мужей славных,
Супругу царю моему:
Он праотец будет монархов державных,
И мир удивится ему!»
Спешат... И в их длани венец с багряницей.
Уж конь златогривый летит;
Над ними орел беловилный с станицей
Птенцов своих быстро парит.
Несутся... Вдруг искры престали струиться
По камням от твердых копыт;
И конь златогривый, крутясь, ярится
И, с места не движась, стоит.

Вдруг Белы, сверкнувши, струи зашумели!
Конь громко заржал над водой!
И всадники чешские мужа узрели,
Согбенного над бороздой.
Смутились послы... Но оратай, главою
Прилегши небрежно на плуг,
И голосом гонит, и ветвью сухою
Волов белоснежных супруг.
Глас чехов приветственный громко раздался;
Но пахарь поспешно орал,
И, нудя волов своих, не озирался,
И, мнилось, он им не внимал.
Все вскрикнули: «Мир тебе, муж вожденный,
Любимец богов и людей!
Отринь, о пришелец, твой плуг искривленный
И жезл восприемли царей.
Приди и воссядь на престоле с царицей».
И потное мужа чело
В венце засияло! Хребет багрянницей
Собранье послов облекло.
«О, благо б вам было,—рек муж утруженный,—
Когда бы я кончить успел
Начатую ниву—удел мой смиренный,
Но Климбы так глас повелед».
И ветвь он таинственну в землю втыкает,
И с выи волов он совлек
Тяжелый ярем. «Ах, простите,—вещает,—
Мое вы наследье, навек!»
Вмиг вихрем взвились волны, закружились,
Помчались, исчезли от глаз.
И недра ближайшей горы растворились,
И вихорь, спустясь в них, погряз.
Из зева их хлынул ключ ясный, текущий
Поныне вдоль значных лугов;

Ветвь чудна, развившись, явилась цветущей
Средь двух молодых стебельков.
Безмолвны послы... Премыслав вынимает
Хлеб-соль из котомки своей.
Кладет их на плуге, на дерне сажает
Своих измученных гостей.
«Да благостно призрит всещедрая Ния¹,—
Изрек он,— на брашно сие.—
Всяк хлеб есть благое деянья благия;
Прославим же купно ее».
И правде обета послы изумились:
И кованный стол они зрят,
И стебли пред ними в земле распустились.
И, в цвет облеченны, стоят.
И новое чудо свершилось пред ними:
Два стебля, едва расцвели,
Вдруг к ветке прильнувши листками своими,
Увяли, склонились, усхли...
«О, что сей таинственный цвет предсказует?»
Рек сонм изумленных мужей.
«Внемлите: вам ветвь сия прообразует
Грядущий род ваших князей.
От распрей их кровь прольется рекою,
И в крови иссякнет их род.
Один лишь из них предназначен судьбою
Свой счастливым сделать народ».
«Но что сей железный нам стол предвещает?
И что суть в яреме два вола?»
«Сей образ волов вам удел ваш являет,
А царь ваш есть образ стола.
Ваш жребий нести сей ярем без роптанья;
Удел его — вам отверзать

¹ Богиня древних славян (прим. автора).

Богатства земли и величьем даянья
Великость труда облегчать.
Сиянье железа есть царской блеск славы,
А нива — горнило для ней;
Чем чаще железо в земле, тем державы,
Тем слава прочнее царей».
«Почто же скорбел ты.— послы спросили,—
Что ниву не кончил свою?»
«О, если б мне боги окончить судили
Начатую ниву мою!
Ах, если б Любусса вас позже прислала,
Под кровлю бы ваших домов
Мир с счастьем вселился, и Ния венчала
Довольством плод ваших трудов».
Он рек — и воспрянул, и конь уж ярится
Царевны, несется орлом,
Рвет землю; из рта его пена клубится,
Ноздрями дым пышет столбом!
«Помедли на время, посланник небесный,—
Гласят к нему.— В славный сей день
Раззуй твою обувь от кожи древесной
И царскую обувь надень!»
«Оставьте вы обувь древесну со мною,—
Ко всадникам пахарь вещал:
Мне небо предстать в ней велит пред княжною,
Из лык ее сам я сшивал.
Да будет потомкам безмолвным уроком
Смирения памятник сей:
В каком облаченье на троне высоком
Воссел прародитель царей!»
И чешские мужи в оратае зрели
Подобье богов на земле...
Вдруг сонмы народа к вратам полетели
И масличну ветвь понесли.

И вышла Любусса за прагские стены
 Во сретенье мужу царю;
И, мудростью старцы его удивленны,
 Текли с ним во храм к алтарю.
Четырнадцать дивных славянок красою,
 С венками из роз на главах,
В одеждах белейших несли за княжною
 Светильники брачны в руках.
Храм Климбы отверзся, свечи запылали,
 Невеста вошла с женихом,—
И добрые чехи стократ поздравляли
 Любуссу с супругом царем.
И долго под скиптром благим Премыслава
 С Любуссой страна их была,
И суд их был кроток, и мирна держава
 Оратаев счастьем цвела.
И с веяньем ветра, и ранней росой,
 И солнца с лияньем лучей
Лилось к ним обилье, довольство рекою,
 Веселье цвело средь полей!
И грады создались, и селы явились,
 Как звезды на тверди небес;
Ветвь чудна цвела, и с почтеньем хранилась
 Сандалья от кожи древес!
И братние узы крепились любовью,
 И чтилося имя отцов;
Ни крови, ни свара; лишь жертвенной кровью
 Кропились кумиры богов.
Но горе вам, чехи!.. Любусса с любезным
 В могиле... цвет стебля опал;
Сандалья в позор со столом их железным,
 И стол золотой заблистал!

ТВОРИ
30-50 РОКІВ
(Вибірково)

XIV ОДА ГОРАЦІЯ, КН. II

Eheu! fugaces, Posthume, Posthume,
Labuntur anni: nec pietas moram,
Rugis et instanti senectae
Afferet etc¹.

Ой, час би, Грицьку, нам, ой, час пошануваться:
Не все ж нам, братіку, не все парубкувать;
Не все з дівчатами гасать і женихаться!
І тютюнкуво день і ніч в шинку круглять!

Бач — пику зморшками, мов лемішем, зорало!
Ось ну! Помацай гирю лиш:
Чи бач, який, — мов паршами зстругало,
На тім'ї здоровецький пліш!..

От старість... Схаменись! а ти собі байдуже!
Ось, ось скандзюбить в сук, хоч напрямець
як стій.

Та вже як яровав, мов огир, наш Андрій,
А й той подався дуже!

¹ Гей, Постуме, Постуме! Ніяка побожність не відверне зморшків, не спинить наближення всевладної смерті.

А там, козаче, зирк! нівідсіль, нівідтіль,—
Кирпата свашка — гульк у хату!
«Добридень,— скаже,— хліб та сіль!
Здоровенькі були з весіллям, свату!..»

А там і «содухів» весільних як утнуть!
Лежить Грицько, обдуся, як барило...
От і догравсь! Сюди, туди, верть-круть,
А тут Грицька в супоню і скрутило!

Що, думка, може, бач така,
Щоб од кирпатої гідзою одкупиться?
Тикнув на часточку попові п'ятака,
Та й дейко довіку з дівчатами казиться?

Що? може, напечеш гарячих буханців,
Заколеш підсвинка та м'ясом нагодуеш
Калік, сиріток і старців,
Та тим і пельку ти кирпатій зашпунтуеш?

Ні, голубе! Вже не таким тузам
Кабаки кирпа втерла!
Вже Бонапарт як давсь взнаки і москалям,
Да і того на дно до пекла вперла!

Воно то — нічого гріха таїть — гульвіса,
На часточку не ткнув ніколи й двох шагів,
Лупив німоту й драв, та вже ж і драв із біса.
Поки не скоштував московських стусанів!

Ну, а Сірко, Богдан, Мазепа і Палій?
Хіба попам, старцям обідів не справляли?
Хіба церков, дзвіниць не мурували?
Хіба не ставили хрестів на стовповій?

А дуже ж тим вони од смерті одкупились?
Любісінько лежать там, де і всім лежать!..
Чи сріблом сукні їх, чи дірками світились:
І дрантя, і роброн — все гробаки з'їдять!

А втік, щоб москалі на сей рік не вхопили,—
Впротвортять так якраз — в погонці через рік:
Не вмер — болячки задавили!
Та ба! Так, отже, бач, утік!

Коли на панщині душа не опряглася,
Коли то господь боронив,—
То в животі, гляди, горілка занялася,
Або хто бебехи за жінку одсадив!

Та вже наш дяк чита у книжці не дурницю,
Що доведеться всім по повній випивать.
Із'їв Адам із своєю кислую,
А нам прийшлося за їх оскому прогонять.

Пиндючить ніс Остапова Горпина
І, знай, все мацає на шиї свій дукач;
А тут не зуздриться,— спітка лиха година,
Тоді хоч сядь — та й плач!..

Тріщать од збіжжя в Опанаса
Засіки, клуні і токи,
Дере на пасіці Панько свій мед на спаса,
Оддає на спуск свої ставки...

А все бриднтя!.. Покинеш любу жінку,
Чумацьку снасть, волів і кілька пар плугів.
І вірне наймиття, і дрібную дитинку,—
Покинеш все, кажу, на радість ворогів!..

А той, що знай збирав і товкся головою,—
Натщесерце в сирій землі засне!..
От тільки коржиків та колива з ситою
На поминках душа ряди-в-годи лизне!

А там, гляди, по смерті в хату й вперли
До жінки з пару москалів,—
Пішла куйовдиться! Як не було — все втерли,
А дітки миркають без свитки й постолів,

Канючать хліба шмат під вікнами з торбами...
О, падлюга! Та се ще й так і сяк...
От лихо: всю твою горілку з бахурами
Доценту випила та й трубить у кулак!

20.II.1832

ІХ ОДА ГОРАЦІЯ, КН. ІІ

Non semper imbres nubibus hispidos
Manant in agros, aut mare Caspium
Vexant inaequales procellae
Usque; etc ¹.

Не все ж, як з лотоків, із хмар, Терешку, лле;
Не все гіллячя гне хуртуна й завірюха;
Та дже ж і сонячно колись таки стає,
 Так що бува байдуже без кожуха.
Не все ж трапляється недорід на вгірки;
Не все пирій, кукіль замість пшениці сходить,
 І косять жито на грабки:
Бува, під інший рік, як очерет, уродить.
Не все й на панщині, Терешку, товчемось,
І дбаєм на панів в жнивах і в косовицю;
А часом, так-таки, хоч в празник урвемось
Та деяку й собі придбаємо копицю.
Воно минеться все, козаче, не журись!
Кинь лихом об землю! якого ката слиниш?
Найми псалтир та богу помолись:

¹ Не вічно проливний дощ ллється із грізних хмар на ниви колючі і над Каспієм потрясають бурі морський обшир до самих глибин.

Всі помremo,— та й ти ж, Терешку, згинеш!
Не перший твій та й не останній Влас,
Що в москалях уклали під Пранцузом:
Он не таких стяло,— нехай боронить спас!
Що й кендюх розлетівсь із єдноральським
пузом!

А що ж робитимеш? То сказано — війна!
От кулю замовлять хто вміє,— інше діло!
Того вже не лизне ні сам пан сатана;
Той — на гармати гайда сміло!
Та й доки ж коротать, Терешку, вік в журбі?
Що з воза впало, те пропало!
Так на роду написано тобі!..
Гай, братіку, бодай тебе опановало!
Та ну! не гедзкайся! виймай лиш ключ
мерщій,

Та дать калганної скажи твоїй Одарці;
Та люльку ке лишень!.. ось-ось і Онопрій!..
Ей, хлопці! випіймо калганної по чарці!
Воно б не вадило сьогодні й підгулять...
Хіба ж нас білий цар до себе не голубить!
Звелів не некрута, а козака з нас брать...
Тепер то будемо ляхів і турка чубить!
А тут до Репніна прибіг гінець на двір,
Та й кає: «Поминай тепер ляхів як звали:
Вже Хведорович наш з їх видавив весь жир;
Вже, каже, й могорич в Варшаві запивали!»
Бач, ярепудова збентежилась ляхва!
Бач, гирі, бач, чого віскривій заманулось!..
А нам і на руку ковінька і лахва!
О! щоб вам, ляшеньки, легенько там ікнулось!
Та вже й натикали в Варшаві ви добра,—
Ям, паль, рівків, тинків, шпичок і частоколу!..
А як гукнув москаль по-своєму: гурал!

Все к гаспиду пішло!.. дали ж ляхкам тут
школу!

Отже ж наш князь Репнін сю чутку як почув,
Та з радощів гукнув своїй княгині Варці:
«Щоб з м'ясом борщ і щоб гарбуз молочний
був!

І щоб тернівки всім було по добрій чарці!»
Вони ж пішли круглять, а я кажу: піду
Розбуркаю в журбі Терешка та Одарку,
Та похмелюсь і сам... так от же, на біду,
Чи бач!.. яку внесли маленьку чарку!

25.II.1832

XXXIV ОДА ГОРАЦІЯ, КН. I

Parcus deorum cultor et infrequens,
Insanientis dum sapientiae
Consultus ergo; nunc retrorsum,
Vela dare atque iterare cursus
Cogor relictos ¹.

От і допивсь
І похмеливсь,—
Довіку тямить буду!
Ні в рот не брать,
Ні коштувать
Не хочу аж до суду!
Коли б вона
Повитікала в бочах,
То ще б церквах
Народ в свитках
Стояв би і в сорочках!
Ні, Грицьку, ні!
Хоч би мені
Повіситься й на гілці,—

¹ Почитувач богині долі недбалий і непевний, наслідуючи поки що нерозумній мудрості, блукаю я; однак повинен повернути свій човен і правити ним.

Ані під нісі..
Нехай їй біс
Тій гаспідській горілиці
Вона мене
З світу зжене.
Коли б той і сказився,
Хто божий дар
Гнать через жар
У винниці навчився!
Ох! ох! ох! ох!
Зубів щось з двох
І ніг не долічуся!
Живіт, на сміх,
З ковальський міх,—
Здається ж, і не дмуся!
Самі кишки,
Мов бульбашки
У чавуні, клекочуть;
А пуп набряк;
Під пупом— так,
Мов жаби, знай, скрегочуть!
Ніс — як пістряк;
І скрізь — синяк;
Бач, пика як набрякла!
Одна нога
Щось шкутильга,
Друга зовсім залякла.
Така нудьга,
Така туга,
Що чорт зна, де і дітсья!
От тут пече,
Тут гаряче,
А все б хотілось грітсья...
А їсти щоб?

Та хоч у лоб!
Крий боже, як цураюсь!
Все б дудлив, бач;
Так от, хоч плач:
Щось од води жахаюсь!..
Помацай чуб:
Бач, як оскуб
Диявольська личина!
Тільки то сям
Стирчить, то там
З чуприни волосина!
Та вже ж чіплявсь,
Товк і знуцавсь
Скажена москалюка!
Коліньми грів,
Поки не впрів,
А там і взявсь до дрюка!
Ох! ох! ах! ах!
Жовч в печінках,
Мабуть, всю стовк псяюха!..
Геть, Грицьку, геть!
Та лучче смерть,
Ніж гаспідська сивуха!
Кахи! кахи!
Се за гріхи
Мене пеня спіткала!
Та вже й дурів,—
За всіх кнурів
Вже душка погуляла!
Була, була
На півсела
Худобонька і гроші:
Ізслизло се,
Процвіндрив все;

Зостались тільки воші!
Пустив діток
Без сорочок,
І жінку без запаски;
А сам в шинку
На привалку
Жду Лейбиної ласки!
А Лейба-гершт —
В боки, як хверт,
Та Рухлі щось гергоче:
На мене зирк!
Та знай — пирк-пирк!..
Невіра, ще й регоче.
Забрав волів,
Овець, корів,
Ще він же і здрочився!
Загарбав кіз
І жита віз...
Бодай їм подавився!
Ой, так мені,
Так сатані!
Катюзі — по заслuzі!
Жлоктав живіт
Аж лився піт,
Тепер — засуха в пузі!
До церкви дзвін,
А пан Охрім,
Бувало, в шинк мандрує;
В церквах «свят, свят»,
В корчмі «гвалт, гвалт!..» —
Охрім жидів муштрує!
Було, в пости,
Іще чорти
Не б'ються навкулачки:

А вже Охрім,
На глум усім,
П'яненко́ий лізе рачки!
Було, піп Петр
В чистий четвер
Іюду величає;
Охрім в корчмі
Пойді кумі
Весільних затягає.
Чи в хату піп,
Охрім захріп,
Запінівсь, мов сказився;
Не сповідавсь,
Не причащавсь
Сім рік і не хрестився!
Попи й дяки
В різдво — в святки
З хрестом ідуть, з кропилом;
А вже коли
Дере козли
Охрім і риє рилом!
На часточки,
На свічечки
Шагом не поплатився;
А мисочок
І грамоток
Не чув, як і вродився!
Ох! ох! ох! ох!
Зубів щось з двох
І ніг не долічуся!
Живіт, на сміх,
З ковальський міх,—
Здається ж, і не дмуся!
Ой, так мені!

Так сатані!
По ділу ся халяндра!
Нехай хутчій,
Попа мерщій
Покличуть Олександра!
Скажу: допивсь
Ідохмеливсь,—
Довіку тямить буду!
Ні в рот не брать,
Ні коштувать
Не тільки що й до суду!
А ти пляшки,
Грицьку, й чарки
Троши, що маеш духу!
Тільки... тривай!
З їх позливай
В барильце всю сивуху!

26.II.1832

* * *

Петро мужик не покорний,
Та вдавсь собі проноза з біса:
Здається, з пики і дурний
Та годзунковатий гульвіса.
От гедзь напав Петра: не спить, не їсть
ніколи,

Бажає бачить П'ятембурх
І, знай, черка писульки до Миколи.
Нехай, каже, поки не випре з мене дух,
Хоч раз тобі я поклонюсь,
Нехай на П'ятембурх до волі надивлюсь!
Микола, гарний, любий пан,
Черка йому: «Надінь ти, Петре, свій жупан,
А на жупан з відлогою свитину,
І решетилівський кожух,
І хліба деяку шматину;
Та й чимчикуй щомога в П'ятембурх».
От наш Петро і в П'ятембурсі
В свитині новій і в кожусі!
Петра за гостя прийняли,
Петра у люди повели..
Чого Петрова душка забажала,

НА ВІД'ЇЗД ІЗ ПОЛТАВИ Н. М. Л.

22 травня 1842

А доки ж нам у Полтаві
Бить байдики, пане!
Наробив еси вже слави,
Чи надовго стане?

Порозтринькав все дівчатам:
Дукачі й намисто,
А хлоп'ятам-небожатам
Хоч вимести — чисто!..

Нема шпоньки, нема й стрічки
Комір зашморгнути...
Ну, вже утяв ти нам січки:
Є чим пом'янути!

Ану? виверни кишені:
Що там є такого?

А ви, хлопці, держіть жмені....
Ай, бігма нічого!

22.V.1842

Полтава

* * *

Хоч до їди в мене й попівська натура,
Та, на лихо, один живіт, одна і шкура,
Я з'їм за чотирьох, то більше й не утну.
От голову хоч господь дав одну,
Та коморок настроїв в ній з десяток:
Наллеш у п'ять, а п'ять стоїть в завдаток!

4.XI.1844—1846

Харків

* * *

Сидить Петро у Полтаві
В стані з поштарями;
Тепер Петро наш не в славі,
Вже не з панночками!

Колись було як забряжчить
В браму у будинку,
Так пані Засс і закричить:
«Мерщій горілки з шинку!

Тягніть Петра на вечерю,
Любії дівчата,
Ставте на стіл ви тетерю
Та ріжте курчата!»

Тепер Петро у Полтаві
В стані з поштарями;
Тепер Петро вже не в славі —
Годі з панночками!

24.VI.1848

У КАПІТОЛЬСЬКОМУ 9 ЧЕРВНЯ Р. 1851

Надудливсь чаю
Та й сам не знаю,
Як злізти з драбинки
У панські будинки!
Обдувсь, як барило,
Та й ноги скрутило,—
Ледве ворущуся
Та їстки прошуся.
Коли б догадались
Та швидко збирались,
Що там є — поснідять,
А там і обідать.
Може, від серця трошки одлігло.
Бо ждять, ей-богу, так давно обридло!
Та й доки ж їй спати
І в ліжку лежати?
А нуте, хлоп'ята,
Мерщій на стіл курчата!
Та дайте горілки
Чи то нам стільки!
Чоловік не скотина,
От, як дитина:
Лизне з піввідерця,
Аби глистів прогнать від серця!

9.VI.1851

* * *

Були ж ми і в Святогорськім
І церков бачили, змуровану Самборським,
І плавали в ридвані на Донці,
Розмокли на кисіль книші і буханці,
А. Він над нами, знай, в воді жартує,
Регоче і кепкує!
Ну, правди нікуди дівать:
Вже є за що сполать!
Натури доброї від москаля набрався,
Того й гляди, щоб ще у море не попхався!
Удасться ж от таке: ні сорому, ні ляку!
А скільки ж голодом Він душ запропастив:
Чи я ж через його з ченцями не постив?
От тільки і дає, що днем на перемогу,
А ніччю щоб? Йй-богу,
Хоч би тобі згадав
Та хоч разів із п'ять погодував!
А, господи! Коли б уже до жінки!
Наївся б на весь рік, надудлився б горілки!

12.VI.1851

Капітольськ

* * *

Голівся я на тиждень раз,—
І нікому й байдуже!
Приїхав Він, віддав приказ:
«Голись щодня, Петро, бо гидкий дуже».
Отже ж щодня я і голюся,
Аж пасока юшить із бороди;
То гребінцем чесавшись уколюся,
То, глянь — витягую з води
Гарячої свій палець,
Вже перетоплений на смалець.
Ходив до панночок, накинувши свитину...
«А що се, сучий сину?»
Загуркотав наш пан,—
«Ану! мерщій лиш одягайся в жупан!»
Отже ж з тої пори я не один, а й Пані,—
Вона у кохті, я ж з гудзиками в жупані.
Їмо було собі, як тільки в вікна світ,
Що іноді аж розіпре живіт;
Тепер Він догори все повернув ногами...
Нехай святий дух буде з нами!..
Тепер вже череду жене із поля дід,
А Він, гляди, тоді нас кличе на обід!

Бувало, смерклося,— то ми і до хропка,
Тепер тоді Він тільки збитень смокче,
Куйовдиться, не їсть і спать не хоче,
Бо поведенція московська, бач, така!
Ой, щоб вас! Ей, Андрію!
Сказав би щось, та не посмію...
Та вже ж побачимо, яку там цяцю
Ви привезли за сю нам працю?

20.VI.1851

Полтава.

* * *

Як тільки задзвонять чотири годинки,
Так ми й шморгнемо в високії будинки
Та любих панночок
Засадим до книжок:
Нехай гуртом голосять
Та хоч борщу Петрові просять.

21.VI.1851

Полтава

* * *

Послухав жінку.
Та взяв на перемінку
Пістревії із Харкова штани,
 Так, отже,— бач,
 Хоч сядь — та й плач:
Щось не вподобались Йому вони!
 І осміяв,
 І ошпував,
Мережані штани на всю Полтаву
Ні за що, ні про що пустив у славу.
 Коли б тож вже сам тільки Він,
 Той сількось. Вже б — байдуже!
 А то й Вона, ізлізши на ослін,
 Розкудкудакалась щось дуже
 Та над Петром ну реготать,
 Петра на глузи піднімать!
 Чарки й пляшки, шклянки перетовкла
 від сміху,
 Розхлюпала на скатерть сирівець...
 Тоді, злякавшись, та навпростець
 Ну, драла!... під свою махнула стріху!

23.VI.1851
Полтава

* * *

Ой, мені тяжко,
Ой, мені нудно,—
Як без роботи жити мені трудно!
Ой, піду я манівцями
Та нудьгу розважу,
Чи не стрінусь з панночками,—
Може, слово скажуть.
Ох, мені важко,
Ой, мені нудно,
Як без роботи жити мені трудно!
Не зустрівсь я з панночками:
Вони всі в світлиці,
Шиють кохти з фальборами,
Лагодять спідниці.
Ох, мені тяжко,
Ох, мені нудно,
Як без роботи жити мені трудно!
Ой, піду я у садочок,
Час прокоротаю.
Та сяду я під клиночок,
Пісню заспіваю:

Ой, покинув Петро хатку
І жінку небогу,
Помандрував без оглядку
В Полтаву-дорогу.

Ой, вернись назад, Петрусю,
Швиденько вернися!
Не вернешся — утоплюся,
Тоді не журися!
Помандрував... вона ж з хати,
Дітки занищали!
От тепер ви, каже мати,
Сирітками стали.

26.VI.1851

Полтава

* * *

Андрію, Андрію!
Розміркують не вмію,
Чи ждуть Його?
Сам тямиш — от того,
Що стрічки через плечі?
Чи, може, і не ждуть
Та гавкать починать,
Коли воно до речі?
Бо сам казав,
Щоб починав:
Німеччина йому щось не до шмиги;
Так ось боюсь, щоб не підніс
Петрові Він під ніс
Якої тинхви або хвиги.

29.VI.1851

Полтава

* * *

А що ж оце, Андрію?
Яку там веремію
Підняв ти на Веренститут?
Питаємось: де ти? Чи тут?
А ти — на перелогі
Знай охкаєш, задравши ноги!
Та вже як не міркуй,
А сам на себе пожалкуй!
Не раз, не два заплачеш,
А дива більше ти такого не побачиш
От, як розставили в світлиці всі цимбали,
Так на шістнадцять рук метелиці й заграли,
А тут скрипки й дудки,
Сопілка й кобзи всі як нам заголосили,
Та в мідні тарілки
Як брязкнули, загромотіли,
То будь я песький син,
Коли в світлиці хоч один
Усидів на ослінці!
Та вже й придумали йому гадючі німці!
А їх то, бачиш, два брати:
Адже ж їх знаєш ти!

Отже ж й умовились: «Ти, каже, все руками,
В світлиці понад панночками,
Як будуть грать — махай!»
«Ну, сількось і нехай!
Та ти ж з дівчатами співай».
Отож вони як стали,
То так із ним і заспівали...
Місяць в хмари закотився,
Та й стало темненько.
Чого ж Петро зажурився
І болить серденько?
Не ховайся до півночі,
Місяцю червоний!
Не виплакуй свої очі,
Козаче моторний!
Тече річка все тихенько
І моря шукає:
Ой, так і моє серденько
До жінки здихає!

30.VI.1851

Полтава

* * *

Яко аще бы не закон твой пору-
ченне мое был, тогда убо погібл бых
во смиренни моем.

Світить місяць у віконце,
Та в очах темніє!
Сяє в небі ясне сонце,
Та серця не гріє!

Коли б швидше вже отая
Звіздочка засяла,
От тогді б то болість злая
Камнем з серця спала!

Та де ж вона забарилась,
Де ж вона блукає?
Може, в шинку похмелилась
Та й там спочиває?

Та вже ж нехай хоч похмільну
Та везуть швиденько,—
Утнемо ж ми їй весільну,
Приймемо гарненько!

Ой, давно б вона, небога,
В Харкові блищала:
Так от,— залізна дорога
Усе попсувала!

Настроїли сучі німці
Возів з чаунами:
Сидиш собі на ослінці,
А тут... Господь з нами!

Без волів і без коняки
Колеса махають,
Бо не хто ж — самі чортяки
Ридван попихають!

А зустрівсь з другим обозом,—
Утруть тобі маку:
Змелють всього з твоїм возом
На шпанську кабаку!

12.I.1852

Харків

* * *

Слышану сотвори мене заутра милость-
твою яко на тя уповах.

Ой, де ж вона залетіла,
Обіцяна Галка Біла?
Мабуть, Харків проминула,
Чи не в вирій лиш шморгнула?

Писав Пан: звізду дав
І червону стрічку.
От я й ждав... Дулю взяв.
Ще й поставив свічку!

Ой, схоплюсь, утоплюсь,
Повішусь на гілці!
Або смерть, як нап'юсь,
Найду я в горілці!

Поскупивсь ти цяцьки
Прислать на свитину,—
Присилай же гвіздки
Забить домовину!

І не квапсь, не рятуй,—
Ні, вже не оклигну,

Таки вмру,— пожалкуй.
Ще й ногою дригну!
І святих не скликай:
Вилають на славу!
Лучче гривню виймай
На дзвін Станіславу!

20.I.1852

Харків

* * *

Истязал еси беззаконие мое и грехи
моя изследил еси. Руде твои сотво-
ристе мя и создасте мя; потом же,
предложив, поразил мя еси.

Нова, кн. 1.

1

Ну, вже таки
Далась взнаки
Мені та Галка Біла!
Мов чиряки
На печінки,
От так притьмом і сіла!

2

Було всі дні
На черені
Пряжусь та позіхаю,
То шість разів
До пирогів
Із печі я злізаю.

3

Ряди-в-годи
 До бороди
 Було доходить діло...
 От розскубеш,
 В жмені помнеш,
 Та й вп'ять у просо сміло!

4

Було й сопеш,
 Було й хропеш,
 (І нікому — й байдуже)...
 Так отже, бач:
 Хоч сядь та й плач,—
 От треба Галки дуже!

5

Звізду прислав
 Та й наказав,
 Щоб щодня я голився,
 Перину стлав,
 Пику вмивав
 І щодня чепурився!

6

Ой, Він мене
 З світу зжене
 Московською пинею!
 Оце біда
 Ота зізда,
 Нехай там господь з нею!

Ну й схаменусь,
І підголюсь:
Чого там розходився?
Та я ж під час
На місяць раз
І без того голився!

Тільки не лайсь
Та не знущайсь
(Бо кепська вийде справа,
Як зашморгнуць
Та й удавлюсь
Стрічкою Станіслава)...

Березень 1852
Харків

ПІСНЯ СОНИНОЇ МАМКИ

- Ой, час їхать, Марусенько,
Тобі до господи!..
- Ох, болить мое серденько
Від сеї невзгоди!
- Ой, збирайся, моя галко,
Ти до чоловіка!
Жаль нам тебе, серце, жалко,
Жаль буде довіка!
- Як покину немовлятко,
Що я ж годувала?..
Плаче мати, плаче батько...
Ой, бідна ж я стала!
- Що ж робити? Така доля
Припала нам з неба!
Хоч їхать жаль,— їхать треба:
На те панська воля!
- Ой, прощайте ж, добрі люди!
Прощай, моя Соню!
Нехай господь з вами буде!
Прощай і ти, Фроню!

16.X.1852

Харків

НАГАЙКА

До Івана Сливицького

Не лай дурнів, Іване,
На біса та лайка?
Де язика не стане,
Там в'зьме нагайка.
Нагайкою татари
З мирян гаряч драли,
І, мов овець з кошари,
Народ в орду гнали.
Нагайкою раніше
На панщину йдеться,
Нагайкою спірніше
Коситься і жнеться,
Нагайкою і в школярні
На розум наткнешся,
Нагайкою і в пожарні
Хисту наберешся.
Нагайкою й кацапство
Зробив Петро можним;
Нею, сівши на царство,
Грів спину вельможним.
Нагайкою кізлячі

Бороди обтріпав
І жупани висячі
По поля обсіпав.
Нагайкою вчив строїть
Жінкам вечерниці,
І німкенські їм кроїть
Запаски й спідниці.
Нагайкою пранцюзів
Бонапарт вкуйовдив,
Драв німоту і вовтузив
І всім верховодив.
Тепер його племінник
На «живо при» зїхав,
А якби їм спік грінок,
То дальше б заїхав.

30.XI.1852

Харків

НА ПОБЕДЫ РУССКИХ НАД ТУРКАМИ

*одержанные ген.-майор. Андронниковым в Азии 14-го
и вице-адмиралом Нахимовым 18 ноября 1853 г. на
порте Синопа*

Сидить Абдул,
Губи надув
І гадку гадає:
Що там моє,
Турецькеє
Військо поробляє?
Скільки ж воно
В море на дно
Москалів пустило!
Скільки реб'ят
З рушниць, з гармат
Трупом положило!
Ой, вже ж тії,
Турецькії,
Війська розчухрали.
Вже ж над ними
Й «со святими»
Дяки одспівали!
Вже й в П'ятенбурх
Гінець Явтух
Чкурнув, що мав сили,
З листом об тім,

Що туркам всім
Пинхву в ніс встромили.
Сполать тобі
В Руській землі,
Андронче козаче!
Ти бусурман
Зм'яв на гаман —
Нехай Абдул скаче!
Сполать тобі,
В Руській землі,
Нахименку хвацький,
Що попалив
І потопив
Байдаки султанські.
Та вже ж лизнув,
Та вже й мазнув
Султана по пиці!
Провів шрамки:
Будуть тямки
На морді синиці.
Так, бач, султан,
На сей із'ян
Ще й морду пиндючить,
На панотця,
На Воронця
Аркан з шовку сучить.
Сучи аркан,
Дурний султан,
Та й скручуй тугенько!
Бо туркам всім
Висіть на їм
Прийдеться довгенько.

РАДА СУЛТАНОВІ АБДУЛ-МЕДЖИДОВІ

Ой, не мандруй, султане,
До Адринополя,
Бо там тебе застане
Лихенька доля!

Ой, не пий ти, султане,
Водиці з Мариці,
Бо в животі та стане
Гірша од гірчиці!

Не розвертай, султане,
Хорогви Магмета:
Москаль з дrevка хоч стягне,
Хоч проб'є з мушкета!

Не розвішуй, султане,
Сорочки пророка:
Москаль зцупить, як гляне —
О, буде морока!

Ой, не схиляйсь, султане,
До Балканів ухом,

Бо з їх віє погане...
Кулевчинським духом!

Нехай твій ніс, султане,
В гори не сягає,
Бо з їх Дибич як встане,—
До смерті злякає.

Не позіхай, султане,
На Чорнеє море:
В Чорнім морі, в тумані
Пливе твоє горел

Бач, в Синопі, султане,
Клубки диму в'ються?
Отож твої моряни
З Нахименком б'ються!

Бач, як море, султане,
Од їх гармат стогне?
Твоє військо кохане
З байдаками тоне!

Ой, не дивись, султане,
За море к Ацхуру:
Там достав вже й достане
Турчин добре в шкуру;

Не посилай, султане,
Війська к Арпачаю,
Бо вернеться в Карс п'яне
Від руського чаю!

Не накликай, султане,
На руських Шаміля,

Бо він, либонь, не встане
З руського похмілля!

Не допоможуть, султани,
Франці й ягличванці, —
Москаль свого дотягне
Не в вечір, так вранці!

Так спи ж дома, Меджиде,—
Ми буркать не будем,
А як москаль підійде,
Ми тогді й розбудим.

16.XII.1853

Харків

ПОСЛЕДНИЙ ЕКЗАМЕН, ПРОИЗВЕДЕННИЙ
МНОЮ ВОСПИТАНИЦАМ ПОЛТАВСКОГО
ИНСТИТУТА В ЯНВАРЕ И ФЕВРАЛЕ 1854 г.

У Полтаві, в слівнім місті,
Будинки білють;
В тих будинках дівчат з двісті,
Як мак, червоніють.

Вовтузяться ж ті дівчата,
Та не з парубками:
На лавочках, пташенята,
Сидять над книжками!

З стембулкою в пальченнях
Стих свій у часловці
Промовляють, ластенята,
Аж тріщить в головці!

Чого ж взялись так дівчата
За той стих в часловці?
Щоб погладила їх мати
Гарно по головці!

Хто ж їх мати? Хто родина
Об їх печалиться?

Їх родина — Україна,
А ненька — цариця.

Гребе квочка на сміттячку,
Курчаток скликає;
Кличе й ненька сиріточку.
В світлицях ховає,

Няньчить її й доглядає,
Одверта, що шкодить,
Обчісує й одягає,
До глузду доводить.

Чкурнув поштар до цариці
З лепортом щосили,
Що панночки в товстій книжці
Вже стих свій довчили...

Ну, чухрай же й ти, Гулаче,
У Харків щомога:
Там з дітками жінка плаче,—
Жде тебе небога!

6.II.1854
Полтава

ВІДПОВІДЬ

*мови сусіду Никанору Михайловичу Лонгінову
на його запит, чому я давно його не відвідаю*

Тим до Тебе не ходжу,
Мій любий сусіде,
Що, хоч заріж — не скажу —
З чим поштар приїде.

Як приїде з тим листом,
Що турка побили,
Тоді й з хати я притьмом
Що матиму сили.

Поголюсь, причепурюсь,
Накину й свитинку
Та до тебе й попхаюсь,
Ще возьму і жінку.

А ти своїй накажи
Жіночці Парасці,
Щоб пекла книші й коржі,
Та й було б... по чарці.

2.III.1854

Харків

ДО ЮХИМА

Що там пани народ мутять?
Бач, на чуже щедрі!
Гроші хапнуть, чимсь покрутять,
Та й кричать: алегри!

Може й в тебе там, Юхиме,
Яка гривня мулить?
Чи сим тебе не підніме,
Не дуже дошкулить?

Воно гривня — не що гроші,
От як подивиться,
Та все ж гроші, ще й хороші,
Є чим похвалиться!

22.I.1855

Харків

ОВДОВЕВШЕЙ МАТЕРИ СЕМЕЙСТВА
В. И. КПЧНВ-ОИ

Не виглядай, матусенько,
В віконечко в поле.
Не клич дарма татусенька:
Не вернеш ніколи!..

Вибравсь татусь, вибравсь рідний
В далеку дорогу,
Та й наказав тобі, бідній,
Молитися богу.

Пішов татусь в той край гожий,
Де місяць і сонце
З світиць божих на світ божий
Дивиться в віконце!

24.X.1855

В ПОЛТАВУ, МОЕЙ МИЛОЙ ПОЛИНАШКЕ

I

Коли б тебе, Полінашко,
Як я, знали люди,
За тобою, моя пташко,
Літали б усюди.

Коли б тебе, як я, знали
Багатії й бідні,
Вони б тебе покохали,
Як братіки рідні.

Коли б знали хист і сили
Розуму й серденька,
На руках тебе б носили,
Як тато та ненька.

До серденька б пригортали,
Як я пригортаю,
За тобою б пропадали,
Як я пропадаю.

Соловейко в клітці тісній
Пісні виспівує...
А хто ж тії дивні пісні
На улиці чує!..

23.XII.1855
Харків

II

Віє вітер, несе пташку,
Та не з того краю,
Відкіль мою Полінашку
Щодень виглядаю.
Повій, вітре, та з досвіту,
З другої країни;
Навій мені добру вістку
Об моїй дитині.
Лети, пташко, з захід сонця,
Защебечи в шибку,
Довго ж ще біля віконця
Ждуть дівчину-рибку!
Дмухнув вітер, звилась пташка,
Вістоньку — звістує,
Що в Полтаві Полінашка
За татом жалкує.

24.XII.1855
Харків

III

Текла річка
 Невеличка,
 Та й понялась морем:
 Була радість
 Хоч на старість,—
 Та й залилась горем!

Нема пташки
 Полінашки,
 Нема й співів рідних!
 Полетіла,
 Не схотіла
 Тішити нас бідних!

Ой, ми, доню,
 Твою долю
 Не ганьбим, не гудим:
 Будь щаслива,
 Добротлива,
 То й ми в добрі будем.

Твої сміхи
 Нам утіхи,
 Поки тебе стане:
 Твое сонце
 У віконце
 І до нас загляне.

Смійся ж, серце,
 Натщесерце.

Смійся і по справі:
Нехай пташку
Політашку
Полюблять в Полтаві.

27.XII.1855
Харків

* * *

Сидить батько на лаві...
Насупивсь... сумує;
Дочка ж його в Полтаві
З хлопцями гарцює.

Виліз батько з хатини
Дочку виглядати...
І не чувать дитини, —
Що за вража мати!

Вертайсь, дочко, додому,
Годі гопцювати,
Годі ж сього содому
В людях виробляти!

Чи се ж таки не диво,
Та й не дивовина,
Щоб по тижню мед, пиво
Смоктала дівчина!

Ой, я б, тату, вернулась,—
Не пускає мати:

В шість узликів стягнулась,—
Хоче танцювати.

Ой, я б, тату, не дуже
Тих медів бажала,
Коли ж мати... байдуже!
«Пий, дочко!» сказала.

«Та пий,— каже,— поки п'ється!
Нехай легко там ікнеться:
І батькові, і дитині,
І в господі всій родині!
Хай цибулю батько лупить,
А нам капшук з скрині цупить
Та в Полтаву надсилає,
Поки мати тут гуляє!
Скачи ж, дочко!.. мати скаче:
Нехай дома батько плаче!..»

31.XII.1855

Харків

ЗАПРОШЕННЯ НА ВЕЧІР З ТАНЦЯМИ

Во.юдимирц Ал-чу Пр-му з сім'єю

Володьку, не казись!.. Поб'ю!
Послухай раду ти мою!
Коли не преш зо мною в сварку,
Так ти дхопи своїх, Олену й Варку.
Та надвечір поки й чухрай
До нас на збіжень, ось, бач, чай,
Моя стара й дочка сказали,
Що будуть кобзи і цимбали
Дівчатам натщесерце грать
І хлопцям голод проганять.
А ти шепни Олені й Варці,
Що я од жінки вкрав калганної по чарці
Та деякий таки й кнурятини шматок.
Заберемося собі в куток,
Згадаємо свою родину
Та й гукнемо, вони ж нехай ковтають
слину!

16.I.1856

МОІ ЖІНЦІ

(НА ВЕЧІР З ТАНЦЯМИ У НАС 21 СІЧНЯ 1856)

Скачи, мати, серед хати,
Підтикай запаску!
Шахрай нитки і півмітки
За шинкарську ласку.
Хай сусідки напоследки
Дивляться й регочуть:
Поморгають, покивають
Та й пересокочуть.
Кругляй, мати, щоб всім знати,
Поки ще з півжмені
Бряжчить бідних шагів мідних
В батьківській кишені!
А не стане — він достане:
Се його вже діло.
Через кладки без оглядки
Махай у шинк сміло!
А не вірять, а не мірять
Набір у шиночку:
Сунь очіпок, застав діток,

Скинь плахту й сорочку!..
Все то бридні, все то злидні:
Згине й наживеться;
А мед, пиво (то ж то й диво!)
Тільки й пить, як п'ється!..

21.1.1856

ДО ЛЮБКИ

Нащо ти, Любочко, козацьке серце сушиш?..
Чого, як молода та кізочка в бору,
Що чи ногами лист сухенький заворушить,
Чи вітерець шепне, чи жовна там кору
На липі подовбе, чи ящірка зелена
Зашелестить в кущі — вона, мов тороплена,
Шукає матері, дрижить, втіка...
Ой, чом же, Любко, ти жахлива така?..
Чи зуздриш, то й дрижиш; себе й мене лякаєш!
Чи я до тебе — ти, як від мари, втікаєш!..
Та я ж не вовк, не звір та й не медвідь-бортняк
З Литви: вподобав я не з тим твою уроду,
Щоб долею вертить твоєю сьак і так
І славу накликають на тебе та пригоду!..
Та й час би дівчині дівоцькеє гадать:
Не вік же ягоді на гілці червоніти,
Не вік при матері і дівці дівувать...
Ой, час теляточко від матки одлучити!..

16.III.1856

УПАДОК ВІКУ

Печально я гляжу на наше покоління.

(Лермонтов)

Як подивлюсь на хист теперішніх людей,
На витребеньки їх... Та що з ними мороки!..
То далєбі дрючок отак би і вхопив,
Та й ну їх лупцювать, замірків, на всі боки!

Яка пожива з їх?.. Як з цапа молока!..
Учора — байдики, сьогодні — перелогі;
Косить — живіт болить, жать — спека, бач,
така,
До церкви — ніс набряк, попухли литки й ноги!

І кат їх батька зна, над чим таким важким
Дихтовні животи вони понадривали?
Сказать би, не в примір, приміром би таким,
Що над горілкою — так ні! не коштували.

Та й де їм, вишкваркам, горілку ту круглять,
Як їх батьки колись та їх діди кругляли!..
Не вспіють квартою в ротах пополоскати, —
Вже й по-індичому в шинку загерготали!

І марно як жили, так марно і помруть,
Як ті на яблуні червиві скороспілки,
Що рано відцвіли та рано й опадуть,
Ніхто по їх душі та й не лизне горілки!

І років через сто на цвинтар прийде внук,
Де грішні кості їх в одну копицю сперли,
Поверне череп їх, та в лоб ногою стук,
Та й скаже: «Як жили, так дурнями і вмерли!»

24.III.1856

Харьків

СИНОВІ МОЄМУ

Колись було,
Та вже давно —
Аж за Богдана Хміля,
Аби папір,
Черкай на спір!..
Писалось без портхвіля.

Тепер інак,
Та й мудро так:
Вся сила, бач, в портхвілях!
За те ж не лай
І вибачай,
Що пишуть, мов з похмілля!

Воно й не див!
Бо розум жив
Тоді в старій хатинці,
Тепер зійшов,
Жить перейшов
В мальованім будинці!

2.III.1857

Харків

ПЕРЕЛОЖЕНІЄ ПСАЛМА 132

Се что добро или что красно,
но еже жити братии вкупе і проч.

Нема вже й кращої людської в світі долі!
Як вкупці братіки живуть по божій волі,
Так миро дороге лиснить на голові,
По Аароновій стікає бороді
І капа на його одержу саєтову,
Так аермонська, сказать, приміром, к слову,
Роса паде в горах Сіонських з мокрих хмар,
Так і на їх росить із неба божий дар,
А з ним щасливеє життя й благословення,
І буде вік в честі їх у людей імення.

7.XII.1857

Харків

КОЗАЦЬКА МАТИ

(До П. О. КУЛІША)

Та й хвацька ж то колись була
Козацька мати!..
Еге!.. була та поплила:
Її не вертати!
Не слинь, Паньку, і не журись,
Бо й сліз пожальсь боже;
Найми псавтир та помолись,
Журба не поможе!
Ткни попові коповика
На «Со-духи» в церкві:
Нехай лежать там мовчака
В сирій землі мертві!
Та й ти з попом хоч у кулак
Прохлипай «партесне»...
А що ж робить, що сталося так...
Царство їй небесне!

ПРИМІТКИ

Ранні твори Гулака-Артемовського друкувались в «Українском вестнике», «Українском журнале» та «Вестнике Европы» (10—20 роки XIX ст.). Пізніше з'являлися різні публікації творів в окремих виданнях другої половини XIX та початку XX ст.

Вперше збіркою видано його твори 1877 р. в Києві під назвою «Кобзар П. П. Артемовського-Гулака» з передмовою Ф. Піскунова. Незабаром після цього (1878 р.) надруковані були твори Гулака-Артемовського в збірці Ониськевича «Руська бібліотека», ч. I (Львів). Тут вміщено і біографію письменника, подається огляд його творчості. Спробу повнішого видання зробив Ю. Романчук у серії збірок «Руська письменність». 1904 р. була видана у цій серії збірка «Твори Івана Котляревського, Петра Артемовського-Гулака. Євгена Гребінки» (видання «Просвіти» у Львові). Другим виданням збірка вийшла 1908 р.

Найповніше зібрання творів Гулака-Артемовського видано в радянські часи. За редакцією І. Айзенштока та з його вступною статтею і примітками твори Гулака-Артемовського вийшли трьома виданнями — 1927 р., 1928 р., 1930 р. (Державне видавництво України Харків).

Двома виданнями вийшли вибрані твори Гулака-Артемовського за редакцією та з передмовою М. Пивоварова — 1950 р., 1956 р. (Держлітвидав, Київ).

ТВОРИ ЧАСІВ СПІВРОБІТНИЦТВА В «УКРАЙНСКОМ ВЕСТНИКЕ», «УКРАЙНСКОМ ЖУРНАЛЕ», «ВЕСТНИКЕ ЕВРОПЫ» (1817—1827)

Всі твори цього періоду, за незначним винятком, були надруковані в скорому часі після написання їх у тогочасних журналах «Украинский вестник», «Украинский журнал», «Вестник Европы». За цими першодруками подаються тексти у даній збірці. Тексти решти творів, що не увійшли в згадані видання, подаються за джерелами, на які зроблено далі посилання в примітках.

Справжня Добрість — перший твір Гулака-Артемовського, написаний українською мовою. Коли інші поезії раннього періоду були надруковані в «Украинском вестнике», то цей твір не потрапив на сторінки журналу. Поет назвав вірш «Писулька до Грицька Прокази». М. Петров у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» указав на дату написання твору та відзначив, що його присвячено Г. Квітці. Дійсно, «Грицьком Проказою» міг назвати автор саме Г. Квітку, маючи на увазі його анекдоти та феєлетони. Уривки вірша були надруковані у книзі М. Петрова. І. Айзенштек в впорядкованому ним виданні творів надрукував «Справжню Добоість» за рукописним текстом. За цим виданням подається вірш у даній збірці.

Пан та Собака (Казка). Надруковано в журналі «Украинский вестник», 1818 р., грудень (стор. 356—362). Підписано останніми літерами імені та прізвища поета: «ъ... й... ъ...». Вірш набрано дрібними літерами (петит). Слідом за цим твірком вміщено «Супліку до Грицька Квітки» (справжній заголовок — «Супліка до Грицька К...и»). Після цього надруковано звертання автора до читачів такого змісту:

Люди добрі і ви, панове громада! уже коли будете читати оцю казку, то будьте ласкаві, де тільки трапиться вам на доозі наткнуться на «Е», — вимовляйте його так, як буцімто там нариговано «Э»: бо, бач, у нас воно з діда, з поадіда завсіди так вимовляється; хіба тільки після голосних яких слів, от як бува часом після а, е, о і друг., та ще й з початку вимовляється м'якенько, мов по-московськи. Я таки й хотів був, щоб замість «Е» скрізь надрукувать «Э», та пішов до голови по розум, поміркувавсь трохи й побачив, що, крив

боже, як було б тяжко поверху читать; од того, бач, що наші очі ще не зовсім побратались з оцим ярепудовим перевертнем «Э». Воно то мені, мовляв, про своїх і не страшно: уже то нашого брата мужика не вчи, каже, як читать: так от же лихо та біда з тими москалями. Вони хоч що по-своєму перехристять, і, як кажу, мій Рябко вип'є од їх добру повну: уже що я знаю, то у його не останеться ні одного цілого реберця!.. Сказано: москаль,— він без «вот» і не ступить, язик, мов у постолах; який же його одмінок второпає— що він верзе? От так вони й книжки друкують. Уже нема його й на світі нічого кращого (царство небесне!), Еней в нашій одежді; еге, та ба! москаль, бач, порався й коло його,— і його одягнув по-московськи. Або нехай важко ікнеться хоч би й нашому Ш... з його Козаком¹. Е! якби тільки бога не побоявсь; що бісів син, коли не таке сказав, що... Та ба!.. лучше прикусить язик: москаля не зачепи— лихо, а зачепиш, то й десьть. Я тільки, бач, грішний, подумав, що хто чого не тямить, то нехай й не тика туди носа; нехай, як кажуть, вибачайте, з...ою головою в дім не лізе.

Писав би більше, як вимовлять азбуку по-нашому: та їй-богу, так тісно, як в шинку, що й повернуться от тут нігде.

Солопій та Хівря, або горох при дорозі. (Казка). Надруковано в «Українском вестнике», 1819 р., жовтень (стор. 80—94) за підписом «ъ... й... ъ». До заголовка подрається зноска— звернення автора до видавця журналу Єяграфа Філомафїтського (автор називає Повграпом). Це звертання характеризує процес строєння байок «Пан та Собака» і «Солопій та Хівря». Журнал «Український вестник» у цьому звертанні Гулак-Артемовський називає «українським гінцем». Звертання автора до видавця викликає інтерес також як жанр своєрідних послань. Наводимо його текст:

Писцелька до того, котрий щобожого місяця українського гінця по всіх усюдах розсиллає, Повграпе!

Бажав еси казки: от тобі Солопій та Хівря! Не здивуй сам та нечай вибачить і громада, коли казка не до шмиги. Сам бачив еси, та деяким і не повилазило, що

¹ Опера (примітка автора).

я захирів так, що й голови не підведу; та ще, може, й доведеться вистоять добрій калантир у домовині! А вже, сам здоров знаєш, що лежачи недалеко зайдеш; я ж кажу: лежачи яка робота? Воно, Йовграпе, лежачи добре тільки панам: ім скрізь спірно йде робота; бо хоч і лежні нападуть, то вони все-таки дармо часу не згають; крикнуть: давай,—дають; а коли нема?—то б'ють. Кого? Оце кого, вже ж не собаку! А коли биття обридне? то що ж, то карти мнуть. Еге, та все-таки мнуть та все-таки не гуляють! Та ще й пани, Йовграпе, не всі такі трудящі: бо інший паном уродивсь, паном охрестивсь, паном і зріс; а далєбі і мужика клезнуть не вміє,—от таке лихо!.. Такий у нас, бра, і під Харковом недалечко: ось хоч би й... не хочу, не хочу, їй-богу; не скажу, гріх!.. Я у його хліб-сіль їв; а ти хочеш, щоб я виявив, що він ні в карти грать не тямить, ні мужиків лупить не вміє. Та й з нас, Йовграпе, не яка робота. Ще ж то, мовляв, тобі і сяк і так; бо тобі дещо іноді і через дзвінку перелізе; а я такий пришелеповатий, що й цієї дурниці не втну. Та я то трохи і в картах шупляю, бо такі з першого погляду, як тільки побачу, що з одним оком, то такі зараз і вгадаю, що то, мабуть, найстарший. Я так, Йовграпе, часом і людсьї пізнаю: як тільки заздрю кого, що хоч свої родимі притаманні ще й не повилазили, та вже, бач, дивиться в одно чуже кожному під ніс, мов його недобачає, то я таки зараз, сучий син, коли не вгадаю, що то, мабуть, найстарший дурень. Ой, щось я дуже брязнув, коли б лиш ножиці на столі не обізвались! Та вже ж, матері їх ковінька! Чи будуть бить, то нехай б'ють; вже мене не такі били, та й ті небагацько добра вибили. Вже, я ж кажу, мені гірше не буде; я вже й так п'ю добру повну: от, лежу та стогну, та вожусь з знахурами, неначе кіт з оселедцем. Ще раз тобі кажу, що лежачи не яка робота: ось Пана та Собаку і сидячи написав, та ще й то декотрим панам, може, так догодив, як Рябко своєму. Що ж чищать, Йовграпе. Дурням, як то кажуть, сам бог не вгодить. Та вже то воно гріх казати, бо мого Рябка у самому Петенбурсі, у Москві і скрізь таки гладили не против шерсті і приймали, неначе кого й доброго; так от же, бач, все-таки у деяких підпанків шапки на голові загорілись! Бодай вони так на світі були, як мені кортіло з ними гризтись: цур їм, пек їм, осина їм, марина! То доброго, мовляв, полай і покар-

тай, а він тобі ще й поклониться; а ледачому що? ти йому образи, а він тобі луб'я! Нехай вони тямляться! Ледачого, мовляв наш Онопрій, не займай і сам себе не каляй; вже горбатого, Йовграпе, хіба могила справить. От так-то, голубе! Лихо й з правдою, лихо й з брехнею: за правду б'ють, за брехню віри не дають. От така ловися, що сучий син, коли знаєш, куди на світі й повернуться! Що ж робить? Мовчать? Тадже ж мовчу, коли б вже ім заціпило! Я ж то вже й кажу, Йовграпе: що нема його й на світі, як з своєю ріднею— з мужиком: чи поскубтись, чи побитись, чи й помириться, то все воно, таки сказано, свій брат. Я ж то від того оце на Солопія напався: адже ж панів нема Солопіїв? Як ти думаєш, Йовграпе? Ти письменніший від мене, ти багато дечого шупиш; ти вже бував у бувальцях; ти вже, я ж кажу, був і на коні, і під конем. Скажи, будь ласкав, Йовграпе, чи нема цього і імення між панами? щоб мені часом гріха не взять на душу. А то опанує мене лиха та нещаслива година, як часом, крий боже, з-поміж панків вирветься не один Солоп'яга. Бо вже у мене щось недурно свербить чуприна: ей, та будуть бить скажені! Та вже ж, сількось, нехай б'ють; вже з нас, Йовграпе, небагацько виб'ють. Аби лиш, господи, мені до смерті, а смерть моя не за горами, а там я й дулю їм виставлю! Бери, Йовграпе, казку. Що буде, а буде те, що бог нам дасть. Бери, кажу, Солопія, неси в друкарню; нехай твій Микола друкує: я ж кажу, коли вовка лякаться, то й в ліс не йти. Не такий ч... страшний, як його малюють.

Тюхтій та Чванько. (Побреженька). Надруковано в «Украинском вестнике», 1819 р., листопад (стор. 235—237). До епіграфа подається зноска за підписом «Издатель»: Епіграф сей на французском языке сочинен самим автором «Тюхтія та Чванька» и составляет верное изображение сердца и жизни его в миниатюре. Находясь почти непрерывно и давно уже в болезненном состоянии, он борется с желанием заниматься любимым своим предметом, литературою, и с трудностью удовлетворить желанию своему совершенно. Большую часть сочинений своих, напечатанных и находящихся еще в рукописях, написал он, не вставая с болезненного ложа. При всем том всякий, подобно мне, его знающий, сказать об нем может:

Он плачет для себя, он для других смеется;
И в шутках, и в слезах все тот же остается!

Після байки «Тюхтій та Чванько» надруковано замітку автора «Дещо про Гараська». Гараськом Гулак-Артемівський в перелицьовано-бурлескному плані називав римського письменника Горація. Наводимо текст цього звертання.

ДЕЩО ПРО ГАРАСЬКА

Воно-то, бач, по-нашому Гарасько; а по-московській Горацій. О, вже вони хоч що, то по-своєму перековеркають. Там то вже предивна йому мова. От часом трапиться так, що з годину стоїш перед ним, а він тобі січе та руба: що ж? пес, коли й слівце уторопаєш, що він там гергоче!! От тільки буцімто й дочуваєш: вот та вот; та штьо та штьо; та гаварю-кажу, гаварю-кажу.. а що він там тобі говорить-каже, того, далєбі, й з попом не розбереш! І ще б то щось сказав, бо язик дуже свербить; та цур їм: у нас, бач, уся старшина московська, чи то далеко до лиха? Я ж кажу — цур їм: візьмеш, як то кажуть, личком, а віддаси ремінцем... Я то тільки, знаєш, хотів сказати от про того Гараська, бо він вже подавно сказав: що коли вже Лудипір підцьсує кого маглувагь вірші, то нехай наялозить та й полит premet in appum. Він-то оце сказав, бач, по-литвинській, бо він був, собі на лихо, литвин; а по-нашому, то воно значиться ще: що коли вже написав що, то нехай куди запровторить так, щоб тільки миші та пацюки про те знали.

Отже, я його часом, так, як і Чванько, не дуже-то слухаю — байдуже. Інше діло у Литві, а інша річ у Москві: може, воно там колись і добре було. А у нас тії погані віршомазів стільки наплодилось, що якби кождий ховав те на десять рік, що за годину набазгра, то б нігде було чоловікові й хати нанять за паперами!

Ви, дурні, я ж кажу, на це лиш не вважайте, Людей питайтеся, та й свій ви розум майте.

Не вам Гарасько цей указ скомпоновав:

Він сам розумний був, розумним і писав;

Пишіть, і крамарів, паперників годуйте.

У нас холодний край, а ліс став дорогий;

Дурні ні по-чому: що ступиш,— то й дурний.

Пишіть, будь ласкаві,— подякують вам люди;
За дурнями та й всім розумним тепло буде...

Дурень і Розумний, Цікавий і Мовчун, Лікар і Здор
ровя Надруковано в журналі «Світ», 1882 р., ч. 14.
Публікацію подав О. Кошовий (О. Кониський). І. Айзеншток у впорядкованому ним виданні творів Гулака-Артемовського надрукував ці байки за рукописними джерелами. Текстових розходжень тут нема порівняно до першодруку, за винятком закінчень окремих слів, напр. «цур дурнів» і «цур дурня».

Твардовський (Малоросійська балада). Надруковано в «Вестнике Европы», 1827 р., № 6. Підписано твір однію літерою «Г». Того ж року надруковано твір в «Малороссийских песнях» М. Максимовича та в журналі «Славянин» (1827, ч. 27). Надсилаючи твір М. Максимовичу, Гулак-Артемовський звертався до нього з листом (французькою мовою), в якому відзначав: «Зробіть з ним усе, що Вам здається потрібним, аби тільки це не пошкодило Вашій цікавій праці. Повинен Вам признатися, що ця маленька річ, якою Ви тепер розпоряджаєтесь, в деяких місцях не така, якою вона вийшла з-під мого пера. Дуже обережний щодо цензури, я насмілюся зробити деякі заміни, навіть почасти до втрати вартості самої балади, поновлення яких тільки збільшило б цю вартість якщо вона в неї єсть».

В різних виданнях «Твардовського» є окремі текстові розходження. В даній збірці подається текст за першодруком у «Вестнике Европы». На нашу думку, в першодруковій краще відбито колорит окремих висловлювань. І. Айзеншток подав текст в упорядкованій ним збірці, користуючись відбитком з журналу «Славянин», на якому значилася власноручна присвята автора. Отже у даній збірці такі є відміни в рядках:

У даній збірці:

Гвалт, миряни, що це
з нами!
Дівчат любив, жінок
зводив...
Бо вилаю по-бісовській—
Тяжко слухать буде.
Та й чорт ізлякався.

У збірці за ред.
І. Айзенштока:

Дух святий, миряни
з нами!
Дівчат дрович, жінок
зводив...
Бо вилаю
по-московській—
Сором слухать буде,
Та й чорт одцурався.

До «Твардовського» у «Вестнике Европы» подавалася вступна стаття редактора (Каченовського), в якій повідомлялося про початки української літератури. Тут зокрема розповідається про українське населення в Галичині, Буковині і на Закарпатті. Наводимо текст передмови до балади «Твардовський»:

Предлагаем читателям нашим стихотворение малороссийское, написанное в Харькове. Известно, что малороссиянами, собственно, называются у нас природные жители нынешней Полтавской и Черниговской губерний, а по ним и однородцы их, обитающие вне Малороссии, преимущественно в Слободско-Украинской, частью в Воронежской, также и в других странах южных. Но, может быть, не все знают, что в западных губерниях наших за Днепром, в Галиции, в Буковине, части в северных графствах Венгрии главную массу народа и многочисленнейший класс жителей составляют русины; русняки (карпато-россы?), народ и происхождением, и языком, и обычаями ближайший, нежели все другие, к нашим малороссиянам или, скажу лучше, один и тот же. Песнями, которые раздаются на берегах Сана, Буга, Днестра, теми же песнями украинские наши красавицы на берегах Псла, Ворсклы, Донца Северного встречают весну и прощаются с подругами, готовыми спрятать свои девические косы под очипок или под кораблик. Таким образом, не без приятного удивления нашли мы в календаре львовском (на 1822 год) две песни галицких русинов, известные всем украинцам нашим; именно: Не ходы, Грицю, на вечерницы, и Козак коня напував, Дзюба воду брала.

Как в нынешних великороссиянах вижу я многочисленное потомство кривичей, с которыми слились другие славяне; так южных русинов считаю потомками Хорватов Белых, или Великих, обитавших близ хребта Карпатского. Язык великороссийский, имея средоточием своим Москву, при счастливой независимости отечества, под благотворным влиянием древнего наречия церковного, сделался книжным, установился, оказался удобным сохранять для потомства высокие истины духовной и светской мудрости, разнообразные чувства сердца, картину природы, повести древних лет с неразрывною цепью происшествий и с характерами лиц, действовавших на позорище света; одним словом, он обо-

гнулся памятниками самобытности народной. Если мало видим между ними прочных, хотя, признаться должно, *abundantia librorum laboramus*, виною тому не язык народа, силою и доблестями знаменитого в мире, а позднее сближение наше с ученостью Европы и (будем откровенны) легкомысленная, обольстительная уверенность многих в необходимости единственно знакомства с именами великих людей, а не с их творениями. Словесности нашей предстоит еще дальнейшее усовершенствование от писателей, а писателям и даже читателям (молодым) предстоят подвиги основательного учения. Иначе выпренному гению (не какому-нибудь Блумфильду, которому удивлялись только лишь как башмачнику-автору) немудрено будет попасть в обстоятельства Хемницера Попугая, и дело сбыточное, что ему придется повторить с Овидием: *Barbarus hic ego sum* и проч. Но успокоимся и подкрепим себя упованием: благодетельное правительство уже произнесло решительную свою волю, и основательное учение вменено в непрременную обязанность юношеству. Мы идем вперед; восхитительная картина представляется умственным взорам нашим: Россия благоденствует, и словесность старейших сынов ее будет — так, непреложно будет хранилищем мудрости, которая приобретается за слугами разума опытного.

Но что могли сделать южные русины? Невежество времени, чуждое иго где и когда благоприятствовали успехам словесности? Княжества, истощенные монголами, попадают то Литве, например, Киевское и соседние, то уграм и полякам, как Галицкое. Народ, угнетаемый завоевателями и властелинами своими, жертва алчного корыстолюбия, еще должен был покидать и веру отцов своих! Являются казаки. Сие военное общество, окружено будучи врагами или недоброхотами, ощущало первую потребность в силе внутренней для собственной безопасности; никогда не наслаждалось оно ни продолжительным спокойствием, ни чувством независимости; находилось в состоянии младенчества неопытного и, по натуре состава своего, не могло достигнуть до зрелости в государственной политике. Оттого южные русины вообще могут похвалиться только лишь начатками словесности; известны некоторые грамоты князей галицких, универсалы и записки гетманов Запорожского войска; вошло в сборники наши не-

сколько малороссийских песен¹, по обыкновению весьма неисправно печатаемых издателями-торговцами, между тем как большая часть оных остается в неизвестности, а южные русины вообще отменно богаты песнями. В книгах духовного содержания и в записках более или менее приметна смесь языка церковного с польским и с простонародным, употреблявшаяся даже до конца 17-го века. Теперь, сколько известно, малороссийская словесность поддерживается единственно стихотворениями в забавном или в шутовском роде: такова Энеида Котляревского, таковы стихи при грамматике г-на Павловского и несколько очень замысловатых пьес, напечатанных в «Украинском вестнике».

Бесспорно, сюда принадлежит и Твардовский. Польская словесность с некоторого времени хвалится балладою такого же содержания — произведением таланта г-на Мицкевича, отличного поэта. Герой баллады и его союз с бесом известны не менее в Польше и за Днепром, как в Малороссии и Украине: рассказы об удалстве Твардовского, об его приключениях слушаются с неослабным любопытством, и простодушные поселяне в досужные часы весьма охотно возобновляют чувство страха в своем сердце воспоминаниями о судьбе Твардовского. Баллада малороссийская есть подражание польской. Р-др.

Рибалка. Малоросійська балада. Із Гете. Надруковано в журналі «Вестник Европы», 1827 р., ч. 20 (Жовтень). Підписано твою літерою «й». Назва балади подається в журналі російською мовою — «Рыбак». Пізніше надруковано баладу в «Утренней звезде» (кн. 2, 1834). В журналі «Вестник Европы» надруковано баладу без епіграфа з Гете. Пізніше баладу друковано з епігоафом.

Редактор «Вестника Европы» надрукував свою передмову до балади, в якій наводить і слова Гулака-Артемовського у листі, що при ньому була надіслана балада до редакції. Наводимо текст передмови:

«Всякому счастливому произведению истинного таланта желаем такого успеха, какой имел «Твардовский». Без предварительных внушений, без посредства слишком уж известных способов втираться в хоам

¹ Опыт собрания старинных малор. песен. (СПб.) 1819, заслуж. внимания. Р-др.

славы, баллада любезного нашего поэта в короткое время была напечатана три раза. Слышно, впрочем, что между благосклонными читателями стихотворений малороссийских есть и неблагосклонные к сему наречию, хранящемуся в устах пяти миллионов соотчичей наших и по многим отношениям драгоценному для славянского филолога. Несговорчивых мудрено переуверить, но для других сошлемся на аллеманские стихотворения покойного Гебеля, с любопытством и наслаждением читаемые во всех государствах Германии, частью напечатанные и у нас рядом с некоторыми из прекрасных переводов В. А. Жуковского (ср. его «Für Wenige» — «Для немногих». М. 1818). Кажется, позволено просить снисхождения к наречию многочисленных однородцев, соотечественников и сограждан наших, снисхождения, подобного тому, какое оказывают немцы к остаткам языка, уцелевшим в одном уголке прежней Швабии. Почтенный поэт, упомянув о некоторых особых побуждениях, заставивших его передать на родном языке¹ своею Гетеву балладу, говорит далее в обязательном письме к редактору, что, между прочим, и по влечению любопытства захотел он попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные, не заставляя читателя или слушателя смеяться, как от Энеиды Котляревского и от других, с тою же целью писанных стихотворений. Указывая далее на некоторые народные песни малороссийские, на песни самые нежные, самые трогательные, он, с благородною неуверенностью в успехе, выдает балладу свою единственно как простой опыт. Судьба его стихотворения будет решена знатоками и любителями малороссийского слова. Нам остается только поставить на вид одно обстоятельство: как в Твардовском выдержан сочинителем тон мужеско-гайдамацкий, так здесь принят им женский малороссийский способ объяснения.

Еще несколько слов. Для полного удовольствия любителей (и охотников сравнивать) следовало бы при-

¹ «На языке, почти уже забытом мною», — пишет он к редактору. Прекрасно! Многие из громких словесников, право, не остались бы в накладе, променявши все сокровища памяти своей на подобную забывчивость.

ложить здесь и подлинную балладу знаменитого Гете, и перевод в стихах В. А. Жуковского; но пределы журнала на сей раз не позволяют нам услужить читателям таким удобством, которое можно иметь другим образом, самым легким: «Рыбак» Жуковского знаком всякому, а подлинник г-на Гете и перевод прозою Ф. В. Булгарина найдут любопытные во 122 номере «Северной пчелы», недавно читанном ими. Р-др.

Батько та Син. Надруковано в журналі «Вестник Европы», 1827 р., № 22 (листопад, стор. 130—131). Пізніше (1834) в «Утренней звезде». В даній збірці подається текст за першодруком у «Вестнике Европы». Тут краще відбито побутовий колорит у реченні — «Потовк горшки і пляшки» (В іншому варіанті — «Побив шибки і пляшки»). Підписано байку в першодруку літерою «N». До рядка «Тму, мну, здо, тло спишу на спині» подається авторська зноска: «Кто учился у дьячка по старинному славянскому букварю, тот знает, что значит: Тма,мна, здо, тло, где, кто, что, мню и проч. Сколько воспоминаний!» («Вестник Европы», 1827, № 22, стор. 130).

Рибка. Вперше надруковано у «Вестнике Европы», 1827 р. № 22 (листопад, стор. 131) під назвою «Рибочка. (Казка)» Підписано літерою «N». Пізніше (1834) надруковано в «Утренней звезде».

Дві пташки в клітці. Частина надруковано в «Очерках истории укр. литературы» М. Петрова. Ю. Романчук у збірці «Руська письменність» надрукував увесь текст байки. Подаємо в даній збірці за творами Гулака-Артемовського, впорядкованими І. Айзенштоком.

До Пархома I. До Пархома II. Надруковано у «Вестнике Европы», 1827 р., № 22 (листопад) під заголовком «Две оды Горациевы». Підписано літерою «N». Потім (1834) надруковано в «Утренней звезде». Остатні варіанти увійшли у радянські видання.

Ослепление смертных. (Вольный перевод из Ж. Б. Руссо)—надруковано в «Украинском вестнике», 1817 р., жовтень, (стор. 46—53). Підписано: Петр Артемовский-Г-к. Цим віршем відкривається в журналі розділ «Стихотворения», в якому вміщені твори Райдоровського, М. Левицького та інш. В цьому ж номері журналу оголошено про зарахування Гулака-Артемовського вільним слухачем Харківського університету.

Мучение сатаны при воззрении на эдем. (Вольный

перевод из Мильтонова «Потерянного рая») — надруковано в «Украинском вестнике», 1817 р., листопад (стор. 195—198). Підписано: Петр Артемовский-Г...к. Цим твором відкривається розділ «Стихотворения».

Недоверчивость (Подражательный перевод из Делля). Надруковано в «Украинском вестнике», 1818 р., січень (стор. 81—87). Підписано: «Петр Артемовский-Г...к».

День мщенья (Подражание пророку Иоилу). Надруковано в «Украинском вестнике», 1818 р., березень (стор. 308—316). Підписано: «Петр Артемовский Г-к». До твору подається примітка:

Нельзя не благодарить сочинителя, который такими прекрасными подражаниями восточной, или лучше — священной поэзии знакомит нас с обилем и благозвучием славянского языка. Но нельзя не пожелать, чтобы он, обратив на другие предметы священных песнопений, менее страшные, воображение свое, — показал нам и прелесть выражений нежных. Славянский язык вовсе не чужд оных, как многие думают. Бесчисленные того примеры находятся в наших священных книгах; небольшое доказательство того — равно как и искусство подражателя — могли бы представить в пятой строфе сего же самого подражания Иоилу пророку. Прим. Изд.

Мудрость (Отрывок из первой песни поэмы «Счастье на земле»). Надруковано в «Украинском вестнике», 1819 р., листопад (стор. 226—231). До твору додається в журналі примітка:

Поэму сию писал сочинитель, можно сказать, прежде, нежели что-либо написал в своей жизни, то есть в первые почти дни цветущей юности своей, когда, оставленный совершенно самому себе, без друга, без совета, а что более всего — не утвержденный еще в правилах непоколебимого мнения — боролся с собственными умствованиями пылкового возраста, боролся с мнениями окружающих его людей и что опаснее всего — с мнениями лжеумудрецов, коих обольстительные творения попадались ему в руки. Издат.

Ее с-ву графине А. А. Г-вой. Надруковано в «Украинском вестнике», 1819 р., травень. Присвята до перекладеної Гулаком-Артемовським каледонської (шотландської) повісті «Бен Грианан». До перекладу Гулак-Артемовський подав таку примітку: «Здесь разумеются

песнопения Оссиана, превосходно переведенные в стихах на польский язык знаменитым Красицким».

Чаяние души христианской 25 дек. Надруковано в «Украинском журнале», 1824, № 4 (стор. 178—182). Підписано — «П. Артемовський-Г-к».

Царский стол (Древнее чешское предание). Надруковано в «Украинском журнале», 1825 р., № 21—22 (стор. 212—222). Підписано — «П. А-Г».

* *
*

Крім поетичних творів, Гулак-Артемовський систематично друкував в «Украинском вестнике» та «Украинском журнале» перекладні статті і власні виступи з питань естетичних, історичних, філософських. Ці статті якнайкраще можуть характеризувати естетичні погляди поета. Наводимо назви цих праць.

Речь в день открытия кафедры польского языка при императорском Харьковском университете («Украинский вестник», 1819 р., лютий).

Речь на случай совершения памяти об Игнатии Красицком, архиепископе гнезненском, произнесенная при торжественном заседании в варшавском Обществе друзей науки 12-го декабря 1801 г. Франциском Дмоховским («Украинский вестник», 1818 р. липень, грудень). Переклад з польської мови.

Речь К. А. Шейковского, ректора и профессора императорского Варшавского университета, каноника кафедры Плоцкой («Украинский вестник», 1818 р., жовтень). Переклад з польської мови.

О необходимости соединения с прочими науками наук богословских. (Украинский вестник», 1818 р., листопад). Переклад з польської мови.

Периоды или веки мира, по счислению известнейших священных книг индийских («Украинский вестник», 1819 р., квітень). Переклад з польської мови.

Нечто для сочинителей. («Украинский вестник», 1819 р., вересень). Переклад з польської мови.

О философии. («Украинский вестник», 1819 р., червень). Переклад з польської мови. В примітці значить ся: «Сие рассуждение было читано в ученом заседании императорского Виленского университета 15/27 апреля

1819 года Яном Снядецким, заслуженным профессором и напечатано на польском языке. Это рассуждение содержит в себе истинное значение философии».

Критика. (Из соч. Красицкого) («Украинский вестник», 1819 г., липень). Переклад з польської мови.

В «Украинском журнале» (1824—1825) Гулак-Артемовський також друкував перекладні промови, статті з польської мови.

Речь, говоренная к студентам императорского Виленского университета ректором оного, астрономом-наблюдателем, заслуженным профессором Яном Снядецким. («Украинский журнал», 1825 г., № 23—24).

Особливе значення мають надруковані тут статті з питань естетичних. Так, в журналі № 4 за 1824 г. було надруковано статтю «О поэзии и красноречии». В примітці до неї значилось: Сообщен: Адъюнкт. Петр. Артемовским Г—». Стаття закінчувалася попередженням: «Продолжение следует». Продовження статті надруковано в № 5 журналу під назвою «О поэзии и красноречии на востоке». Продовжено публікацію цієї праці в журналі № 21—22 за 1825 г. під назвою «О поэзии и красноречии у древних, и в особенности у греков и римлян» і закінчено її під цією назвою в № 23—24 «Украинского журнала» за 1825 г.

Наводимо тут уривок статті «О поэзии и красноречии»:

День рождения Киприды ознаменован был блестящим торжеством на Олимпе. В нем участвовали все божества небесные и земные, и среди их сиял в полном величии достаток, счастливый сын изобретательности. К концу пиршества бессмертных пришла нужда и, севши у порога обители священной, молила пирующих о подавании крошек от трапезы небесной. Сие происходило в ту минуту, когда достаток, влекомый силою божественного нектара, небрежно открыл себе путь сквозь шумную толпу собеседников в сад Юпитеров, желая под сенью дерев подышать свежестью прохлады и вкусить сладость успокоения. Нужда, гонимая нищетою, последовала за юношей, нашла тайну пленить его, сделалась супругою, наконец матерью, и прекрасные малютки изящные искусства увенчали счастьем брачные узы столь неравного супружества. Поелику же начало бытия их было современно дню рождения красоты, то они и назначены были для ее собеседничества и ус-

луги. Как дети нужды, они растут при матери. В первые дни своего младенчества они чужды прелестей, могущих пленить воображение и сердце. Невзирая на их божественное происхождение, юная жизнь их протекает, подобно жизни бедной их матери, в безызначности, в странствовании, без крова, без пристанища. Но когда выдут из младенчества, когда бессмертный отец их — достаток призовет их в свое лоно и научит любить все прекрасное, полезное и совершенное, тогда они отважно и быстро стремятся к назначенной цели, объемлют умом высокое свое предназначение, изображают оное очаровательными красками, коих чудное действие пленяет богов и наполняет сердца смертных неизъяснимым наслаждением.

Сей аллегорический образ, заимствованный из древнего предания о любви и примененный к изящным искусствам, показывает нам их начало, успехи и совершенствование.

В самом деле, едва только душа человеческая наслаждается чудесами творения, едва вкусит чувство восторга в собственных своих впечатлениях, как с той же минуты воспламенение и умножение подобных наслаждений силы воображения, чувствительности и раздражимости делается потребностью мыслящего существа. Удовлетворить сей потребности есть главнейшая цель изящных искусств. Неисчерпаемые сокровища природы стоят перед нами для сего отверзны, в счастливом употреблении которых, или в глубоком исследовании связи между изяществом образа и верною подражания скрывается тайная их сила, их непостижимая прелесть.

Сие-то сладостное обворожение, сие творческое могущество составляют душу изящного. Ими вдохновенные искусства преобразили хладный камень в видение божества, влили в твердые жилы гранита пламя чувства и жизни; претворили ряд безобразных глыб и скал в связь величественной колоннады, вдохнули в слабый стебелек тростника глас веселия и печали, одушевили бездушное полотно, окрылили стопы восторженного танцовщика и достопамятные события мира, как драгоценное наследие, передали в песнях отдаленнейшему потомству.

Долго человек восхищался без разбора прелестью разнообразных произведений разгоряченного воображения, подобно невинной Эдемской чете, находившей в

каждом плоде удивительную сладость, прежде нежели плод рокового древа ведения очутился в устах с горестию. Впоследствии времени, когда критик, лишенный сам творческого таланта, попал к несчастью на творения, не подходящие к образцам первоначальных, то начал сравнивать противные впечатления, взвешивать понятия и исследовать причины противоречия тех и других. Он заметил в многообразных вымыслах пламенного воображения живой образ, очевидное присутствие ощущений, деяний и предметов отсутствующих, видел во всех их призрак самого существа, видел обворожение, обман, но обман невинный, приятный. Отыскивая источник сего наслаждения, столь достойного себе, он уверился, что красота, постигаемая сперва в окружающей нас природе, простирает права свои не на одни наружные формы, но и на самые действия души, на мысли. Он заметил, что некоторые из сих законов подражания бывают общи всем произведениям таланта, другие же служат только пособием более для оных, нежели для других. Сие понятие привело его на путь простого умозаключения: что объяснение того, что искусства имеют общего и в чем различествуют между собою, может яснее изложить их свойства, разительнее представить их характер, открыть более источников приятного, сильнее содействовать врожденной способности творца, будет ли он упражняться в одном искусстве, или, напрягая силы богатой изобретательности, соединит могущество многих искусств в одном изящном произведении. Словом, для приобретения точнейших понятий о каком-либо изящном искусстве не имел ни творец, ни испытатель-критик простее дороги, как сравнение его с тем, с которым оно сопряжено узами ближайшего сродства.

Истина сия очевиднейшею оказалась преимущественно в новейшие времена, когда действия и ощущения души нашей сделались предметом особенного исследования и когда сравнение изящных искусств между собою, в отношении к приятным впечатлениям, производимым ими в душе нашей, более всего способствовало к точнейшему начертанию теории оных. Хотя же пред глубоким исследованием их сущности, в первоначальной борьбе древней чувствительности с новейшею умозрительностию естественно много разрушилось подобных сравнений косвенных и пристрастных; хотя в сем случае

оказались бесполезными усилия самих философов, хотевших подчинить понятия о прекрасном строгим законам разума, понятия, говорю, единственно рождающиеся из самих образов, коих ощущения есть последний пробный камень совершенства, при всем том ученые труды Дю-Бо, Лессинга, Мендельсона, Канта, Гердера и многих других незабвенных мужей, коих глубокие испытания увенчались блистательными успехами в училище вкуса, существенно содействовали определению взаимного отношения искусств к назначению им точных пределов и сим самым открыли путь к яснейшему определению прекрасного как в природе, так и в творениях таланта...

Из всех изящных искусств поэзия самая богатейшая, поколику она есть искусство творческое, в действиях свободная и, в коренном значении своего названия сосредотачивающая в себе все прочие, производит удивительное действие в душе нашей и торжествует над нашею волею... («Украинский журнал», 1824 р., № 4, стор. 168—173).

Переклади з польської мови робіт з питань естетичних пов'язані з творчими шуканнями Гулака-Артемовського і характеризують суттєві риси процесу становлення нової української літератури.

Діяльність Гулака-Артемовського в «Українском вестнике», «Українском журнале» та «Вестнике Европы» не вичерпується надрукуванням поетичних творів. Творчий шлях поета, його шукання, внесення нових жанрів і тем в українську літературу можуть бути з'ясованими при умові урахування всієї різноманітної діяльності письменника в 1817—1827 роки.

ТВОРИ 30—50 РОКІВ (ВИБІРКОВО)

В 30—50 роки Гулак-Артемовський систематично не співробітничав у періодичних виданнях. Твори його мають випадковий характер. Поет писав принагідно, скоріше для «домашнього вжитку». Здебільшого Гулак-Артемовський у формі віршів писав звертання до знайомих, розповідав про свої мандрівки та службові справи і інколи відгукувався на історичні події. Ці твори розповсюджувалися у списках. Публіковані вони за різ-

ними джерелами після смерті письменника. Відомі такі основні публікації творів Гулака-Артемівського цього періоду.

Перелицьовані оди Горація. В журналі «Світ», 1882, № 14. Подав Кошовий (О. Кониський) податком до статті «Петро Артемівський-Гулак» (стор. 239—243). Перед текстами вміщених двох од Горація і окремих байок О. Кониський зауважує: «Мені переслано вірші, писані Гулаковою рукою. Я нігде не попадав їх печатини».

Недруковані твори Гулака-Артемівського. Під такою назвою подав відомості про поета та надрукував кілька його творів Юліан Романчук в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка», т. LX, 1904 р. Тут Ю. Романчук сповіщав: «Сього року я взявся до видання творів найзнаменитіших руських (українських і австрійсько-російських) писателів. Бажаючи видати в першій томі твори Котляревського, Артемівського-Гулака і Гребінки, я став шукати особливо за недрукованими ще творами Артемівського і писав за ними до Харкова, Києва і Одеси. З Харкова, де поет 49 літ жив і де умер, де, отже, й повинно б знаходитися найбільше письменничої спадщини по нім, я не дістав нічого, навіть відповіді на мої листи з тої сторони, звідки я мав обіцяну поміч; але з Києва прислав мені п. Житецький цілий жмут паперів, на котрих було списаних 34 нових творів Артемівського, а межі ними 10 або зовсім ще недрукованих, або друкованих лиш в часті. П. Житецький не пам'ятає, коли, від кого і нащо дістав ті папери. Я ж пригадую собі, що при кінці року 1874 або в початку р. 1875, коли я редагував львівський півмісячник «Правду», на таким самим папері і таким самим письмом прислав хтось з України переписану «Іліаду» Руданського». (стор. 1—2). Тут надруковані були такі поезії: «Справжня Добрість», «Нагайка» «До Юхима», «Сину моему», «Коли не йшло, Іване», «До Варки».

О. Потєбня надрукував «Сочинения П. П. Артемівського-Гулака» в «Киевской старине» (1888 р.). В передмові О. Потєбня сповіщав:

«А. Л. Шиманов передал мне следующее, полученное им от покойной жены Петра Петровича:

1. Посмертный фотографический портрет П. П. с надписью на обороте, сделанною, как полагают А. Л. Ши-

манов, рукою его жены: «Скончался тихо, 1-го октября 1866 г.¹ в 4^{1/2} часа утра, при благовесте в церкви, во время утреннего богослужения. Родитель его был священником в церкви Покрова...»

З надісланого зошити, що його написано рукою поета («почерк П. П. А-го старческий») були надруковані О. Потєбнею такі твори: «Солопій та Хівря», «Писулька до того, котрий щобожого місяця Українського Гінця («Украинский вестник») по всіх усюдах розсилає», «Тюхтій та Чванько», «Дещо про того Гараська», «Дурень і Розумний», «Цікавий і Мовчун», «Лікар і Здоров'я», «XXXIV-я ода Горация, кн. 1», «IX-я ода Горация, кн. II». Як у заголовках, так і в текстах творів цієї публікації є дещо відмінне порівняно до першодруків. Вірш «IX ода Горация, кн. II» тут надруковано вперше.

Д. Багалій в «Киевской старине» (окремий відбиток 1897 р.) подав «Неизданные сочинения Гулака-Артемовского». Крім оригінальних творів поета тут надруковано і список поезії С. Писаревського «Де ти бродил, моя доле» з приміткою в рукописі «Получено 3 февр. 1852 в СПб».

Користуючись всіма джерелами та додатково архівними матеріалами, І. Айзеншток вніс поезії Гулака-Артемовського в упорядковану ним збірку.

В різних публікаціях творів Гулака-Артемовського 30—50-х років є окремі текстові розходження. Подаємо у цьому розділі тексти творів за збіркою: «П. Гулак-Артемовський, Твори. Видання третє. Редакція, вступна стаття та примітки І. Айзенштока. Державне видавництво України. Харків. 1930».

Твори Гулака-Артемовського 30—50 років не становлять тієї цінності, яку мають його байки та балади 1817—1827 років. Отже, в даній збірці вміщено вибірково тільки окремі твори другого періоду діяльності Гулака-Артемовського.

¹ Тут трапилась помилка. Помер Гулак-Артемовський 1865 року. Ця помилка спричинилась до того, що в деяких нарисах датують смерть письменника 1866 роком.

З М І С Т

	Стор.
Поетична творчість Гулака-Артемовського —	
I. Пільгук	3

ТВОРИ 1817—1827 РОКІВ

Справжня добрість (Писулька до Грицька Прокази)	41
Пан та Собака (Казка)	49
Супліка до Грицька Квітки	56
Солопій та Хівря, або горох при дорозі (Казка)	58
Тюхтій та Чванько (Побрехенька)	64
Дурень і Розумний (Приказка)	66
Цікавий і Мовчун (Приказка)	66
Лікар і Здоров'я (Приказка)	67
Твардовський (Малоросійська балада)	68
Рибалка (Малоросійська балада)	76
Батько та Син (Байка)	78
Дві пташки в клітці	79
Рибка (Басня)	80
До Пархома I.	82
До Пархома II	84
Ослепление смертных (Вольный перевод из Ж. Б. Руссо)	86
Мучение сатаны при воззрении на эдем (Вольный перевод из Мильтонова «Потерянного рая»)	91
Недоверчивость (Подражательный перевод из Деллиа)	95
День мщенья (Подражание пророку Иоилу)	101
Мудрость (Отрывок из первой песни поэмы «Счастье на земле»)	106
Ее с-ву графине А. А. Г-вой	109
Чаяние души христианской 25 дек.	110
Царский стол (Древнее чешское предание)	114

ТВОРИ 30—50-х РОКІВ (Вибірково)

XIV ода Горація, кн. II.	125
IX ода Горація, кн. II	129
XXXIV ода Горація, кн. I.	132
Петро мужик непокорний	138
На від'їзд із Полтави Н. М. Л.	140
Хоч до їди в мене й попівська натура	141
Сидить Петро у Полтаві	142
У Капітольському 9 червня р. 1851	143
Були ж ми і в Святогорськiм	144
Голився я на тиждень раз	145
Як тільки задвонять чотири годинки	147
Послухав жінку	148
Ой, мені тяжко	149
Андрію, Андрію!	151
А що ж оце, Андрію	152
Світить місяць у віконце	154
Писав Пан	156
Ну, вже таки	158
Пісня Сониної мамки	161
Нагайка	162
На победы русских над турками	164
Рада султанові Абдул-Меджидові	166
Последний экзамен	169
Відповідь	171
До Юхима	172
Овдовевшей матери	173
В Полтаву моеї милої Полинашке	174
Сидить батько на лаві	178
Запрошення на вечір з танцями	180
Моїй жінці	181
До Любки	183
Упадок віку	184
Синові моему	187
Переложеніє псалма 132	188
Козацька мати	189
Примітки	190

Гулак-Артемовський Петр Петрович
Басни, баллади, лірика
Издательство «Радянський письменник»
(На українському мові)

Редактор *А. Д. Косматенко*
Гравюра на дереві *М. Г. Старовойт*
Художник *К. К. Калужин*
Художній редактор *К. І. Золотарьова*
Технічний редактор *А. А. Вояк*
Коректор *М. Л. Брандіс*

Здано на виробництво 16/VII 1957 р. Підписано до друку 19/XII 1957 р.

Формат 70×92/32, 611/10 фіз.-друк. арк. 7.82 ум.-друк. арк.

7,66 обл.-вид арк. + 1 вкл. БФ 20886. Тираж 14.000

Зам. 4105. Ціна в оправі 4 крб. 50 коп.

Радянський письменник, Київ, Червоноармійська, 6.

Книжкова фабрика Головного Міністерства культури УРСР.
Одеса, Купальний зав., 5.

